The Department of Public Instruction, Bombay.

3203

GUJARÁṬI FOURṬH BOOK.

BY

SIR T. C. HOPE, K. C. S. I., C. I. E.

LATE EDUCATIONAL INSPECTOR, N. D.

SIXTEENTH EDITION—30,000 COPIES.

BOMBAY:

GOVERNMENT CENTRAL, BC

1887.

P-ice Five An

BOMBAY.

PRINTED AT THE "MAZAGAON PRINTING PRESS."

મુંબઈ ઈલાકાનું સરકારી કેળવણી ખાતું.

ગુજરાતી ચોથી ચોપડી.

રચનાર

સર ટિ. સી. હોપ,

માજી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉ. ભા.

સોળમી આવૃત્તિ—૩૦,૦૦૦ પ્રત.

મુંબઈ:

ગવર્નમેંટ સેંટ્રલ બુક ડીપો.

ઈસ્વી સન ૧૮૮૭.

કીમત પાંચ આના.

મુંબઈ,

"માજગામ પ્રિંટિંગ છાપખાનામાં" છાપી.

ચોથી ચોપડીનું સાંકળીઉં.

નીતિસંબંધી.

સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.

વિદ્યાસંબંધી.

વનસ્પતિ તથા પ્રાણીસંબંધી.

ચોથી ચોપડી શીખવવાની રીત.

ત્રીજી ચોપડીમાં જે બાળબોધ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાને થયું હોય તે જતું ન રહે માટે આ ચોપડીમાં પાઠનાં નામ તથા પાઠમાં જે કહેવતો આવેલી છે તે બાળબોધ અક્ષરે લખી છે, તે છોકરાંપાસે ધ્યાન રાખી વંચાવવાં.

આ ચોપડીના પાઠ વાંચતાં શીખવવામાં નીચે લખેલી રીત ધ્યાનમાં રાખી તેપ્રમાણે વર્તવું.

મહેતાજીએ ઘણી સંભાળ લઈ એક વાક્ય બરાબર રીત ને ઢબ-પ્રમાણે છોકરાંને વાંચી સંભળાવવું, ને ત્યારપછી તેનું તેજ વાક્ય તેવીજ રીતે ને તેવી ઢબથી બે કે ત્રણ છોકરાંપાસે જોડે વંચાવવું. પછી તેઉપરથી તે વાક્યની મતલબવિષે તથા તેમાં જે અઘરા શબ્દ લાગે તેવિષે સવાલો આખા વર્ગમાં પૂછવા. અઘરા શબ્દમાં પણ જે પાઠને મથાળે શબ્દો લખેલા છે તે માંહેલા આવે ત્યારે વિશેષે કરીને તેઉપર ખૂબ ધ્યાન રાખી તેના અર્થ સારીપેઠે છોકરાંના ધ્યાનમ ઉતરાવવા, તથા તેમની જોડણી અઘરી હોય તો તે પણ કરાવવી, કેમકે એ મથાળાના શબ્દો અઘરા જાણીનેજ કાઢેલા છે.

એપ્રમાણે એક વાક્ય થયું એટલે બીજું લઇને તે પણ પોતે વાંચીને છોકરાંપાસે વંચાવી, મતલબ વગેરે પૂછી શીખવું. એમ કરવાથી બધા છોકરાને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની ને બરાબર ઢબથી તથા સમજસાથે વાંચવાની ટેવ પડશે. વિલાયતમાં તો વર્ગમાંન બધા છોકરાપાસે એક વખત જોડે વંચાવેછે, અથવા વર્ગ ઘણોજ મોટો હોયછે તો તેની બે ટૂકડીઓ કરીને વારાફરતી વંચાવેછે, પણ આ દેશની નિશાળોમાં એમ કરેથી ગડબડ થઈ જાય એવું લાગે-છે, તેથી માત્ર બબે ત્રણત્રણ છોકરાપાસે જોડે વંચાવવાનું લખ્યું છે.

ઉપર કહ્યામુજબ એકેક વાક્ય કરીને આખો પાઠ વાંચી સંભ-ળાવ્યાપછી-તથા તેની મતલબ સમજાવ્યાપછી એકેક છોકરાને

છૂટક છૂટક વંચાવવું. બધા છોકરા વાંચી શકે એટલો વખત ન મળે તો સૌથી નઠારૂં વાંચનારા છોકરાપાસે પહેલાં વંચાવવું, અને તે બરાબર ઢબ અને રીતપ્રમાણે વાંચી શકે એવું કરવું.

એ રીતે ધ્યાન રાખીને વાંચન પાઠ આપવામાં આવશે તો તે પાઠ છોકરાંને પાકો થશે. પાકો થશે એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજતાં આવડશે. જ્યારે એ આવડે ત્યારેજ જાણવું કે પાઠ પાકો થયો. પાઠ મોઢે કડકડાટ ભણી જાય એવી રીતે શીખવવાની મતલબ બિલકુલ નથી, અને તેમ ન થાય એવી હમેશા મહેતાજીએ કાળજી રાખવી.

દર રોજ અથવા બે ત્રણ દિવસે જ્યારે જોગ બને ત્યારે વાંચન પાઠની મતલબ છોકરાંપાસે ચોપડીની મદદવગર પાટીપર લખાવવી-એવું કરવાથી બે લાભ થાયછે. એક તો એ કે વાંચેલાનો અર્થ બરાબર છોકરાં સમજેછે, અને બીજું એ કે તેમને ભાષા શુદ્ધ લખતાં આવડેછે.

ભૂગોળવિદ્યાના પાઠ વાંચતી વખતે જે પ્રકરણ ચાલતું હોય તે ખંડ કે દેશનો નકશો વર્ગમાં ટાંગેલો રજુ રાખવો. કોઈ પણ ગામ કે શહેર કે દેશ, જેને વિષે પાઠમાં હકીકત વાંચવામાં આવે, તે નકશામાં બતાવ્યાવગર આગળ ચાલવું નહિ. વળી તેવિષે કંઈ જાણવાજેવી બિના હોય તો તે પણ છોકરાંને કહી સંભળાવીને જેમ તેમના મનમાં તે ઠસે તેમ કરવું.

ચોથી ચોપડી.

पाठ १. नवी चोपडी ने जूनी चोपडी.

મહેતાજી.—છોકરાં, આજ હવે તમને નવી ચોપડી મંડાવીશું, તે તમને ગમશે કે નહિ? પેલી જૂની ચોપડી તો તમે ઘણી વાર વાંચી ગયા, માટે જે જે વાતો અને કવિતા તમે શીખ્યા તે તો તમને સારીપેઠે આવડતી હશે. એ સઘળું બીજા કોઇને કહેલું હોય તો તમારાથી કહેવાય કે નહિ? પાછલી ચોપડીમાં એવી બહુ વાતો ગઈ છે કે તે નાનાં છોકરાં સાંભળીને રાજી થાય; કેટલીક કવિતા તો એવી સુંદર છે કે મોટા માણસ પણ સાંભળવાને ચાહે; કેટલાક તો કામ કરતા જાય ને ગાતા જાય, ને નવરા બેસે ત્યારે પણ ગાય. હવે તમારે નવી ચોપડી શીખવાની તો ખરી, પણ જૂનીમાંથી શું શું શીખ્યા, તે પહેલાં મારે જાણવું જોઈએ. તેમાં તો તમે ઘણી જુદી જુદી વસ્તુવિષે પાઠ વાંચ્યા; પરમેશ્વર, માણસ, પશુ, પંખી ઝાડ, છોડવા, સૂરજ, આકાશ, અને પૃથ્વી, એ બધાવિષે પાઠ તેમાં હતા. વારૂ જોઈએ ત્યારે હવે તમને તેમાંનું શું શું સાંભરેછે. હરીઆ કહે, એ ચોપડીમાં પરમેશ્વરવિષે શું લખ્યું છે?

હરીઓ.—આપણે એવું વાંચ્યું હતું કે પરમેશ્વરે બધી વસ્તુ કરી છે. બાઈડા બાઈડીઓ, છોકરા, છોડીઓ, પક્ષી, પશુ, માછલાં, કીડા, ઝાડ, છોડવા, ચંદ્રમા, સૂરજ, તારા, અને આખું જગત, એ સર્વે તેણે સરજ્યું છે.

મહેતાજી.—કલ્યાણ, એવિના બીજું કાંઈ પરમેશ્વરવિષે જાણતો હોય તો કહે.

કલ્યાણ.—તેમાં બીજું એવું કહેલું છે કે આપણે પરમેશ્વરને દેખતા નથી, પણ તે આપણને દહાડે ને રાતે સદા દેખેછે.

હરીઓ.—ખરી વાત સાહેબ, તે હરઘડી આપણને દેખેછે; અજવાળું હોય કે અંધારૂં હોય તોપણ તે દેખેછે.

મહેતાજી.—જુઓ ત્યારે આપણે જે કરીએ તે તો તે દેખે. હરીઆ, તને માલૂમ છે કે આપણે તેનાથી શું છાનું રાખી શકીએ?

હરીઓ.—આપણે તેનાથી કાંઈ છાનું રાખી શકતા નથી.

મહેતાજી.—ખરૂં, હરીઆ, અને જ્યારે તેનાથી કાંઈ છાનું નથી, ત્યારે આપણે કેવી રીતે ચાલવું?

હરીઓ.—આપણે કાંઈ ખોટું કામ કરવું નહિ, કેમકે જે કાંઇ આપણે કરીએ છીએ તે લોક તો દેખતા નથી, પણ પરમેશ્વર જુએ છે અને શિક્ષા કરે છે.

पाठ २. जगत्

રેનડીઅર ગરૂડ બોઆ

જગત્ ઘણું મોટું છે. એનાં બધાં ઠેકાણાંમાં જોવાનું સાંભળવાનું, ને શીખવાનું ઘણું છે. જગત્‌માં ઘણા દેશ છે. સઘળા દેશમાં લોક વસે છે. દેશ દેશના લોકની બોલી જુદી છે. એક દેશમાં એક જાતનાં જનાવર તથા ઝાડ થાય છે, ને બીજા દેશમાં બીજી જાતનાં થાય છે.

કોઈમાં સિંહ ને વાઘ હોય છે; કોઈમાં ઊંટ ને હાથી હોય છે; ને કોઈમાં રેનડીઅર ને ગરૂડ હોય છે. કોઈમાં આંબા ને વડ; કોઈમાં નાળિએરી ને ખજૂરી; ટાઢના મૂલકમાં જુદીજ જાતનાં ઝાડ થાયછે. દેશ દેશનાં અનાજ, ફળ, તથા મેવા પણ જુદા હોય છે. વળી કેટલીક જાતનાં ઝાડ, જનાવર, વગેરે, ઘણું કરીને બધા દેશમાં નીપજે છે.

કેટલાએક દેશની ભોંયમાંથી બહુ ધાતુ નીકળે છે, ને કેટલાએકનીમાંથી થોડી નીકળે છે.

કોઈમાં પર્વત ને કોતર હોય છે; કોઈમાં મોટાં મેદાન; કોઈમાં મોટી નદીઓ ને સરોવર હોય છે; કોઈમાં પાણીના મોટા ધોધના અવાજ સંભળાય છે; ને કોઈને કિનારે દરિઆની છોળો અથડાતી હોય છે; કોઈમાં બળતા પહાડ હોય છે; કોઈમાં ઊના પાણીનાં ઝરણ હોય છે; કોઈ ઠેકાણે કૂવા બહુ ઊંડા હોય, ને કોઈ ઠેકાણે થોડું ખોદીએ કે પાણી નીકળે છે; કોઈ જગ્યાએ સારાં મીઠાં પાણી

નીકળે છે, ને કોઈ જગ્યાએ પાણીઆં કે ખારાં પાણી નીકળે છે, તે પીએ તો માંદા પડીએ. કેટલેએક ઠેકાણે તો ઘણા ગાઉસધી મુદ્દલ પાણી જડતું નથી. કેટલાક થંડા દેશમાં ભોંયમાં ભોંયરાં જેવાં ઘર બાંધી લોક જમીનહેઠે રહે છે, ને હુંફ વળવાસારૂ જનાવરનાં ચામડાં ઓઢે છે.

કેટલાક દેશમાં બહુજ તાપ પડે છે, ને કેટલાક દેશમાં ઘણો તાપ પડતો નથી, ને ઘણી ટાઢે નથી પડતી.

આપણો દેશ ગૂજરાત કહેવાય છે, અને આપણે ગૂજરાતી લોક કહેવાઈએ છીએ.

पाठ ३. परमेश्वरनी प्रार्थना

સંસાર પર્વત જેમ દાતાર પ્રાણીઆ હરખું

દોહરા.

ઓ ઈશ્વર તું એક છે,
સરજ્યો તેં સંસાર;
પૃથ્વી પાણી પર્વતો,
તેં કીધાં તૈયાર. ૧
તારા સારા શોભિતા,
સૂરજ ને વળી સોમ;
તે તો સઘળાં તેં રચ્યાં,
જગમરૂ તારૂં જેમ.
અમને આદકાં જ્ઞાન ગુણ,
તેનો તું દાતાર;
ભૂલે પાપી પ્રાણીઆ,
એ તારો ઉપકાર.
કાપ કલેશ કંકાસને,
કાપ પાપ પરિતાપ;
કાપ કુમતિ કરુણા કરી,
કાપ/દઃખ, સુખ આપ. ૪

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ ४. परगजु छोकरो.—भाग १.

પરગજુ ઢેબરાં મોં

એક છોકરો એક દહાડે સવારે બીજે ગામ કાંઈ કામસારૂ જતો હતો. તે ગામ પેલાં છોકરાના ગામથી ત્રણ ગાઉ હતું. ત્યાં આખો દહાડો રહેવાનું હતું, માટે ઢેબરાં બાંધી લીધાં હતાં. રસ્તામાં જતાં એક ભૂખે અધમુઓ થઈ રહેલો કૂતરો તેને મળ્યો. તે તેને જોઇને પૂછડી હલાવતો હલાવતો તેની પાસે આવ્યો, અને મોં ઊંચું કરીને જાણે કાંઈ માગતો હોય તેમ દેખાડયું. પહેલ-વહેલાં તો તેની ગમ તેણે જોયું નહિ, પણ છેલ્લે તેને દયા આવી, અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે આ બહુ ભૂખ્યો દેખાય છે. જો હું મારા ખાવામાંથી એને આપું તો મારે ભૂખ્યાં ઘેર જવું પડે, પણ હું એક દહાડો કદી ભૂખ્યો રહ્યો તો શું થઈ ગયું ? હું એને તો ભૂખ્યો નહિ રહેવા દઉં. એમ કહીને પોતાના ખાવામાંથી થોડું કૂતરાને નાંખ્યું તે ઘણા દહાડાનો ભૂખ્યો હોય તેમ વહેલો વહેલો ખાઈ ગયો.

પછી તે છોકરો ત્યાંથી આગળ ચાલ્યો, ને પેલો કૂતરો પણ તેની પાછળ પાછળ રાજી થઇને ગયો. રસ્તામાં જતાં તે છોકરે એક ઘોડો માંદાજેવો પડેલો દીઠો. તેને જોઇને તે તેની પાસે ગયો, ને જોયું તો તે ઘોડાના પેટમાં હાથ હાથના કૂવા પડેલા દીઠા, અને તે એવો લેવાઈ ગયો હતો કે તેને ઊભા થવાની જરા શક્તિ ન હોતી પેલા છોકરાના મનમાં આવ્યું કે જો હું એને ઊઠાડવા રહું તો ઘેર. પાછો જતાં અંધારૂં થઈ જાય; વળી આ રસ્તામાં ચોરનો પણ ભો સંભળાય છે. એ બધું તો ખરૂં, પણ એને દુઃખમાંથી છોડવું તો ઘણું સારૂં કામ થાય. મારી સંભાળ તો પરમેશ્વર રાખશે. એમ કહીને તેણે જઇને બે ચાર કળા ઘાસ આણ્યું, ને ઘોડાના મોંઆગળ મૂકયું, તે તેણે ખાધું, ને પછી પોતાનીપાસે તપેલી હતી તેમાં પાણી ભરીને આણ્યું તે પીધું, એટલે તો ઘોડો જરા ટટાર થયો ને ચરવા મંડયો.

પાઠ ૫. પરગજુ છોકરો.—ભાગ ૨.

પેલો છોકરો જરા આગળ ચાલ્યો એટલે એક માણસને તળાવમાં આથડીઆં ખાતો દીઠો, ને તે બહાર નીકળવાની ઘણીએક મહેનત કરતો હતો, પણ તેનાથી નીકળાય નહિ. ત્યારે તે છોકરે તેની પાસે જઇને પૂછ્યું, કાકા, તમને રસ્તો સૂઝતો નથી કે શું? તેણે કહ્યું, ના બાપુ, હું આંધળો છું, મને રસ્તો સૂઝતો નથી. તે સાંભળીને પેલે છોકરે કહ્યું કે હું પલળીશ તો પલળીશ, પણ જો તમે તમારી લાકડી મારી ભણી નાંખો તો તેવતી મારાથી થાય તેટલી મહેનત કરીને તમને કાઢું. ત્યારે આંધળે જેણી ગમથી સાદ આવતો હતો તેણી ગમ લાકડી ફેંકી. તે ઝાલીને તે પાણીમાં ઉતર્યો, ને લાકડીવતી આગળ જોતો ગયો, કેમકે નહિતો ખાડોખાંડો હોય તો તે ડૂબી જાય. એમ કરી કરીને તે આંધળા-પાસે ગયો ને તેનો હાથ ઝાલીને બહાર કાઢ્યો. તેને બહુ બહુ આશિષ દઇને આંધળો પોતાના ઘર ભણી ગયો. રાત પડી જવાની બીકથી તે છોકરો ઉતાવળો આગળ ચાલ્યો.

પણ તે છોકરો થોડો આગળ ગયો એટલે તેને એક ગરીબ સિપાઈ મળ્યો. તેના બંને પગ લડાઈમાં કપાઈ ગએલા હતા, તેથી લાકડીની ઘોડીઓ કાખમાં ઘાલીને ટેકા દઇને ખોડંગતે ખોડંગતો હીંડતો હતો. પેલા છોકરાને જોઇને તે બોલ્યો કે ભાઈ, લડાઈમાં મારા પગ કપાઈ ગયા તેથી હું લંગડાઉં છું. મારી પાસે ખાવાનું કે પૈસા કાંઇ નથી, અને હું ભૂખે મરૂં છું. પેલા છોકરાને તેની દયા આવી, ને પોતાની પાસે જેટલું ખાવાનું હતું તે આપીને બોલ્યો કે હવે મારી પાસે કાંઈ રહ્યું નથી, બીજું હોત તો તે આપત. એમ કહીને ઉતાવળો હીંડ્યો, ને જે ગામ જવું હતું ત્યાં પહોંચ્યો.

પાઠ ૬. પરગજુ છોકરો.—ભાગ ૩.

હાય

ત્યાં જે કામ કરવાનું હતું તે કર્યું, અને પાછો પોતાને ગામ જવાને

નીકળ્યો. અડધે રસ્તે પહોંચ્યો એટલે અંધારૂં થયું, એવું કે રસ્તો સુઝે નહિ, તેથી ભૂલો પડ્યો. જંગલમાં આડો અવળો ઘણો ભટક્યો, પણ રસ્તો જડ્યો નહિ, ને ભૂખ્યો હતો તેથી થાકી ગયો અને આગળ ચાલવાની હામ રહી નહિ. માટે એક ઠેકાણે બેઠો, ને ગભરાઈને પોકેપોક રોયો. એટલામાં પેલો કુતરો મોંમાં કાંઈ લઈને તેની પાસે આવ્યો. તે તેના પાસેથી તેણે લીધું, તો તે પોતીઆના કકડામાં બાંધેલું કાંઈ માલુમ પડ્યું. તેની ગાંઠ છોડી એટલે માંહેથી પૂરીઓ નીકળી. પેલો છોકરો ખાઈને ધરાયો, ને બોલ્યો કે મેં તને કટકો ઢેબરૂં નાંખ્યું તો તેં મને ધરાઈને ખાઉં તેટલું આપ્યું. માટે કોઈને ગુણ કરેલો કાંઈ જાય નહિ.

વળતી તે છોકરે વગડામાંથી રસ્તે પડવાને ઘણાંએક ફાંફાં માર્યાં, પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. જ્યાં જ્યાં પગ મૂકે ત્યાં ત્યાં કાંટા ભાગે, અને કાદવ કચરામાં પડે; ત્યારે જે ઠેકાણે બેઠો હતો ત્યાં જઈને પાછો બેઠો, એટલે ચંદ્રમા ઊગ્યો. તેને અજવાળે તેણે પાસેજ એક ઘોડો ચરતો દીઠો. તેની પાસે જઈને જોયું તો જે ઘોડાને તેણે ઘાસ ખવરાવ્યું હતું તેજ માલૂમ પડ્યો. તેને જોઈને તે કહેવા લાગ્યો કે આ ઘોડાને મેં ગુણ કર્યો છે માટે મને બેસવા દેશે, અને એ આ જંગલનો ભોમિયો હશે, એટલે જંગલ બહાર મને લઈ જઈને રસ્તે પાડશે. એમ વિચારીને તે ઘોડાઉપર બેઠો. ઘોડો તેને ગામભણી લઈ ગયો. એથી રાજી રાજી થઈને છોકરાએ મનમાં વિચાર્યું કે જો મેં આ ઘોડાને સવારે ખવરાવીને જીવાડ્યો ન હોત તો મારે આખી રાત વગડામાં કાઢવી પડત, તેથી નજરમાં પકું આવે છે કે કોઈને ગુણ કર્યો હોય તે કદી જાય નહિ.

पाठ ७. परगजु छोकरो.—भाग ४.

લૂંટવું મનસુબો અટકળ પરોણાગત ઘટારત

પેલો છોકરો આગળ ચાલ્યો, ત્યાં તેને બહુ દુઃખ પડ્યું, શાથી કે તે જે રસ્તે જતો હતો તે ઊજડ હતો. ત્યાં તેને બે ચોર મળ્યા. તેમણે તેને લૂંટવા માંડ્યો એટલે પેલે કુતરે એક ચોરને એવો

કરડયો કે બહુ લોહી નીકળ્યું; તેથી પેલા છોકરાને છોડી દઇને તે કૂતરાપાછળ દોડયો. કૂતરો ભસતો ભસતો નાઠો. એ વખતે પકડો, પકડો, એવી બૂમ આઘેથી સંભળાઈ, તેથી બીજો ચોર પણ નાશી ગયો. પકડો, પકડો, બોલ્યો, તે પેલો પાંગળો માણસ, પેલા આંધળા માણસની ખાંધઉપર બેશીને આવતો હતો.

છોકરાને લંગડાએ ને આંધળાએ કહ્યું કે અમે બેજણ ઠીક વેળાસર આવી પહોંચ્યા. તેં અમને ગુણ કર્યો, તે વાળવાને પરમેશ્વરે અમને સારે વખતે મોકલ્યા. પછી લંગડો બોલ્યો કે હું એક ઝાડ-નીચે બેઠો હતો, ત્યાંથી બે ચોર કોઈ છોકરાને લૂંટવાનો મનસુબો કરતા કરતા જતા હતા; તેમના બોલવાથી મેં અટકળ બાંધી કે તે છોકરો તમારાવિના બીજો કોઈજ નહિં હોય. પણ હું તમારી મદદે શી રીતે આવું? મારા ટાંટિઆ નહિ; એમ વિચારતો હતો એટલે પરમેશ્વરના કરવાથી આ આંધળો તે વખતે આવી ચડયો. તેણે મને પોતાને ખભે લીધો, ને મેં એને રસ્તો દેખાડયો.

ને છોકરે એ આંધળાનો પાડ માન્યો, ને તેમને પોતાને ઘેર તેડી ગયો. ત્યાં તેના બાપે તેમની સારી રીતે પરોણાગત કરી. પેલા કૂતરાને તે છોકરે જીવતાંલગણ પાળ્યો.

માટે જે પોતાનું ભલું ઈચ્છતો હોય તેને ઘટારત છે જે જગતમાં સૌના ઉપર દયા રાખી તેમનું ભલું કરવું.

पाठ ८. भोजन.

ભોજન વર્ણન કમોદ વડી પૂરણપોળી કચોરી
ભજીઆં શીરો પકવાન વડાં પાપડ સેવો

ચોપાઈ.

ભોજન આજ જમ્યા જે અમો,
તેનું વર્ણન સુણજો તમો;
કમોદનો કીધો ' તો ભાત,
દાળ તણી અતિ સુંદર જાત. ૧

દહીં ભાગીને કીધી કઢી,
માંહે નાખી 'તી સુંદર વડી;
ભાત ભાતનાં તળીઆં શાક,
બાસુંદી પૂરી દૂધપાક. ૨
પૂરણપોળી લાડૂ સાર,
વડાં કચોરી ને કંસાર;
ભજીઆં ને ભાજી તે ભલી,
સુંદર શીરો ને રોટલી. ૩
પાંચે પકવાનો કહેવાય,
જમતાં જમતાં અતિસુખ થાય;
વડાંપાપડ ને સેવો સાર,
તળ્યા ચણાનો સ્વાદ અપાર. ૪

શાસ્ત્રી વ્રજલાલ કાળિદાસ.

पाठ १. आंबा.

મરવા કાછીઓ શાખો ટોપલા આફૂસ
કલમ થીર

જુઓ, આ આંબાનું ઝાડ કેવું મોટું છે! કહો વારુ, એ પડી કેમ નથી જતું? એનાં મૂળ ભોંયમાં ઊંડાં છે તેથી તે ટટાર ઊભું રહે છે. જેમ આપણે પગવડે થીર ઊભા રહીએ છીએ, તેમ ઝાડ પણ મૂળવડે ઊભું રહેછે. મૂળીઆં ન હોય તો તે પડી જાય. ઝાડને થડ, ડાળાં, ને ડાળીઓ હોય છે. થડ તે વચલો ગોળ ભાગ, જેમાંથી ડાળાં નીકળેલાં હોય છે. તે ડાળાંમાંથી બીજી નાની ડાળીઓ ફૂટેલી હોય છે. ડાળીઓપર પાંદડાં હોય છે. આ આંબાને બહુ ડાળાં, ડાળીઓ, ને પાંદડાં છે, અને ફૂલ કેટલાં બધાં આવ્યાં છે! આંબાનાં ફૂલને મોર કહે છે. ઝાડ બધું મોરથી ભરાઇ ગયું છે. હવે થોડા દિવસમાં એ મોર તો ખરી પડશે, ને મરવા બેસશે. પહેલાં તો તે ઝીણા ઝીણા વટાણા જેવડા થશે; પછી સોપારી, ને લીંબુ જેવડા થશે. એવા નાના મરવા ખાઇએ

તો તૂરા લાગે, પણ થોડા દહાડામાં તો એ વધીને મોટી મોટી કેરીઓ થશે. મરવામાં ગોટલી હોય છે. જેમ મરવા મોટા થાય છે તેમ તેમાં જીણુ બંધાય છે. ત્યારે ગોટલીઓ પણ કઠણ થાય છે, ને પછી તેના ગોટલા થાય છે. કાચી કેરીનાં લોક અથાણાં કરે છે. જ્યારે ખરો તાપ પડશે ત્યારે કેરીઓ પાકશે. કાચી કેરી ખાટી લાગે, પણ પાકી તો ગળી લાગે.

આંબાપર શાખો લટકેલી તમે દીઠી છે? કાચીકેરી પાકવાપર આવી હોય, અને પોચી પડી ગઈ હોય, તેને શાખ કહે છે.

જેનો એ આંબો હશે તે કેરી વેચશે, અને બજારમાં ટોપલા ભરીને વેચવા બેસશે. ત્યાંથી જેને જોઈએ તે પૈસા આપીને લઈ જશે. મુંબઈમાં આફૂસ અને કલમની કેરી વેચાય છે, તે આ કેરીઓ કરતાં ઘણી સરસ હોય છે.

પાઠ ૧૦. માબાપના કહ્યામાં રહેવું.

આજ્ઞા	ધર્મ	ભોગવવું	આભાર
સંભાળ	પાડ	બદલો	ભુંડા

છોકરાંએ માબાપ કહે તેમ કરવું. એનું કારણ એ કે એવી પરમેશ્વરની આજ્ઞા છે. બીજું, માબાપની આજ્ઞા માનવી એ નાનાં છોકરાંનો ધર્મ છે, કેમકે નાનાં છોકરાં સારૂં નરસું વિચારી શકતાં નથી. તેમની સંભાળ માબાપ લે છે. તેઓ જે જોઈએ તે પૂરૂં પાડે છે. છોકરાંકને જે કંઈ હોય તે બધું તેમનું આપેલું હોય છે, માટે તેમના કહ્યાથી જરા આડું ચાલવું નહિ; જે કહે તે માનવું ને તેમ કરવું, ફક્ત જૂઠું બોલવું કે ચોરી કરવી કે એવું બીજું ખોટું કરવાનું તે કહે તો તે ન કરવું.

છોકરાં જ્યારે મોટાં થાય ને પોતે રળીને પોતાનું ઘર નભાવે ત્યારે તેમણે પોતે ભલા ભુંડા કામનો વિચાર કરી ચાલવું;અને તે વખતે પણ માબાપને બહુ માન આપવું, ને તે રાજી રહે તેમ કરવું; કેમકે જુઓ, છોકરાંને માબાપે કેટલી મહેનત કરી ઉછેર્યા છે, ને કેટલું દુઃખ વેઠયું છે કેટલાં બધાં વરસસુધી સંભાળ લઈ

ખવરાવી પીવરાવી, લુગડાં લત્તાં પૂરાં પાડી, તથા ભણાવી ગણાવી મોટાં કર્યાં; તે ઘરડાં થાય ત્યારે તેમનો આભાર ન માનો, અને તમારો ધર્મ ભૂલી જાઓ તો કેવું ખોટું! તેમના હેતનો ને મહેનતનો પાડ માની બદલો વાળવાની વેળા તો એજ છે, માટે તમારાથી તેમને જેમ મદદ થાય તેમ કરવી, ને જેટલી સંભાળ લેવાય તેટલી લેવી. તેમને રાજી રાખવાં, પજવવાં નહિ.

पाठ ११ः नठारो निशाळीओ शुं करे छे.

પરખવું   બેફીકરૂં   કાયર

તે નિશાળે મોડો આવે. બીજા સૌ બેઠાપછી પોતે બેસે. જ્યારે તે વાંચવા કે પોતાનો પાઠ બોલવા ઊઠે, ત્યારે તેના ટાંટીઆ ધ્રુજતા નથી. પોતાનો પાઠ પૂરો શીખતો નથી, ને ઘરભણી જતો નથી. ઘેરથી લખી લાવવાનું મહેતાજીએ કહ્યું હોય તે બરાબર લખતો નથી. તે જોડણી કરવામાં ભૂલો કરે છે. વાંચતાં વાંચતાં ઠામ ઠામ એટલો અટકાય છે કે તે આપણે સમજીએ પણ નહિ. વાંચી રહે ત્યારે જાણે પોતાની ભૂલોને માટે શરમાતો હોય તેમ માથું નીચું ઘાલે. એ સૌ એના આળસથી ને બેફીકરાઈથી થયું.

તેના મેલા હાથ ને મેલી ચોપડીઉપરથી તમે નઠારા નિશાળીઆને ઝટ પરખી કાઢો. ચોપડી આગળ પડી હોય તોપણ તેમાં જુએ નહિ. વર્ગમાં બેફીકરાજેવો બેશી રહે. પાઠમાં શું કહ્યું છે એ કાંઈ જાણે નહિ. એના દસ્કત જોઈને હરકોઈ તરત કહેશે કે એ બેવકૂફ છે. કેવા ઉતાવળે લખ્યા છે કેવા વાંકા ચૂંકા, ને ડાઘા કેટલા બધા પડ્યા છે. હિસાબમાં પણ ઘણી ભૂલો કરે; એની કોઈ ચોપડી અહીં અથડાય, કોઈ અહીં પડેલી, ને જ્યારે જોઈએ ત્યારે શોધવી પડે; પાસે બેઠા હોય તેમની જોડે વાતો કર્યાં કરે, પંડે ભણે નહિ, ને બીજાને ભણવા દે નહિ; ચોપડી વાંચવી કે પાઠ કરવો કડવો ઝેર જેવો લાગે; આખો દહાડો રમવામાં મન રાખે, ને છૂટીની વાટ જો જો કરે; મહેતાજીને કાયર કરે; નિશાળીઆને નડે; નિશાળમાં મસ્તી કરે; પોતાનાં માબાપને દુઃખ દે; ને જાતે ફજેત થાય.

पाठ १२. नठारा निशाळीआविषे.—भाग. १,

ગુરૂજી સમીસાંજ પાય લવારો ગવાળો પોથી લીખ

બીજા સર્વ પેઠા પછી આપ પેસે,
બીજા સર્વ બેઠા પછી આપ બેસે;
ન ધારે ગુરૂજી કહે તેજ ધારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૧
સમીસાંજ સુવા તણી વાત સુઝે,
પછી પાઠ તે વાંચતાં પાય ધ્રૂજે;
લખે જેમ લીટા ભણે તો લવારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૨
ભલી જોડણી તે નહિ જોડી જાણે,
અતિશે ન ચિંતાથકી ચૂક આણે;
ભરે લેખણો ભાગીને જેમ ભારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૩
કરે હાથ મેલા થકી પોથી મેલી,
ઘણો તો ગવાળો ભરે જેમ ઘેલી;
લીખો લેખીએ લુગડાંમાં હજારો,
નિશાળે જઇ તે શીખે શું નઠારો. ૪

पाठ १३. नठारा निशाळीआविषे.—भाग २.

આરો	**સંગ**	**પ્રકાશવું**	**રૂપ**	**કર્મ**
માકડો	**પિતા**	**માતા**	**પુત્ર**	**ઠાઠ**

વડી વાર વાતે વળે વાત વાળો,
તમે બાળકો તેતણો સંગ ટાળો;

ન આવે કશી વાતનો એક આરો,
નિશાળે જઈ તે શીખે શું નઠારો. ૫
લડે ને વઢે કાં પડે આડ પાસે,
પછી આપનું રૂપ પૂરૂં પ્રકાશે;
ખરો બોલ લાગે સુણી ખૂબ ખારો,
નિશાળે જઈ તે શીખે શું નઠારો. ૬
નિશાળે જઈને નડે કર્મ ફૂટયો;
છૂટે તો પછી માકડો જેમ છૂટયો;
પિતા માતને તે નહિ પુત્રપ્યારો,
નિશાળે જઈ તે શીખે શું નઠારો. ૭
ઘણે જોર નિશાળમાં લાવી ઘાલો,
નહિ ઠીક શીખે રહે ઠોઠ ઠાલો;
ભરે ભાખોંને પેટ કાં વેંચો ભારો,
નિશાળે જઈ તે શીખે શું નઠારો. ૮

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ १४. एक आनो कमायो.

પત સાદું

જીવણુ— અલ્યા વનમાળી, આજે આવ તો આપણે ઉજાણી જઈએ.

વનમાળી—ભાઈ, મારી કને પૈસા નથી.

જીવણુ—નથી તો ચાલ્યું, હું આજ એક આનો કમાયો છું. તેનાં કેળાં, બરફી, અને આદુ લાવી ખાઈએ.

વનમાળી—આનો ક્યાંથી કમાયો, અલ્યા?

જીવણુ—મારી પેલી ચોપડી હતી કે ની, તે કાશીઆને બે આને વેચી.

વનમાળી—એક આને તો એવી નવી મળે છે, તો તને બે આના શાના આપ્યા?

જીવણુ—એની તેને ખબર નથી. એવડા નાના બાળકને

ક્યાંથી ખબર પડે? મેં કહ્યું કે એના મને ત્રણ આના પડયા છે ત્યારે તેણે ખુશીથી બે આના આપ્યા.

વન૦—અરે લુચ્ચા, તેં તો એક આને લીધી હતી ને ત્રણ આના કેમ કહ્યા? તે બાપડાને છેતર્યો.

જીવ૦—એમાં લુચ્ચો શાનો? મેં ત્રણ આના આપ્યા એમ ન કહ્યું હોય, તો તે મને બે આના આપે નહિ.

વન૦—જેણે તારાઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો તેને બે ચાર પૈસાસારૂ જૂઠું બોલી ઠગ્યો. જા તારું કાળું કર. લુચ્ચા, ઠગ, હું તારું મોં નહિ જોઉં. જા, તારા હરામના પૈસાની તુંજ ઉજાણી કર; હું કાશીઆને એ વાત કહીશ; એના તો ચાર પૈસા ગયા, પણ તારી તો જન્મસુધી પત ગઈ. હવે તારૂં કહ્યું કોણ માનશે ને તારો વિશ્વાસ કોણ કરશે? સૌ તને જૂઠો ને ઠગ કહીને કાઢી મૂકશે.

જીવ૦—ના, ભાઈ, ના, મારી ફજેતી કરીશ મા; હુંજ કાશીઆને કહીશ, ને એનો આનો પાછો આપીશ.

વન૦—તો ઠીક ત્યારે, આ વખત હું કોઈને નહિ કહું; પણ હવે એવું કોઈ દહાડો કરીશ મા. મહેતાજી સાહેબે કહ્યું હતું કે સારું સારૂં ક્યું એમ ક્યારે જાણવું કે વેચનાર ને લેનાર કોઈ છેતરાય નહિ, એ ભૂલી ગયો? કોઈને છેતરવું એમાં ખરો નફો નથી, માટે ફરીથી એવું પાપ કરીશ મા.

पाठ १५. देव अने गाड़ीवाननी वात.

ખંત ઉદ્યમ

એક માણસ ગાડું હાંકતો હાંકતો વગડામાંથી આવતો હતો. એવામાં બહુ ઊંડો અને ચીકણો કાદવ આવ્યો તેમાં ગાડાનું પૈડું ચોંટી બેઠું તે નીકળે નહિ. ઘણી વારસુધી વાટ જોઈ, પણ કોઈ માણસ ત્યાં આવ્યું નહિ, ત્યારે ગભરાઈને રોઈ પડ્યો, અને દેવને વિનતિ કરી કે મને સહાય થા, એટલે આકાશમાંથી વાણી થઈ કે તું મૂર્ખ જણાય છે, હાથ પૈગ જોડીને બેશી શું રહ્યો છે? ઊઠ,ને એક હાથે પૈડાને ટેકો દે, ને બીજે હાથે બળદને જોરથી હાંક, એટલે

હું તને મદદ કરીશ. જે માણસ આળસુ થઇને બેશી રહે છે તેને હું સહાય થતો નથી, પણ જે ઉદ્યમ કરે છે તેનેજ હું આશરો આપું છું. ગાડીવાને તેમ કર્યું એટલે પૈડું નીકળ્યું, ને ગાડું ચાલવા માંડ્યું.

આ જોડી કાઢેલી વાતઉપરથી એમ સમજવું કે પોતાના કામ સારૂ બીજાઉપર ભરોસો રાખે છે, તેનું કામ બરાબર થતું નથી. પોતાનું કામ કરવાની ખંત તે પંડેજ રાખવી, બીજાઉપર જેમ થોડો આધાર રહે તેમ સારૂં. આપણું સારૂં કરવાની જેવી આપણને ગરજ છે તેવી બીજાને હોય નહિ. બીજું, પરમેશ્વરપર આધાર રાખીને જે બેશી રહે છે તે બહુજ ખોટું કરે છે, ને પરમેશ્વરનો તે ગુનોહ કરે છે, કેમકે આળસુ થવાની પરમેશ્વરની આજ્ઞા નથી. જે મહેનત કરતું નથી, તેને તે સહાય થતો નથી. ઉદ્યમ કરે છે તેનુંજ તે ભલું કરે છે.

पाठ १६. केळ.

તાપોડીઆં સોનેરી કુંકણી

એ ઝાડ જે દેશોમાં તાપ પડે છે ત્યાં ઘણાં ઊગે છે. એનું થડ બાર હાથસુધી ઊંચું હોય છે. એને મથાળે આસપાસ આઠ દશ પાંદડાંનો જથો હોય છે. ઊગવા માંડ્યાપછી ચૌદથી તે સોળ મહિનાસૂધીમાં ફૂળે છે, ને ફળ્યાપછી મરી જાય છે. પણ મુઆ પહેલાં તેની બાજૂઓમાંથી પીલા ફૂટે છે. કેળને એકજ લૂમ થાય છે, તેપર ૧૫૦ સૂધી કેળાં હોય છે. એવું કહે છે કે એટલી ટૂંકી મુદ્દતમાં એટલો બધો મેવો બીજા કોઈ ઝાડપર થતો નથી. આ દેશમાં ઘણું કરીને એને લોક પકવીને ખાય છે. કોઈવાર કાચાં કેળાંનું શાક કરે છે, કે તેને બાફીને તેની પૂરીઓ કરીને ફરાળમાં ખાય છે. અમેરિકા ખંડના કેટલાએક લોકની મુખ્ય ખાવાની જણસ કેળાં છે. કેળનાં પાંદડાંમાંથી તથા તેની દાંડીમાંથી રેસા નીકળે છે તેનાં સારાં દોરડાં વણાય છે.

ફળાંની જાતો ઘણી છે. તેમાંની બે જાત ઘણું કરીને ગુજરાતમાં થાય છે. એ બે જાતનાં નામ તાપોડીઆં ને સોનેરી છે. તાપોડીઆં લાંબાં ને જાડી છાલનાં હોય છે. તેની વચમાં જાડી નસ હોય છે. એને કોઈ લોક ખાસડીઆં કેળાં કહે છે. સોનેરી કેળાં જરા નાનાં હોય છે, અને તેની છાલ પાતળી હોય છે. તેની વચમાં જાડી નસ હોતી નથી. સોનેરી કેળાં સ્વાદે તાપોડીઆંકરતાં સરસ હોય છે. કેટલેક ઠેકાણે સોનેરી કેળાં સારાં થતાં નથી. જ્યાં ઊગે છે ત્યાં બારે માસ આવતાં નથી. મુંબઈમાં લાલ તથા લીલી છાલનાં કેળાં થાય છે. તે પાકે છે ત્યારે પણ તેની છાલ તેવીજ રહે છે. એ બેમાંથી લાલ છાલનાં કેળાં બહુ સરસ હોય છે. પાકાં કેળાંને સુકવે છે. એ સુકવેલાં કેળાં કોહતાં નથી, ને જ્યારે જોઈએ ત્યારે ખવાય છે. એને કુકણી કેળાં કહે છે.

पाठ १७. वांदरा.

નીળ કાહુ પવાણુ

ગરમ દેશમાં, એટલે જે દેશમાં તાપ બહુ પડે છે, ત્યાં વાંદરા હોય છે. એ ઘણી જાતના હોય છે. આ દેશમાં ત્રણ જાતના થાય છે, તેમાંના એક જાતના વાંદરાનાં મોં કાળાં હોય છે. બીજી જાતના આખે ડિલે કાળા હોય છે, ને તેમને નીલ વાંદરા કહે છે. એ બેહુની પૂછડી બહુ લાંબી હોય છે. ત્રીજી જાતના વાંદરા થાય છે તેમનાં મોંનો રંગ લાલ હોય છે, ને તેમનું કાહુ ઘણું મોટું હોતું નથી. એ જાતને માકડાં કહે છે. વાંદરામાં કૂદવાનું જોર ઘણું હોય છે. એમનાં બચ્ચાં પોતાની મા મોટી મોટી ફાળ મારે છે, ત્યારે તેમને પેટે વળગી રહે છે, ને કદી પડી જતાં નથી. વાંદરા ઘણું કરીને ઝાડનાં પાંદડાં ને ફળ ખાઈને જીવે છે. પક્ષીનાં ઇંડાં હાથ લાગે તો તે ખાય, ને ગામમાં રહેતા હોય, ને વખતે લોકનાં ઘરમાં પેસવાનો લાગ ફાવે, તો રાંધેલું ધાન્ય કે કાચું અનાજ પણ

ખાઈ જાય. વાંદરામાં ઘણું જોર હોય છે, ને કોઈવાર માણસની સામા પણ થાય છે. વાંદરાનાં બચ્ચાંને પાળી કેટલાંએક માણસ તેમને નાચતાં ને રમતાં શીખવે છે.

બીજાં બધાં જનાવરોકરતાં એના શરીરનો ઘાટ માણસના ઘાટ જોડે મળતો આવે છે. એશિઆની દક્ષિણમાંના બેટોમાં તથા આફ્રિકામાં કેટલીએક જાતના વાંદરા થાય છે, તેઓને પૂછડી નથી હોતી. તે બે પગે ચાલે છે. તે ઝાડમાં પાંદડાંવાળી ડાળીઓમાં ઝુંપડી કરી રહે છે. તેને આખે ડિલે વાળ ઘણા હોય છે, તોપણ અજાણ્યો માણસ આઘેથી જુએ તો ભૂલમાં એને જંગલી માણસ જાણે.

એક વાર એક વાંદરાને વહાણમાં બેસાડી વિલાયત લઈ ગયા હતા. તે વહાણના ખારવાસાથે હળી ગયો. તેને તેમનાં જેવાં લુગડાં પહેરવાં બહુ ગમે, તેમની સાથે બેશીને ખાય, ને પવાલે પાણી પીએ. વિલાયત પહોંચ્યાપછી થોડે દહાડે ટાઢથી તે બિચારો મરી ગયો; પણ જો વાંદરાને ત્યાં સંભાળીને રાખ્યા હોય તો જીવે ખરા.

पाठ १८. खोदे ते पडे.

દાનત   ગીધ

ચાર ચોર હતા તેઓ એક મોટા શહેરમાં નગરશેઠને ઘેર ચોરી કરીને ઘણો માલ લાવ્યા હતા, તે વહેંચી લેવાને એક ઝાડીમાં પેઠા. ત્યાં તેમાંથી એક બોલ્યો કે ચોરી કરતાં આપણે ઘણા દિવસ ભૂખ ને તરસ વેઠી છે, માટે આપણે આજ નિરાંતે ખાઈએ. એ વાત બીજાને ગમી, તેથી બે જણને કાંઈક ચોરીના માલમાંથી આપીને શહેરમાં મોકલ્યા. રસ્તામાં આવતાં તે બે ચોરના મનમાં વિચાર ઊઠ્યો કે આપણને ચોરી કરતાં કરતાં મરવાની વખત આવી, પણ તાલેવાન થયા નહિ, ને આપણને મળેલો માલ ચારે ભાગે વહેંચેથી ઓછો આવશે, ને તેથી ચોરી કરવી આપણે કપાળે ચોંટી રહેશે, માટે બીજા બેને મારી નાંખીએ તો આપણે બેને હમણા કરતાં બમણો ભાગ આવે. એવો વિચાર કરી કંદોઈની દુકાનેથી

બરફી, જલેબી, વગેરે મીઠાઈ લઈને તેમાં ઝેર ઘાલ્યું. એવામાં પેલા બીજા બે ચોર વગડામાં બેઠા છે તેમના મનમાં પણ એવોજ વિચાર આવ્યો, ને ધાર્યું જે શહેરમાં જે ગયા છે તે ખાવાનું લઈ આવે, તેવાજ તરવારથી મારી નાંખવા. એટલામાં પેલા બે ખાવાનું લઈને આવ્યા, અને તેમની આગળ મૂક્યું તેવાજ તરવારથી પેલાએ તેમને મારી નાંખ્યા. પછી ખુશ થઈને પેલી ઝેર ઘાલેલી મીઠાઈ ખાધી, જેથી તે બે પણ મરી ગયા. એવી રીતે એક એકના ઉપર દાનત બગાડી ત્યારે તે સર્વેનું મોત થયું, અને માલ માલને ઠેકાણે રહ્યો, ને ચોરનાં મડદાંને કાગડા, કુતરાં, ને ગીધે ફોલી ખાધાં. કહેવત છે કે "चोरनी मा चंडाळे जाय ने पापी हाथ घसता थाय."

पाठ ११. माखीनुं बच्चुं.

એક નાનું માખીનું બચ્ચું પોતાની માની જોડે ભીંતપર બેઠું હતું. માને ત્યાંથી જવું પડ્યું તેથી જતી વેળાએ બચ્ચાને કહ્યું, હું હમણા આવું છું, તું અહીંજ બેસજે, હું આવું ત્યાંસુધી જઈશ મા.

બચ્ચે પૂછ્યું, કેમ વારુ, મા?

માખીએ કહ્યું જો, પેલું ઊકળતું તગારું જોયું? ચુલાઉપર નહાવાનું પાણી ઊકળતું હતું, તેની ભણી આંગળી કરી દેખાડીને કહ્યું કે એના પાસે જઈએ, તો ભલા ખોટું થાય.

બચ્ચું.—કેમ એની કને જાઉં તો 'શું' ખોટું થાય?

મા.—એમાં તું પડી જાય, બાપુ; એમાં પડે તે મરી જાય છે; તું ત્યાં જઈશ મા.

બચ્ચું—શાથી પડું, મા?

મા.—તે તો હું નથી જાણતી, પણ મેં એવું બહુ જોયું છે વાસ્તે કહું છું, માટે તારે માનવું. જે માખીનું બચ્ચું ત્યાં ગયું છે તે તેમાં પડી મુઉં છે, કોઈએ ઊગર્યું નથી. બચ્ચાના મનમાં શીખામણ લાગી હશે એવું સમજીને તેની મા ઊડી ગઈ. પછી બચ્ચું માની શીખામણને હસવા લાગ્યું, ને પોતાના મનસાથે બોલ્યું કે આ

ડોશીને બહુજ ફીકર છે. જેમ જેમ એનાં વરસ વધે છે, તેમ તેમ અકલ ઘટે છે. તળાવકને જરા ઊડું ને રમું, એમાં એના બાપની શી પૂંજી જવાની હતી? શું મારે પાંખ નથી? ને ઊડતાં નથી આવડતું? ઘરડાં માણસને ડાહી ડાહી વાતો કરવાની ટેવ બહુ હોય છે, પણ તેમના કહ્યાપ્રમાણે કરવું મને કેમ ગમે? હું તો મારે ત્યાં જઈશ. જોઉં તો વારૂ શું થાય છે?

એમ કહીને ઊકળતા પાણીના ચરૂ ભણી ઊડયું; ત્યાં પહોંચતાંજ ઊની વરાળ લાગી કે તમર ખાઈ ચરૂમાં પડયું. મરતાં મરતાં બોલ્યું કે જે છોકરાં માબાપનું કહ્યું નથી કરતાં તે આમ દુઃખ પામે છે. અરે! મેં આ શી મૂર્ખાઈ કરી જે માની શીખામણ માની નહિ! માની હોત તો મારી આ વલે થાત નહિ.

નાદાન છોકરાંને મા, બાપ, મહેતાજી, કે બીજું કોઈ સારી શીખામણ દે તે કડવી લાગે છે. પોતાને ડાહ્યાં ગણીને શીખામણ માનતાં નથી, ને પોતાની મરજીપ્રમાણે કરે છે. એવાં છોકરાં આ માખીના બચ્ચાની પેઠે દુઃખી થાય છે.

पाठ २०. माखीनुं बच्चुं.

ઊનામણે ચોટ ડોળવું તત્કાળ અંજાઈ વિનાશ

દોહરો.

માખી બોલી મુખથકી પ્યારા બચ્ચાપાસ,
જઈ આવું હું જ્યાંસુધી ઉડીશ મા આકાશ. ૧
ઉકળે છે ઊનામણો, જે તું પાસે જાય,
ચૂકે ફરતાં ચોટ તો, જીવનું જોખમ થાય. ૨
એમ કહી એ તો ગઈ, બચ્ચું બુદ્ધિ બાળ,
દિલમાં ડાહપણ ડોળવા તે લાગ્યું તત્કાળ. ૩
ઘરડાં તો વાતો ઘણી કરે વધારી વેહેમ,
ઊડી ફરતાં આટલે કહો મરીશ હું કેમ. ૪
એમ કહી ઊડી ગયું, પહોંચ્યું પાણી પાસ,
અંજાઈ એમાં પડયું, વળતી થયું વિનાશ. ૫

બોલ્યું મરતાં બોલ તે, જે ગલે આ ચાલ,
માને નહિ માબાપનું, તો તેના આ હાલ. ૬

ક૦. દ૦ ડા૦

पाठ २१ साचो छोकरो.—भाग १.

વર્ગ ભાગજોગે નંબર

કેશવલાલ કોઇ દહાડો જૂઠું બોલ્યો હોય એવું કોઇને સાંભરતું નથી. તે રોજ સાચું બોલે, ખોટું કામ કરે નહિ, ને અજાણતાં થઇ ગયું હોય તો કહ્યાવિના રહે નહિ. એની નિશાળમાં એવો ધારો હતો કે ભણતી વેળા કોઇએ જરા વાત ન કરવી. એ ધારો તોડે તેના નંબરમાં ૨૫ વધારે. કેશવલાલને તેના બાપે કહી મૂક્યું હતું કે આ મહિનામાં તારૂં નામ પહેલું આવશે તો તને રમવાની નાનીસરખી ગાડી ને તેને જોડવાને લાકડાનો ઘોડો અપાવીશ.

નિશાળના વાડામાં લીમડાનું ઝાડ હતું. એ ઝાડની સામેની બારીઆગળ કેશવલાલનો વર્ગ બેસતો. ભાગજોગે એક દહાડો એક વાંદરી બચ્ચું પેટે વળગાડી લીમડાપર આવી બેઠી, ને આ ડાળેથી આ ડાળે કૂદે. એવામાં કેશવલાલે ચોપડીમાંથી મોં કાઢીને તેણીમેર જોયું. વાત ન કરવાનો ધારો સરતમાં નહિ રહ્યાથી તેની પાસેના છોકરાને કહેવાઇ ગયું, નરોતમ જો જો, પેલી વાંદરી બચ્ચાને લઇ કેવી કૂદ કૂદ કરે છે.

નરોતમ હસીને બોલ્યો, અરે! એ ક્યાંથી આવી! કેશવલાલે કહ્યું, ના રે. હું ભૂલ્યો, આપણે વાત નં કરવી જોઇએ.

એટલામાં વાંદરી હેઠે ઉતરી, ને બચ્ચું છૂટું પડી બારીભણી ચાલ્યું.

તે જોઇ નરોતમ બોલ્યો, એ તો નિશાળે ભણવા આવે છે. એને આપણી પાસે બેસાડીશું? એની મા એને મૂકવા આવી હશે, ખરે? મહેતાજીએ એ સાંભળ્યું, ને પૂછ્યું, તું વાત કરે છે કે?

નરોતમે જવાબ દીધો, નાજી, મેં બહુ વાતો નથી કરી; એમ કહી નીચું ઘાલી વાંચવા મંડ્યો. મહેતાજીએ કહ્યું, થોડી પણ કરી તો ખરી. તારા નંબરમાં ૨૫ ઉમેરીશ.

पाठ २२. साचो छोकरो.—भाग २.

ટેબલ.

કેશવલાલને બાપે કહેલી રમવાની ગાડી ને ઘોડો સાંભર્યા તો ખરાં, પણ છાતી ચંલાવીને સાચું બોલી ઊઠયો કે સાહેબ, મેં પણ રજાવિના વાત કરી, માફ કરજો.

મહેતાજી બોલ્યા,' મારા જાણ્યામાં નહોતું.

કેશવલાલે કહ્યું, મેં પહેલી વાત કરી. હું બોલ્યો ન હોત તો કદાપિ નરોત્તમ પણ વાત ન કરત. હું ભૂલ્યો.

મહેતાજી—તો તારા નંબરમાં પણ ૨૫ 'ઉમેરીશ. પણ તેં કશી વાત છાની રાખ્યાવિના ખરેખરૂં કહી દીધું, તેથી તું સાચો છોકરો છે. છાનું રાખવું તે જૂઠું કહ્યાબરાબર છે. તેં ધારો તોડયો એ ખોટું કીધું, પણ પછી તેં માન્યું, એ બહુ સારૂં કર્યું.

કેશવલાલના નંબરમાં અગાઉ કોઈ વાર ૨૫ ઉમેર્યા નહોતા, માટે આ વેળા તેને ઘણી શરમ લાગી. ગાડી મળવાની હતી તે ગઈ, ને તેથી જે જે રમવાના વિચાર કર્યા હતા તે ફોકટ ગયા. તે સાંભર્યું તે વારે બહુ ખોટું લાગ્યું, ને રડવા જેવું મોઢું થયું, પણ ધીરજ રાખી રોગો નાહિ.

ત્યારકેડે કેટલેક દહાડે એવું બન્યું કે મહેતાજી સાંજરે ઘેર જતી વેળા એક પાવલી નિશાળની ટેબલ ઉપર ભૂલી ગયા. બીજે દહાડે કેશવલાલે સૌથી પહેલાં આવી નિશાળ ઉઘાડી. મહેતાજી આવ્યા, ને જુએ છે તો પેલી પાવલી ટેબલપર મળે નહિ. પડપૂછ કરી ત્યારે સૌ છોકરાએ કહ્યું, અમે લીધી નથી ને દીઠીએ નથી. અમે આવ્યા ત્યારે ટેબલપર નહોતી. ત્યારે પૂછ્યું આજ પહેલું કોણ આવ્યું? સૌ બોલી ઊઠયા, કેશવલાલ, કેશવલાલ.

पाठ २३. साचो छोकरो.—भाग ३.

આળ

મહેતાજીએ પૂછ્યું, કેશવલાલ, તેં પાવલી દીઠી છે!

કેશવલાલ—નાજી, હું એ પાવલીની વાત જાણુતો નથી. હું આવ્યો ત્યારે ટેબલપર પાવલી નહોતી.

મહેતાજી બોલ્યા, ઘણું નવાઈ જેવું, પણ હું તારી વાત માનું છું. મને તારો ભરોસો છે. તું નિત્ય સાચું બોલે છે, ને તે દહાડે તારો વાંક પડયો હતો તે પણ વગર પૂછે માન્યો હતો. વારૂ હું જોઉં છું, થોડી વારમાં જે હશે તે જણાશે.

છોકરાંને કોઇને સૂઝે નહિ કે પાવલી કોણે લીધી હશે, માંહે માંહે એક એકને કહે કે એ તો નક્કી કેશવલાલે તો નથીજ લીધી, તેને એવી ટેવ નથી. કાંઈ ખોટું કામ કોઈ ન જાણે એમ થયું હોય તોપણ તે કહી દે. જોની, તે દહાડે પેલી વાંદરીની વાતમાં કેવો સાચુ બોલ્યો!

નિશાળ છૂટવાની વેળા થઈ ત્યાંસુધી ચોર પકડાયો નહિ, પણ તે વારે જે માણસ નિશાળમાં પાણી ભરતો હતો, તેણે આવીને મહેતાજીના હાથમાં પાવલી મૂકી. મહેતાજીએ પૂછયું પાવલી કેવી? તેણે કહ્યું, હું સવારમાં આવ્યો ત્યારે એ ટેબલપર પડેલી હતી. મેં જાણ્યું કોઈની પડી હશે માટે લઈ તમને ઘેર આપવા આવ્યો, પણ તે વારે તમે ઘેર નહોતા, માટે હવે અહીંઆં લાવ્યો. એ સાંભળી સૌ છોકરાં ઘણાં ખુશ થયાં.

કેશવલાલની ભણી જોઈ મહેતાજીએ કહ્યું, લે, જો, તું ખરો પડયો, તારે માથેથી આળ ઉતર્યું. હવે મને તારો પૂરો ભરોસો બેઠો. તારી સારી ચાલને લીધે પાવલી તને આપી દઉં છું. તારી આબરૂ આથી ઘણી વધી. તારા બાપે તને ગાડી અપાવવાની કહી હતી તે ન અપાવી, કેમકે તારૂં નામ ૨૫ નંબર ઉમેદવાનેલીધે પહેલું ન આવ્યું. પણ તે તારાં વખાણ કરે છે ને તારાપર બહુ ખુશ છે.

पाठ २४. बे बिलाडीओ ने वादरो.

પંચાત આવકાર ન્યાય ત્રાજુડી
પલ્લાં બચકું ઈનસાફ કરગરી

એક ઠેકાણેથી બે બિલાડીઓ એક રોટલો લાવી. પણ વહેંચતાં વહેંચતાં તે વઢી પડી; પછી તે વઢવાડની પંચાત કરાવવામાટે એક વાંદરાકને ગઈ, તેણે એમને આવકાર દીધો. બિલાડીઓ બોલી જે આ રોટલાને વાસ્તે અમારે બે જણુવચ્ચે વાંધો પડયો છે. માટે તમે જરા વચમાં પડીને એનો તોડ કાઢો તો સારૂં. વાંદરો બોલ્યો, ભલે બાઈઓ, તમે મારે ત્યાં આવ્યાં; તમારો ન્યાય હું વાજબી રીતે કરીશ, કશી ફીકર રાખશો મા. પછી પેલા રોટલાના બે કટકા કર્યા, ને એક ત્રાજુડીનાં *પલ્લાંમાં એકેકો કટકો નાંખ્યો, એટલે એક પલ્લું નીચું નમ્યું, ત્યારે તેમાંનો કટકો કાઢીને તેમાંથી એક બચકું ખાધું, પછી બાકીનો પાછો પેલાં પલ્લાંમાં મૂક્યો, ત્યારે પેલું બીજું પલ્લું નીચું નમ્યું. ત્યારે તેમાંનો કડકો લઈ કરડયો. ત્યારે તો બિલાડીઓ મનમાં સમજી, ને વાંદરાને કહ્યું, બાઈ, હવે જે છે તે અમને પાછો આપ, અમે અમારી મેળે સમજીશું. વાંદરે જવાબ દીધો, બાઈઓ, જરા ધીરજ રાખો. ઈનસાફને રાહે ઈનસાફ થશે. એમ કહી બેઉ કડકામાંથી વળી બચકાં ભર્યાં. બિલાડીઓએ

---

*પલ્લાં એટલે છાબડાં.

ગભરાઇને પેલા વાંદરાને કરગરીને કહ્યું જે ભાઈ, કેમે કરતાં અમારો છૂટકો કર, ને આ જે કાંઈ થોડું ઘણું રહ્યું છે તે અમને પાછું આપ. પેલો કહે જે ના, એમ કેમ થાય? મેં આટલી વાર મહેનત કરી તેનું મારે કાંઈ જોઈએ કે નહિ? માટે આ, જે રહ્યું, એ તો મારી મહેનતનું રહ્યું, એમાં તમારૂં કાંઈ લાગે વળગે નહિ. એટલું કહીને પેલા બાકીના કડકા ગટ કરી ગયો. ખાઈ રહીને મોઢું હાવકું રાખીને કહ્યું જે બેનો, તમારી પંચાત થઈ ચૂકી. હવે તમારે કશો વાંધો રહ્યો નથી. વાંધાનું જે મૂળ હતું, તેનો ઉપાય મેં તમારા દેખતાં કર્યો, તે તમે જાણો છો. હવે તમે સુખેથી ઘેર જાઓ; વળી કોઈ વખત આવું કામ હોય, તો મને બેલાશક સોંપજો. કહેવત છે કે "बेनी लडाईमां त्रीजो खाई जाय."

પાઠ ૨૫. પ્રાણી.—ભાગ ૧.

પ્રાણી પશુ પંખી માછલાં

ભૂકો અટકચાળાં ઊન

મહેતાજી—ભાઈડા, બાઈડીઓ, છોકરાં, છોડીઓ, એ પ્રાણી છે; એ વિના ઈશ્વરે બીજાં કયાં કયાં પ્રાણી કર્યાં છે?

ગિરધર—પશુ, પંખી, માછલાં, ને કીડાં.

મહેતાજી—થોડાંક પશુનાં નામ દો.

પરશોતમ—ગાય, ઘોડા, ઘેટાં, બકરાં, કૂતરાં, બિલાડાં.

મહેતાજી—ઠીક, એ તો તમે રોજ જુઓ છો તે, પણ જેનાં તમે નામ સાંભળ્યાં હોય, કે ચિત્રેલાં જોયાં હોય તેવાં થોડાંકનાં નામ દો.

ગિરધર—વાઘ, રીંછ, વાંદરાં.

મહેતાજી—કોઈ કોઈ ગામમાં વાંદરાં ઘણાં હોય છે.

પરશોતમ—હાજી, હું અમદાવાદ ગયો હતો ત્યાં બહુ વાંદરાં જોયાં. ત્યાં તો વાંદરાં છાપરે છાપરે કૂદે છે, ને નળીઓનો ભૂકો કરી નાંખે છે.

મહેતાજી—બધાં જનાવરોમાં વાંદરાંનો ઘાટ માણસને બહુ મળતો આવે છે. વાંદરાં બહુ અટકચાળાં હોય છે.

ગિરધર—માટેજ અટકચાળાં છોકરાંને વાંદરાં કહેતા હશે.

મહેતાજી—એ તો ઠીક, પણ કહો, જોઇએ, માણસ અને પશુમાં શો ફેર છે?

પરશોતમ—માણસને વાચા છે.

મહેતાજી—ખરૂં, ને બીજો શો ફેર છે?

ગિરધર—માણસને બે પગ છે ને પશુને ચાર.

પરશોતમ—પશુને પૂછડું હોય છે.

મહેતાજી—હા. પણ ઘણાં પશુને છે ને માણસને નથી, એવું બીજું શું છે? મારી મરજી તમને વિચાર કરતાં શીખવવાની છે. તમે જાણતાં તો હશો કે માણસ પશુના જેવું નથી, પણ કેમ નથી? બોલો.

રણછોડ—અંગરખું, બંડી, પાઘડી, ને જે બીજું પહેરવાને જોઈએ, તે માણસને વેચાતું લેવું પડે છે, પણ પશુને ડિલે તો વાળ કે ઊન હોય છે, તેજ એનાં લૂગડાં. તેથી એમ કહીએ તોપણ ચાલે કે તે લૂગડાંસુદ્ધાં જન્મે છે, ને તેઓને લૂગડાં તરફની હરકત પડતી નથી.

મહેતાજી—બરાબર ખરી વાત.

पाठ २६. प्राणी.—भाग २.

રૂવાંટી રૂપાળા જ્ઞાન

મહેતાજી—માણેકલાલ, હવે તું કહે. કયા જનાવરને ડિલે વાળ હોય છે? ને કયાને ડિલે ઊન હોય છે? થોડાનાં નામ દે એટલે બસ.

માણેકલાલ—ગાય અને ઘોડાને વાળ હોય છે, ને ઘેટાંને ઊન હોય છે. બકરાને ડિલે જે છે તે વાળકરતાં જાડા ને ઊનકરતાં પાતળા હોય છે.

મહેતાજી—બહુ સારૂં, બિલાડીની ચામડીએ શું હોય છે?

ગિરધર—વાળ, પણ ઘોડા કે ગાયના જેવા નથી, તેથી વધારે સુંવાળા ને ઘટ્ટ છે, તેને રૂવાંટી કહે છે, નહિ સાહેબ?

મહેતાજી—હા, ને સસલાં, હરણ, ને બીજાં કેટલાંક જનાવરને પણ રૂવાંટી હોય છે. કોઈ જનાવરને વાળ, ઊન, કે રૂવાંટી એમાંનું

કર્યું હોતું નથી. હાથીની ચામડીએ આછા વાળ હોય છે, પણ તેમ તેની ચામડીએ ઘણી જાડી હોય છે.

રણછોડ—વાઘને પણ રૂવાંટી હોય છે, નહિ સાહેબ ?

મહેતાજી—ના, તે ટૂંકા ને લીસા હોય છે માટે વાળ કહેવાય છે. વાઘના વાળ તો કાળા ચટાપટાવાળા ને રૂપાળા હોય છે. માણસ ને પશુમાં વધારે ફેર છે તે કોઈ જાણો છો ?

માણેકલાલ— હાજી, કોઈ કોઈ પશુને પગે ખરી હોય છે, જેમ ઘોડાને, ગાયને, ઘેટાંને. કોઇને પંજા હોય છે, જેમ કૂતરાને, બિલાડીને ને વાઘને છે. કોઈ પશુના પગ આપણા જેવા નથી.

ગિરધર—પશુને હાથ નથી હોતા.

મહેતાજી—ખરી વાત, કેટલાંએક પશુ પોતાના પગનાં આંગળાં ઝાલવાના તથા બીજા કામમાં લાવે છે; જેમ કે બિલાડી, વાંદરો, રીંછ. એ પોતાનાં આંગળાં ને પગ હાથને ઠેકાણે કામમાં આણે છે

માણેકલાલ—માણસ સીધાં ઊભાં રહે છે, પણ તેમ પશુથી ઊભું રહેવાતું નથી.

મહેતાજી—ખરૂં. માણસ ને પશુ વચ્ચેના ઘણા ફેર તમે કહ્યા. ચાલો તે ફરીથી ગણી જઈએ.

ગિરધર—પશુને વાચા નથી. આપણે બે પગ અને તેમને ચાર પગ છે. તેમને શરીરનું ઢાંકણ હોય છે, એટલે તેમને વાળ, ઊન, રૂવાંટી, કે જાડી ચામડી હોય છે. તેમનાં માથાં આપણી પેઠે ઊભા નથી.

મહેતાજી—હજી એક વાત કહેવી રહી ગઈ છે, તે એ કે સર્વેને સરજનાર જે પરમેશ્વર તેનું જ્ઞાન પશુને નથી.

पाठ २७. प्राणी उपर हेत राखवाविषे.

હથોડે અનર્થ પ્રભુ મુવાળો શળી ગલોલ નમેરી

મનહર છંદ.

ગમે તેમ રમે કોઈ સમે મન ભમે ત્યારે,
દયા તજી દમે, પ્રાણીને પરોવી શળમાં;

કાં તો પગ તોડે પક્ષી છોડે, કાં તો આંખ ફોડે,
કાં તો મારે જોડે કે હથોડે દાટે ધૂળમાં:
એવો અનર્થ કરે અર્થ વિનાનો અતિ,
અકલવિનાનો આગ મેલે ઝાડ મૂળમાં;
તજો તમે તેવાં પાપ ઈશ્વરથી ડરી આપ,
પ્રભુ પ્રીતે ધારો પ્રેમ પ્રાણીઓનાં કુળમાં.

ક૦ દ૦ ડા૦

ચરણાકુળક છંદ.

પગ પાંખોને પકડી તોડે, રાજી થઈ જોવાને છોડે;
કૈંક મુવાળો ફાંસો ઘાલે, હાથ નગો તરફડતા ભાળે;
શૂળી કાંટા સોયજ કેરી, ઘોંચી હાથે મરે નમેરી;
પંખાપર જે ગલોલ મારે, તે પાપી ચિતમાં ન વિચારે.

આજમ દુર્ગારામ મંછારામ.

पाठ २८. पाघडी अने तोरो.—भाग १.

પેચ મશકરી ચાદર ઓરવું સકંજો

ઈશ્વરલાલ કરીને એક છોકરો હતો, તે રોજ નિશાળે ભણવા જાય. એક દહાડો બિલાડી અને વાંદરાની જોડેલી વાત વાંચીને નિશાળેથી તરતજ ઘેર આવ્યો, અને લૂગડાં ઉતારી પોતાની પાઘડી ખીંટીપર મૂકતાં મનમાં વિચારવા લાગ્યો, કે બિલાડાં ને વાંદરાં જેમ વાતો કરે છે તેમ પાઘડી લૂગડાં વાતચીત કરતાં હોય તો કેવી મજે પડે! એટલામાં પાઘડીના ઉપલા પેચને વાચા થઈ તે બોલ્યો કે હું તો પહેલાં ઝાડને માથે બેસતો હતો, તે હવે તમારે માથે બેસું છું. તે સાંભળીને ઈશ્વરલાલ તો હસવા મંડ્યો, અને અચરજ પામીને બોલ્યો કે એમ હોયજ નહિ, તમે તો મશકરી કરો છો. ઝાડ કાંઈ પાઘડી પહેરે? ઝાડને માથુંજ ક્યાં છે? ત્યારે પાઘડી બોલી, શેઠ, તમે જાણતાજ નથી, હું ઝાડપર હતી ત્યારે તો મને કપાસ કહેતા. ખેતરમાં અમે બહુ મજા કરતા, હીંચકા ખાતા ને રમતા

વળતી તો અમે બહુ સોબતી એકઠા થયા, તેવારે માણસનું ધાડું ને ધાડું અમે રમતા હતા તેણીમેર દોડી આવ્યું; તેમાં બાઈડીઓ, છોકરા, છોડીઓ સૌ હતાં. અમે તો જાણ્યું કે તે બધાં અમારી સાથે હીંચવા ને રમવા આવતાં હશે, પણ તે તો ખોટું પડ્યું. એ બધાંની પછવાડે તો ચાદરની ઝોળીઓ બાંધેલી હતી, તેમાં અમને પકડી પકડીને નાંખવા માંડ્યા. પછી સાંજ પડી કે મોટા આંસડા બાંધી વાડામાં લઈ ગયા. ત્યાં મોટા મોટા ઢગલા કરીને પછી એક ચરખો ફરતો હતો, તેમાં ઓરવા માંડ્યા એટલે અમારા સોબતી જે કપાશીઆ તેથી અમે સૌ છેક છૂટા પડ્યા. ત્યારપછી તો મોટા સકંજા ફરતા હતા તેમાં અમને નાંખ્યા, ને અમારાપર દશ બાર માણસો ચડીને ઊભા રહ્યા, અને અમને પગવતી દાબવા માંડ્યા. અમે તો જાણ્યું કે હવે તો ચગદાઈને મરી જઈશું. થોડી વારે ટાટમાં અમને બાંધ્યા, ને દોરડાંથી ખૂબ કસ્યા. એ ગાંસડીમાં અંધારૂં તો ખરૂં, પણ માંહે ઠેકાણે ઠેકાણે નળીઆં હતાં, તેમાંથી અમે બહાર જોતા હતા.

પાઠ ૨૧. પાવડી અને તોરો.—ભાગ ૨.

ગુંગળાવું વેઠવું તાંત પૂણી મળશકું સૂતરીઓ
કાંતવું આંટી વેપારી વણકર રંગરેજ કસુંબી

પછી તો અમને ગાડામાં બેસાડ્યાં. તેમાં અથડાતા કૂટાતા શહેરમાં આવ્યા. રસ્તે ટાઢ વાય, તડકો લાગે, ધૂળ ઊડે, તેથી અમે તો ગુંગળાઈ જઈએ. એવું એવું દુઃખ કેટલાક દહાડા વેઠ્યા પછી અંતે અમારો બહાર નીકળવાનો વારો આવ્યો. અમે જે ગાંસડીમાં હતા તે છૂટી, એટલે થોડાં માણસો આવીને અમને લઈ ગયાં. તેમાં કેટલાંક તો દાઢીવાળાં, અને કેટલાંક તો દાઢીવિનાનાં હતાં. એમને પીંજારા કહેતા. તેમણે અમને તાંતપર ચડાવીને ખૂબ પીંજ્યા, ને ઝપાટા મારી મારીને અમારી ધૂળ કાઢી નાંખી. વળતી સળીપર ચઢાવીને અમારી લાંબી ગોળ પૂણીઓ વણી. સવારે મોટા મળસ-

કામાં ઊઠીને ચકલે કે પોળને મોઢે સૂતરીઆકનેથી કેટલીક બાઈડીઓ આવીને અમને લઈ ગઈ. તેમણે આખો દહાડો રેંટીઆવતી અમને કાંતી કાંતીને અમારા લાંબા તાંતણા કરી નાંખ્યા. પછી અમારી આંટીઓ કરેલી હતી, તે વેપારી લઈ ગયા, અને વણનારને ત્યાં આપી. તે વણકરોએ અમને સાળપર ચડાવી વણ્યા, ત્યારે અમારો આવો લાંબો પાઘડીજેવો આકાર થયો. હવે અમને જરા નિરાંત વળી ખરી, કેમકે પછી તો અમને દુકાનની દોરીઓપર ચડીને ઘણા દહાડાલગી હીંચકા ખાવાનું મળ્યું. એ વેળા અમને ખેતરની વાત યાદ આવી.

એક દિવસ તમે ને તમારો બાપ તે દુકાનપર આવી મને લઈ ગયા. મારી જાત ને મારૂં પોત તમારા બાપને ગમ્યું.

એ બધી વાત ધ્યાન રાખીને ઈશ્વરલાલ સાંભળતો હતો તે બોલી ઊઠયો, હારે હા, ખરી વાત. હવે મને સરત આવી. પછી બાપા તને રંગરેજને ઘેર રંગવા આપી આવ્યા, ને તું કસુંબી રંગાઇને આવી કે મેં બંધાવી, અને મારે માથે ઘાલી.

पाठ ३०. पाघडी अने तोरो.—भाग ३.

ઓળખાણ ચળકાટ ઓચિંતું ચાંચવો

પાઘડી કેમ થઈ તે વાત સાંભળીને ઈશ્વરલાલ બહુ ખુશ થયો. પછી તે તોરો જોઇને કહેવા લાગ્યો કે આ તો કંઈ રૂનો થએલો હોય એવું જણાતું નથી. એની વાત તમે કોઈ જાણતા હો તો કહો ને? પાઘડી બોલી, ભાઈ, અમારે ને એને તો કંઈ આગલી ઓળખાણ નહોતી. પેલા વણકરને ત્યાં આવીને અમારી જોડે વણાયો ત્યારથી અમે એને જાણીએ છીએ. ત્યાર પહેલાંની વાત એની મરજીમાં આવે તો એ પોતે કહે.

એવું કહેતાં તોરાના બધા તારમાંથી ઝણઝણાટ કરીને અવાજ નીકળ્યો, તેથી ઈશ્વરલાલ તો ગભરાયો, અને તેમનું બોલવું કાંઈ સમજ્યો નહિ. ત્યારે તેણે કહ્યું કે તમે બધા સાથે બોલો છો, તેકરતાં

એકાદ જણુ તમારી વાત કહો તો ઠીક. તેપરથી છેક છેલ્લો તાર બોલવા લાગ્યો કે અમે તો ઘણા કાળલગણુ ભોંયમાં દટાઈ રહેલા હતા, તેવારે અમારામાં હમણાના સરખો ચળકાટ કે રંગ હતો નહિ, પણ બધે ધૂળ ધૂળ હતી. ક્યાંલગણુ અમે તે ખાડામાં દટાઈ રહ્યા તે અમારાથી કહેવાય નહિ, કેમકે ત્યાં સૂરજ ઊગતો નહિ, તો વરસ કેમ ગણીએ.

ઈશ્વરલાલ બોલ્યો, હાયહાય, એવા ખાડામાં અને અંધારામાં કેમ રહેવાય! હું તો ગુંગળાઇને મરી જાઉં.

પણ પેલો તાર બોલ્યો, અમને કંઈ લાગે નહિ તો; અમારે કંઈ આંખ, કાન, કે નાક છે?

એમ કરતાં કરતાં એક દહાડો અમે રહેતા હતા ત્યાં ઓચિંતું અજવાળું પડ્યું. અમે મોં ઊંચું રાખી જોવા જતા હતા એટલામાં તો અમારાપર ધીબાધીબ ચાંચવાના ઘા પડ્યા. પછી કેટલાએક જણે અમને ટોપલામાં ભરીને બહાર કાઢ્યા. બહાર નીકળ્યા ત્યારે એટલું બધું અજવાળું અમે દીઠું કે હવે તો આંધળા થઈશું એવું લાગ્યું.

पाठ ३१. पाघडी अने तोरो.—भाग ४.

લગડી ચીપ કાનસ જતરડો વેધ ચપટાં મૂસ

પછી તો ખાંડી ખાંડીને અમારો ભૂકો કર્યો. ત્યારપછી અમારાપર પાણી રેડ્યું, ત્યારે માટી, ધૂળ, વગેરે જે અમારા ભાઈબંધ અમને વળગી રહ્યા હતા, તે અમારાથી નોખા પડ્યા.

વળતી અમને તો ભઠ્ઠીઉપર ચડાવ્યા, ત્યાં તો અમને તપાવી તપાવીને પાતળા પાણીજેવા કરી નાંખ્યા. પછી લાંબી લાંબી લોઢાની મૂસોમાં અમને રેડ્યા, એટલે અમે તો લાંબી લાકડીઓ જેવા થઈ ગયા, ત્યારે અમારૂં નામ રૂપાની લગડી પડ્યું.

થોડે દિવસે અમારે ને સોનાને ભાઈબંધી થઈ. કોણે કરાવી અને કેમ થઈ તે સાંભળજો. પહોળી પાટાજેવી ચીપનો વેષ લઇને સોનું આવ્યું. પછી એક માણસે અમને કાનસવતી ખૂબ

ઘસીને અમારાપર કાપા પાડ્યા; પછી પેલા પાટાને અમારાપર લપેટી શણની દોરીવતી ખૂબ કસીને બાંધી લીધા, અને ફરીથી દેવતામાં મૂક્યા. એમ કરતાં અમારે ને તેને તો સ્નેહ થયો. એવો સ્નેહ બંધાયો કે અમને જતરડામાં ઘાલીને ખૂબ તાણ્યા તોપણ અમે એક બીજાને છોડ્યા નહિ. પ્રીતની રીત તો એવી જોઈએ, કેમ, ખરૂં કે નહિ, નાના શેઠ? એમ કરતાં કરતાં અમારો બહુ ઝીણો તાર થયો, ત્યારે એરણપર મૂકી હથોડાવતી ચપડીને અમને ચપટા કર્યા.

પછી અમારે બીજા એકની જોડે ઓળખાણ થઈ. તેનું નામ કીર હતું. અમને બે જણાને એક ફિરકીપર ચડાવીને દોરા આમળે છે તેમ આમળી કાઢ્યા. હવે તો અમારૂં નામ બદલાઈ ગયું. પહેલાં તો અમે રૂપાની લગડી બાઈ કહેવાતા, પણ હવે તો અમારૂં નામ કસબ બાઈ પડ્યું. પછી એક જણે અમને પાઘડીની જોડે સાચપર ચડાવીને લૂગડાની પેઠે વણ્યા, ત્યારે અમારૂં નામ તોરો પડ્યું. હજુએ કોઈ અમને કસબ પણ કહે છે.

પાઠ ૧૨. જૂઠું ન બોલવું.

નિર્દય   અપલક્ષણ   સલાહ   જૂઠાણું

જૂઠું બોલવું એ મહા પાપ છે. પાપી ને નીચ માણસનું એ મોટું અપલક્ષણ છે. જૂઠામાં ગણાવું એના જેવું શરમ ભરેલું બીજું થોડુંજ છે. જૂઠાનો સૌએ ધિક્કાર કરવો જોઈએ. તેમનો કોઈને ભરોસો પડતો નથી; કોઈ વાર સાચું બોલે તોપણ કોઈ માને નહિ.

હરેક જાતનું જૂઠાણું ધિક્કારવાજોગ છે. બીજાને નુકસાન કરવાને જૂઠું બોલવું એ તો ઘણુંજ ખોટું છે. એ નિર્દય માણસનું કામ છે. તમારો એક વાંક પડ્યો હોય તે ઢાંકવાને જૂઠું કહો ત્યારે તમારા બે વાંક થાય છે. પોતાનો માલ પાછો લેવાને કે એક બીજાનો ગુનોહ છાનો રાખવાને જૂઠું બોલવું, એ પણ બહુજ માઠું છે.

જૂઠું તે જૂઠું છે, પછી ગમે તે મતલબથી કહો, માટે કદી જૂઠુ બોલવું નહિ.

કોઈ નાનો સુનો વાંક જાણવામાં આવે કે તે હરખાતાં હરખાતાં ઉઘાડો કરવાની હું સલાહ નથી આપતો. એ તો નીચ સ્વભાવ છે. ત્યારે તો જેમ ઘટે તેમ કરવું. પણ તેવિષે કોઈ પૂછે ત્યારે તો જે ખરૂં હોય તેજ કહેવું, અથવા ચૂપ રહેવું, પણ જૂઠું કહેવું નહિ.

એ પણ તમારે ખૂબ યાદ રાખવું, કે મોઢેથી જૂઠું બોલવું એ જેમ એક જાતનું જૂઠાણું છે, તેમજ ડોકી ધૂણાવીને અથવા ઈશારત કરીને બીજાના મનમાં ખોટી વાત ઉતારવી, એ પણ એક જાતનું જૂઠાણું છે. તમારા બોલવામાં બે અર્થ હોય, અથવા તમારા મનમાં કાંઈ હોય, ને બીજાને કાંઈ કહેવું, એ પણ જૂઠું બોલવું છે, ને તેટલુંજ ખોટું છે. છેતરવું એ પણ એક જાતનું જૂઠાણું છે, માટે તેમાં પણ તેટલુંજ પાપ છે.

पाठ ३३. कूतरो.—भाग १.

શીકું તકાવવું છલંગ માંચી અંગારા સાચવવું

કૂતરાને વાસ લેવાની શક્તિ ઘણી હોય છે. એક વખત એક માણસે લાડુનો દાબડો શીકાઉપર મૂક્યો હતો, તેની સોડમ કૂતરાને આવી હશે, તેથી પેલા શીકાતરફ તકાવીને છલંગ મારે. તે શીકું ઊંચું હતું, એટલે તેની છલંગ દાબડાસુધી પૂગે નહિ. ત્યારે ત્યાં એક માંચી પડેલી હશે, તે દાંતેદાંતે શીકાનીચે ઘસડીને લાવ્યો, અને પછી તેઉપર ચડીને છલંગ મારી તે બરાબર શીકાને લાગી, ને દાબડો નીચે પડ્યો. પણ તેનું ઢાંકણું દીધેલું હતું, તેથી દાબડો પડ્યો તોપણ તે ઊઘડ્યું નહિ. પછી તે દાબડો ખસેડી ખસેડીને એક ભીંતપાસે લાવ્યો, ને ભીંતસાથે દાબડાને રાખીને પોતાના પંજા-વતી, તથા દાંતવતી એટલી તો મહેનત કરી કે છેલ્લે તે ઢાંકણું ઉઘાડી માંહેના સઘળા લાડુ ખાઈ ગયો.

એક વખત લોટામાં દૂધ ઊનું કરવાને અંગારા ઉપર મૂક્યું હતું, તેને

ઘણી વાર થઈ ત્યારે દૂધ ઊનું થયું, ને પછી અંગારા હોલાઈ ગયા, પણ દૂધ કોઈએ લીધું નહિ. ત્યાં એક કૂતરો આવ્યો તે લોટાના કાના મોંમાં ઘાલીને લઈ ગયો. તે લોટાએ ગયો ને દૂધે ગયું. એક વખત એક કૂતરો શેર સાત આઠેક ખાંડ ભરેલી હશે, તે કોથળી મોંમાં ઘાલીને નાશી ગયો. તે જોઈ પાંચ છ માણસ તેની પછવાડે દોડ્યા, તોપણ તે કૂતરો ઝલાયો નહિ, ને ક્યાંક ભરાઈ ગયો, તે માલૂમપણ ન પડ્યું. એટલી ભારે ચીજ જો કૂતરો લઈ જતાં ન દેખાયો હોત તો કૂતરો લઈ ગયો એવો વહેમ આ દેશમાં કોઈને આવત નહિ. બીજા દેશના મોટા કૂતરા ૧૫--૨૦ શેરનો બોજો ઊચકી જાય છે.

पाठ ३४. कूतरो.—भाग २.

ઉગારવું આકાર ખુશામત

કૂતરા ઘણી જાતના હોય છે. એક એક જાતના આકારમાં ને ઊંચાઈમાં ફેર છે એટલુંજ નહિ, પણ તેના સ્વભાવમાં પણ ફેર છે. કેટલાક પોતાના ધણીનું ઘર સાચવે છે, અને કોઈ અજાણ્યું માણસ ઘરઆગળ આવે કે ભસવા માંડે, ને ધણીને ચેતાવે. કેટલાક દેશમાં કૂતરા પાણીમાં પેશીને ડૂબી ગએલાં માણસને બહાર કાઢે છે, ને આંધળા ધણીને દોરી લઈ જાય છે. કેટલાક તો વરૂ ને બીજાં જનાવરસાથે લડાઈ કરીને પોતાના ધણીનો જીવ ઉગારે છે. એવા કૂતરા ધણીને ઘણો ગુણ કરે છે. કૂતરાંની બરદાશ રાખી હોય, ને સારી રીતે પાળ્યાં હોય તો બહુ ગુણ કરે છે.

બીજાં બધાં જનાવરોકરતાં કૂતરામાં વધારે અકલ હોય છે. પણ જેમ ઘણી સરસ બુદ્ધિવાળા છોકરાને ભણાવીએ નહિ તો મૂર્ખ રહે છે, અને નઠારા માણસની સોબતથી છોકરાં બગડે છે, તેમજ આ દેશનાં કૂતરાંને શીખવતા નથી, તેથી તેની અકલ આપણા જોવામાં આવતી નથી. એ કૂતરા જન્મથીજ નઠારી સોબતમાં રહે છે તેથી નઠારા થાય છે, કેમકે જેવી કૂતરી તેવાંજ તેનાં બચ્ચાં થાય છે. કુરકુરીઆંને ઘરમાં રાખીને શીખવીને બરદાશ રાખી હોય, તો

બહુ સારાં ને કામનાં થાય. એવાં શીખેલાં કૂતરાં જીવને ખુશ કરે છે, ને બહુ વહાલાં લાગે છે. એવાં કૂતરાં પોતાના ધણીપર તથા ઘરનાં બીજાં સૌ માણસપર ઘણું હેત રાખે છે. પોતે દુઃખ ખમે, પણ તેમને દુઃખ થવા દેતાં નથી. પાળેલાં કૂતરાંને ધણી મારે, પણ તેની સામે થતાં નથી, ને તરત ઉલટાં લાડ કરે છે, ને ખુશામત કરે છે. ધણી મરી જાય છે કે તેને દુઃખ થાય છે, ત્યારે તે બહુ ઉદાસ થાય છે, ને ખાતાં નથી. ઘણે વરસે મળે તોએ ઓળખી કાઢે છે. મા ને છોકરો ઘણાં વરસ જુદાં પડી એકાએક ભેગાં થાય ત્યારે જેવું હેત દેખાડે છે, તેવું કૂતરો ધણીને ઘણે કાળે મળે છે ત્યારે દેખાડે છે.

पाठ ३५. घायल कापणी करनार.

હોજ ધોરીનસ હૃદય દાતરડું કાપણી મૂઢ સાવચેતી

એક વાર ખેતરમાં કાપણી કરતાં એક માણસને દાતરડું વાગ્યું, તેથી તેનો હાથ કપાયો. એ ઘા એવો જબરો લાગ્યો કે તેની ધોરી-નસ કપાઈ ગઈ. ધોરીનસ ઘણુંકરીને શરીરમાં ઘણી ઊંડી હોય છે, અને એ કપાય છે, ત્યારે એમાંથી ધડધડ લોહી વહી જાય છે, કેમકે એ નળના જેવી છે. એક હોજમાંથી નળ મૂકેલો હોય તે ફૂટે તો તેમાંથી જેમ પાણી ધડધડ વહી જાય છે, તેમજ ધોરીનસમાં-થી પણ લોહી વહી જાય છે. હોજને ઠેકાણે હૃદય સમજવું, અને નળને ઠેકાણે ધોરીનસ, એટલે હૃદયમાંથી લોહી ધોરીનસ વાટે વહે છે, માટે એ કપાય છે તો ઘણું લોહી નીકળે છે. એને બંધ કર-વાનો ઉપાય એટલોજ છે કે કપાએલા ભાગ અને હૃદયની વચ્ચે દા-બણ કરવું, કે તેથી કરીને તે ભાગની તરફ આવતું લોહી બંધ થાય

પેલા માણસની ધોરીનસ કપાઈ હતી તેમાંથી ખૂબ લોહી વહી ગયું. તે જોઈને તેની આસપાસનાં માણસ ગભરાઈ ગયાં. કેટલાંક દોડાદોડ કરવા મંડયાં, અને કેટલાંક તો મૂઢની પેઠે ઊભાંજ થઈ રહ્યાં.

એવામાં એક જોરાવર અને ચંચળ છોડી દોડી આવી, અને પોતાના ચણીઆના નાડાનો કકડો કાપીને તે પેલા ઘાની ઉપર ખેંચીને બાંધી લીધો, તેથી લોહી નીકળતું બંધ થયું. તે છોકરીએ જો એમ ન કર્યું હોત, તો તે બિચારો મરણ પામત, માટે એવી વખતમાં સૌ જણે સાવચેતી રાખવી, અને તરત ઘટતો ઉપાય કરવો. તરતબુદ્ધિના માણસથી એમ ઘણાના જીવ બચે છે.

पाठ ३६. अनाज.

મુખ્ય સાંઠા ટોચ ફૂપા વીતવું

દેશ દેશમાં ત્યાંની હવાપ્રમાણે જાત જાતનાં અનાજ થાય છે. આ દેશમાં ગહૂં, ડાંગર, બાજરી, ને જુવાર, એ મુખ્ય છે. એના છોડ ઘણી વાતે મળતા છે. ને સૌના સાંઠા માંહેથી પોચા અને પોલા હોય છે, તેનાં પાંતરાં લાંબાં ને સાંકડાં હોય છે, ને તેના દાણા ટોચઉપર જથાબંધ થાયછે. અનાજના છોડ એક જાતનું ઘાસ છે; એ છોડનો બાંધો ઘણી ચતુરાઈ ને વિચારથી કીધેલો જણાય છે. તેના સાંઠા હાલ છે તેથી વધારે પાતળા ને નબળા હોત, તો તે પવનથી ભાગી જાત, ને જો વધારે જાડા ને મજબૂત હોત, તો તેમાં પક્ષી ને બીજાં જનાવર રહેત, ને તેમાંનું અનાજ ખાઈ જાત. અનાજ છોડપર હોય છે ત્યારે તેની આસપાસ એવાં ફોતરાં હોય છે કે તે સૂરજના તાપથી એકાએક સુકાઈ જાય નહિ, ને ભીનાશથી જલદી કોહી જાય નહિ, ને કાપણી કરતી વેળા વેરાઈ જાય નહિ. જે દેશમાં અહીંના જેટલો તાપ પડતો નથી, ત્યાં આ દેશનાં જેવાં અનાજ થતાં નથી, જેમ કે ડાંગર ઠંડા દેશમાં ઊગતી નથી, કેમકે એને જેટલું પાણી ને જેટલો તાપ જોઈએ છે તેટલો ત્યાં નથી. મકાઈ, જવ, અને બીજાં કેટલાંક અનાજ બીજા દેશમાં પાકે છે; પણ ગહૂં, ડાંગર, બાજરી, એ અનાજ મુખ્ય છે, તે સઘળા દેશના લોક ખાય છે. પોતાના દેશમાં ન પાકતાં હોય તો બીજે દેશથી વેચાતાં લાવી ખાય છે. આપણા દેશમાં ઘણું અનાજ થાય

પાકે છે. તો જુઓ, ઈશ્વરની આપણાઉપર કેવી કૃપા છે! માટે આપણે હમેશા તેનાઉપર પ્રીતિ રાખવી અને તેની સેવા કરવી.

पाठ २७. जगकर्त्ताविषे.

જગકર્ત્તા. પ્રૌઢ હય, વાહન વૈમાન સાજ માનવી ચોપાઈ.

જગકર્ત્તાએ જગમાં જેહ,
ઉપજાવી વસ્તુઓ તેહ;
સુખ પામે તેથી સંસાર,
ગુણ ગણતાં નહિ પામે પાર.

પૃથ્વી પાણી પ્રૌઢ પહાડ,
ઝાડીમાં જે ઝાઝાં ઝાડ,;
બળદો હય હાથી બળવાન,
વાહન તે જેવાં વૈમાન:

ચંદ્ર રવિ તારા ચળકાટ,
ઠીક ઠરાવ્યો તેનો ઠાઠ;
સમા સમાના સુખનો સાજ,
કીધો માનવીઓને કાજ..

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ ३८. नाळिएरी.

ચિષ્ટાં ટટ્ટી ઝાવલી

નાળિએરીનું થડ ઊંચું, તેનાં પાંદડાં ઘણાં લાંબાં, ને ઠેઠ ટોચે હોય છે. એ પાંદડાં પક્ષીનાં પીછાંનાં ઘાટનાં, એટલે વચમાં દાંડાજેવી જાડી નસ, ને તેની બે મેર લાંબી લાંબી પાતરીઓવાળાં હોય છે. લીલા નાળિએરનું છોડું પીળું, સાફ, ને નરમ છે. તેને કાપે છે તો માંહેથી પાણી નીકળે છે, તે ઘણા લોક પીએ છે. પાકેલાં નાળિએરનું ઉપરનું છોડું ચિષ્ટું હોય છે, તેનાં દોરડાં વણાય છે. તેના માંહેના ભાગમાં ટોપરૂં બાઝે છે. તે ખાધામાં આવે છે. નાળિએરની માંહેનું પાણી છેક સુકાઈ જાય ત્યારે ટોપરા-નો ગોટો બંધાય છે; તેવાં ટોપરાંને પીલેછે ત્યારે તેમાંથી કોપરેલ નીકળે છે, તેબાળવા વગેરેના કામમાં આવે છે. પીલતાં કૂચા રહે તેને ખોળ કહે છે. તે ઢોરને ખવરાવે છે. નાળિ-એરીનાં પાતરાંને ગુંથીને ટટ્ટીઓ કરે છે, તેને ઝાવલી કહે છે. પાતરાંને ગુંથીને સાદડી પણ કરે છે.

નાળિએરીનાં ઝાડમાંથી રસ નીકળે છે તેને તાડી કહે છે. એ તાડી થોડીવાર રાખીને પીએ તો કેફ ચડે છે. તાડીનો દારૂ થાય છે. કેટલાક લોક તાડી ને દારૂ પીએ છે; તેથી પોતાની અકલ અને પૈસા ખુએ છે, ને પોતાના શરીરનોએ બગાડ કરે છે, તેથી તે નહિ ો હોય તો ઘણું સારૂં. નાળિએરીનું થડ માંહેથી પોચું હોય તેથી તે સહેલથી કોતરાય છે. તેને કોતરીને પાણી જવાની પરનાળ કરેછે.

પાઠ ૩૯. બળતું ઘર.—ભાગ ૧.

કાસદ　　બંબાવાળો　　બેભાન

એક વાર મધરાતને શુમારે શહેરમાં બે સિપાઈ એક કાસદની જોડે એક શેરીમાંથી જતા હતા, તેવામાં એક સુતારના ઘરમાંથી ધૂમાડો નીકળતો દીઠો. તે જોઈ પેલા સિપાઈઓએ ઘરનાં બારણાં ખૂબ ઠોક્યાં, ને બૂમો પાડી; પણ ઘરમાંથી કોઈએ જવાબ દીધો નહિ. પણ તેમના ઘાંટાથી શેરીમાંનો એક બીજો માણસ જાગી ઊઠયો, ને ધશીને રસ્તામાં આવ્યો. એ પેલા બળતા ઘરના ધણીનો ભાઈબંધ હતો. સૌએ મળી વળી ઘણી બૂમો પાડી, ને બારણાં ખખડાવ્યાં, પણ ઘરમાંથી સુતારે કે તેની બાઈડીએ સાંભળ્યું નહિ. ધૂમાડો તો વધારે વધારે નીકળવા માંડયો, ને ઘરમાં મોટા મોટા ભડકા તથા ફડાફડ અવાજ થતા હતા. સિપાઈ બંબાવાળાને તેડવા દોડયા. પેલો ભાઈબંધ એકલો રહ્યો, તે નીસરણી લાવ્યો. બળતા ઘરનાં બારણાં બારી સૌ બંધ હતાં, માટે નીસરણી માંડીને મેડાની એક બારી ભાગી તે ઓરડામાં કૂદી પડયો.. ત્યાં તે સુતાર, તેની બાઈડી, ને એક બાળક પથારીમાં ઊંઘતાં હતાં. આખો ઓરડો ધૂમાડેથી છેક ભરાઈ ગયો હતો, તેથી પેલાં સુતેલાં રૂંધાઈને બેભાન થઈ ગયાં હતાં; સુતારને ખૂબ ઢંઢોળ્યો ને ઘસડીને બારીકને લઈ જઈ નીસરણીપરથી હેઠે ઉતાર્યો. પછી તેની બાઈડીને ઊંચકી નીચે લઈ જઈ તેના વરનીપાસે બેસાડી. વળી બીજી વાર બળતામાં જઈ તેના બાળકને લાવ્યો.

પાઠ ૪૦. બળતું ઘર.—ભાગ ૨.

જાગૃતિ　　શૂર

સુતાર અને તેની વહુને તાજા વાથી જાંગૃતિ આવી, તેવાંજ આસપાસ જોઈને બેઉ ગભરાયાં, ને બૂમો પાડી ઊઠયાં. છોકરાં, છોકરાં, એમ કહી ગાંડાંજેવાં બારણાંભણી દોડયાં, પણ તે ઊઘડયાં નહિ ને ભાગ્યાંએ નહિ. નીસરણીએ ચડવા જાય છે તો બારી

સળગી હતી, ત્યારે ફરીને ફમાડ બાગવા માંડ્યાં, પણ બાગ્યાં નહિ. ઘરમાં તો પહેલો માળ તૂટી પડયો, ને મોટો ધડાકો થયો. બારીઓ ફડાફડ ઊઘડી ગઈ, ને ચોમેરથી ભડકા બહાર નીકળ્યા. આવો રે! આવો રે! એમ બૂમો પાડી તેઓ બેભાન જેવાં થઈ ગયાં. બેભાન થઈ જાય એમાં નવાઈએ શી! ૭ છોકરાં ઘરમાં રહેલાં હતાં. બંબાવાળા આવી પહોંચ્યા નહોતા, ને લોકો ભેગા થયા હતા તેમનાથી કાંઈ મદદ થઈ શકતી નહોતી. પેલા ચંચળ બાઈબંધને નિરાંત વળે નહિ, પણ તે ગભરાયો નહિ. તેનાં બાઈડી છોકરાં ત્યાં આવી ઊભાં હતાં, તોએ પણ તે લાહેમાં પેસવાને પાછો હઠયો નહિ. તેમને જોઈ પોતાના ગરીબ મિત્રનાં છોકરાંને બચાવવાને વધારે શૂર આવ્યું. પાડોશમાંનાં સઘળાં ઘરમાં ફરી વળ્યો, પણ બળતા ઘરમાં ઉતરવાનો લાગ ફાવ્યો નહિ. જ્યાં લાગ ફાવે એવું દીઠું, ત્યાં ગયો. પણ બધેથી પાછા ફરવું પડયું. અંતે બળતા ઘરના પાછલા ભાગના વાડામાં જવાનો એક માર્ગ જડયો. પાડોશીના વાડાની ભીંત વચમાં હતી તેઉપર ચડી ત્યાં ઉતર્યો, એટલે ઉપરના ઓરડામાં છોકરાંને ચીસે ચીસ પાડી રડતાં સાંભળ્યાં.

પાઠ ૪૧. બળતું ઘર.—ભાગ ૨.

અણીશુદ્ધ ઉઘરાણું ટીપ

ત્યારે તે હરખાઈને બોલ્યો, પ્રભુની કૃપાથી હજી તો એ જીવતાં રહ્યાં છે. એમ કહી પાધરોજ એક બારીઉપર ચઢયો, પણ તે માંહેથી દીધેલી હતી. એક હડસેલો મારી બારણું નીચે પાડયું, તેવાંજ બધાં છોકરાં તેની ભણી દોડી આવ્યાં. તેમનાં તનઉપર લૂગડાં પણ પૂરાં નહોતાં, બીકથી થરથર ધ્રૂજે ને એક એકઉપર પડે. આગ તો છેક આવી પહોંચી, અને ઓરડામાં અજવાળું અજવાળું થઈ ગયું, પણ પરમેશ્વરે તેમનો બચાવનાર મોકલ્યો હતો, તેણે ધીરજ, હિંમત, ને યુક્તિથી ૭ ફેરા ખાઈ એક પછી એક એ સૌને નીચે વાડામાં ઉતાર્યાં, ને ત્યાંથી બહાર મેદાનમાં લઈ ગયો. એ છોકરાંની

ફોઈ તથા તેની દીકરી ઘરમાં હતાં, તેમને પણ કાઢયાં. એ રીતે આ છાતીવાળા અને દયાળુ પુરૂષે અગીઆર માણસના અણીશુદ્ધ જીવ ઊગાર્યા.

એમ સઘળાં માણસ બચ્યાં ખરાં, પણ લાહે હોલવાઈ નહિ, ને સઘળું બળી રાખ થઈ ગયું. બાપડા સુતારનાં લોઢાં, વાસણકૂસણ, રાચરચીલાં, દાણોદૂણી, લુગડાંલત્તાં, સઘળું બળી ગયું. એકને એક લુગડાભેર બહાર નીકળ્યાં હતાં, તેસિવાય બીજું કાંઈ રહ્યું નહિ.

કોઈ દયાળુ પાડોશીએ તેમને ઘેર આણ્યાં, ને શેરીના લોકે મળી પહેરવા ઓઢવાને લૂગડાં આપ્યાં.

સવાર થઈ ત્યારે ઘણા લોક મળ્યા. ઉપલી વાત સાંભળી સૌને દયા આવી. તેમણે મળી સુતારને સારૂ એક ટીપ કરી. જે પૈસા એકઠા થયા તેમાંથી સુતારને એક નવું ઘર બંધાવી આપ્યું. જે જે તેને તથા તેના કુટુંબને જોઈતું હતું તે લઈ આપ્યું. માયાળુ અને પરગજુ પાડોશીઓનાં ઘરમાં થોડાંએક પખવાડીઆં રહ્યાં, પછી તે કુટુંબ નવા ઘરમાં રહેવા ગયું. (ઉપલી વાત ખરેખરી બનેલી છે.)

पाठ ४२. तपास करवानी टेव.—भाग १.

જવાહિર દરબાર ઝાડો તપાસ સાક્ષી

પરમેશ્વરે સૌને બે આંખો આપી છે, પણ તેને ખરી રીતે વાપરતાં થોડાનેજ આવડે છે. બે માણસ એકજ વસ્તુ જુએ પણ તેથી બેઉના મનપર જુદી જુદી અસર થાય છે, માટે જોવામાં ફેર છે. એવિષે એક વાત નીચે લખી છે.

એક ફકીર ચાલ્યો ચાલ્યો વગડામાં જતો હતો તેને એક વાણિઓ સામો મળ્યો. ફકીરે તેને પૂછયું, શેઠ, તમારૂં એકાદ ઊંટ ખોવાયું છે? વેપારીએ કહ્યું, હા. ફકીરે કહ્યું, તેની જમણી આંખ ફૂટેલી છે, ને તે ડાબે પગે ખોડું છે, ખરી વાત કે? વેપારી બોલ્યો, હા. ફકીરે પૂછયું, તેનો આગળનો એક દાંત પડી ગયો છે? વેપારીએ જવાબ દીધો, હા, સાંઈ. ફકીર બોલ્યો, તેને તમે એક મેર મધ

લાધું છે, ને બીજી મેર ગહૂં લાધા છે, નહિ વારૂ? વેપારીએ કહ્યું, ખરી વાત, મિયાં સાહેબ, તમે એને એટલું ધારી ધારીને જોયું છે ને પારખી રાખ્યું છે, તો હીંડો મને દેખાડો, તે કણીમેર ગયું ને ક્યાં છે?

ફકીરે જવાબ દીધો, શેઠ, મેં તમારૂં ઊંટ જોયું નથી, ને તમે હાલ જે વાત કહી તેસિવાય બીજા કોઇને મોઢે એવી એની વાત સાંભળી પણ નથી. વાણિયાએ કહ્યું, એ બધું ડહાપણ તો જાણ્યું, એના ઉપર જવાહિર હતું તે ક્યાં છે? લાવને.

ફકીર બોલ્યો, શેઠજી, મેં તમારા ઊંટને નથી જોયું, ને તમારૂં જવાહિર પણ નથી જોયું. એમાંનું હું કાંઈ જાણતો નથી.

એ સાંભળીને વેપારીએ પોતાના માણસપાસે તેને પકડાવી દરબારમાં મોકલાવ્યો. દરબારમાં એનો ઝાડો જોયો, ને બીજી ઘણીએ તપાસ કરી, પણ એની કનેથી કશું નીકળ્યું નહિ. એણે ચોર્યું કે એ જૂઠું બોલ્યો એના સાક્ષી મળ્યા નહિ.

पाठ ४३. तपास करवानी टेव.—भाग २.

જાદુગર શાબાશી અનુમાન

ફકીરને જાદુગર જાણી સજા કરતા હતા તેવામાં તેણે દરબારને આપ્રમાણે કહ્યું.

તમને એટલી બધી નવાઈ લાગી, તે જોઈ મને ઘણી રમૂજ પડી. તમે અચંબો પામો તેમાં ઘણી નવાઈ નથી. હું વગડામાં એકલો ઘણાં વરસ થયાં રહું છું, પણ વગડામાંએ તપાશી જોવાનું મને ઘણું મળે છે. રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં મેં ઊંટનાં પગલાં જોયાં, પણ ત્યાં માણસનાં પગલાં નહોતાં તેઉપરથી મેં જાણ્યું કે એ એના ધણીકનેથી નાઠેલું છે. એના માર્ગના એકજ ગમનાં ઝાડનાં પાંદડાં કરડેલાં હતાં તેપરથી મેં જાણ્યું કે તે એક આંખે કાણું હશે. તેનાં પગલાંમાંનું એક એક આછું પડેલું હતું તેપરથી મેં જાણ્યુ કે તે પગે લંગડું હશે. તેણે જે પાંદડાં કરડ્યાં હતાં તેમાં

વચમાંનો થોડો ભાગ રહી ગયો હતો તેપરથી મેં ધાર્યું કે તેનો આગલો એકાદ દાંત પડયો હશે. તેની એક પાસે ગહૂં વેરાએલા હતા તે લઈ જવા કીડીઓ ચડી હતી, ને બીજી બાજૂએ મધમાખી બમણુતી હતી તેપરથી મેં જાણ્યું કે એને એક મેર ગહૂં ને બીજી મેર મધ લાધ્યું હશે, અને કોઈ માણુસ જોડે હશે નહિ, કેમકે હોય તો ગહૂં વેરાય નહિ ને મધ ઢોળાય નહિ.

એ સાંભળી રાજાએ તેને શાબાશી આપી ને છોડી દીધો. આ ઉપરથી સમજવાનું એ છે કે આપણે તપાસ કરી જોવાની ટેવ રાખવી ને હમેશા તપાસ કરવી. તપાસ કરી જોવું એટલે સઘળું ધ્યાનમાં રાખી જોવું, ને તેમાંથી કામમાં આવે તેવું અનુમાન કરવું. ફકીર જે રસ્તેથી આવ્યો તેજ રસ્તેથી બીજાં માણુસ પણ આવ્યાં, ને તેમણે પણ ઊંટનાં પગલાં દીઠાં હશે, અથવા ધ્યાન આપત તો જોત. તે કોઈએ પેલા વાણિયાને એમાંનું કશું કહ્યું નહિ, કેમકે તેમને તપાસ કરવાની ટેવ નહિ, માટે જોવા જોવામાં ઘણો ફેર છે. ચિત્ત દઈને જોવાની તથા તેઉપર વિચાર કરવાની ટેવ ઘણી ખપની છે, માટે સૌએ તેવી ટેવ પાડવી.

पाठ ४४. घेटां ने बकरां.—भाग १.

આકડો

મહેતાજી.—કેમ છોકરાં, આજ ક્યાં જનાવરની વાત કરીશું?

વિઠ્ઠલ.—ઘેટાંની વાત કરો, સાહેબ.

શંભુ.—ના સાહેબ, બકરાંની વાત કરોને.

મહેતાજી.—ચાલો, ત્યારે એ બેઉની વાત કરીએ. જોઈએ એ બંને કઈ વાતે મળતાં છે, ને કઈ વાતમાં જુદાં પડે છે. જોઉં કહો, ઘેટા ને બકરા કઈ વાતમાં મળતા આવે છે?

વિઠ્ઠલ.—એ બેઉને ચાર ચાર પગ છે.

મહેતાજી.—હા, ને કૂતરાં બિલાડાંને પણ ચાર પગ છે, પણ બકરાના પગ કૂતરાના કે બિલાડાના કરતાં ઘેટાની જોડે વધારે મળતા છે.

હરી.— બકરાના ને ઘેટાના પગને તળીએ ખરી હોય છે.

મહેતાજી.—ખરૂં, પણ ઘોડાનેએ ખરી હોય છે, તોપણ બકરાની ખરી ઘોડાની ખરીજોડે નથી મળતી, પણ ઘેટાની ખરી જોડે મળે છે; વિચારો, એમ કેમ ?

કેશર.—બકરાની ખરીને વચમાંથી ફાટ છે, ને ઘેટાનીએ તેવી છે, પણ ઘોડાનીને એમ નથી.

મહેતાજી.—વારૂ કહો, બીજી શી વાતમાં બકરાં ને ઘેટાં મળતાં છે?

શંભુ.—બેઉ ઘાસ ખાય છે.

દામોદર.—એ બંનેને શીંગડાં હોય છે.

કસન.—ના, ના, દામા, ઘેટાંને શીંગડાં ન હોય; ખરૂં કે નહિ, મહેતાજી સાહેબ ?

મહેતાજી.—કેટલીએક જાતનાં ઘેટાંને શીંગડાં નથી હોતાં, ને કેટલીએક જાતનાં બકરાંનેએ નથી હોતાં, તેથી તમારી બંનેની વાત છેક ખોટી નથી. કેટલાએક દેશનાં કોઈ ઘેટાંને ત્રણ, ચાર, ને વખતે પાંચ શીંગડાં હોય છે. કેવી નવાઈની વાત !

છોકરાં.—હેં ! પાંચ શીંગડાં ! એ તો મોટી નવાઈ !

મહેતાજી.—હવે કહો છોકરાં, એ કઈ કઈ વાતમાં નથી મળતાં?

કસન.—ઘેટાંને ડિલે ઊન હોય છે, ને બકરાને ડિલે વાળ હોય છે.

હરી.—બકરો ડુંગરા ને એવી બીજી ઊંચી જગ્યાએ ચડી શકે છે. ઘેટાથી એ બરાબર થતું નથી.

કેશર.—બકરાને દાઢી હોય છે, ને ઘેટાને નથી હોતી.

મહેતાજી.—બીજા કશામાં ફેર છે?

વિઠ્ઠલ.—કેટલીએક વસ્તુ એવી છે કે તેને બકરો ખાય પણ ઘેટો તો અડેએ નહિ. બકરાં તો જે હોય તે ખાય, તેઉપર એક કહેવત છે કે " ऊंट मेले आकडो ने बकारी मेले कांकरो."

મહેતાજી.—બીજા કશામાં ફેર છે ?

છોકરાં.—નાજી, કાંઈ સાંભરતું નથી.

पाठ ४५. घेटां ने बकरां.—भाग २.

મેંઢાં **ચપળ** **ઠરેલ**

મહેતાજી.—અકલ કોનામાં વધારે હોય, બકરામાં કે ઘેટામાં ?

હરી.—ઓહો ! બકરામાં, સાહેબ.

કેશર.—પણ મને મેંઢા ગમે છે, એનાં બચ્ચાં કેવાં ગરીબ છે.

મહેતાજી.—હા, સારાં છે, ને તને ગમે એમાં શી નવાઈ ! પણ અકલ તો બકરામાં વધારે. બકરાને માણસ કેટલી કેટલી રમતો શીખવે છે ! પણ ઘેટું તો કાંઈ શીખે નહિ.

દામોદર.—ને ઘેટો બહુ ધીમો છે. બકરો તો ઘણો ચપળ ને ઘેટો તો ટાઢો છે. ઘેટાથી ડુંગરપર બહુ નથી ચડાતું.

મહેતાજી.—બકરાંને તો ડુંગરમાં ફરવા ને કૂદવા સરજ્યાં છે. એનો ઘાટ ડુંગરપર ચડાય એવો છે. જેવી રીતે જેને જન્મારો કાઢવો હોય તેવું તેનાથી બની શકે એવો ઘાટ ઈશ્વરે સર્વનો ઘડ્યો છે. ઘેટાંએ ડુંગરામાં ફરે, પણ બકરાંજેટલું નહિ. જે દેશમાં ડુંગરા છે, ત્યાં નાનાં ઘેટાં થાય છે, તે ચપળ ને ઠરેલ પગનાં હોય છે.

હરી.—ઠરેલ પગનાં તે શું, સાહેબ ?

મહેતાજી.—તેના પગ ખસી ન જાય ને ઠોકરાય નહિ. ભરવાડ એટલાં બધાં ઘેટાં શાસારૂ પાળતા હશે ?

હરી.—વેચવાસારૂ ને તેના દૂધને સારૂ.

કેશર.—ના, જી, તેનું ઊન કાઢવાસારૂ. વળી મુસલમાન, ખ્રિસ્તિ વગેરે લોકો તેને ખાવાને સારૂ પાળે છે.

મહેતાજી.—કેશરનો જવાબ વધારે ખરો છે.

કસન.—હા, જી, તમે એકવાર કહ્યું હતું કે ઊનનો મોટો વેપાર ચાલે છે, ને તેના લાખો રૂપિઆ ઊપજે છે. એટલા બધા ઊનને શું કરતા હશે ?

મહેતાજી.—તેનાં લૂગડાં વણે છે. તમે કામળા, કામળીઓ તો જોયાં હશે. એ ઊનનાં થાય છે, ને સારા ઝીણા ઊનનાં બહુ સોઘાં લૂગડાં થાય છે. બનાત, શાલ એ બહુ મોઘી મળે છે, તે પણ ઊનની થાય છે.

છોકરો.—એવું ઊન તો અમે નથી જોયું.

મહેતાજી.—એ ઝીણા ઊનથી હુંફ ઘણી રહે છે, માટે જો આપણા ગરમ દેશનાં ઘેટાંને એવું ઊન થાય, તો તે બિચારાં બફાઈ મરે. જ્યાં ટાઢ બહુ પડે ત્યાંનાં ઘેટાંને એવું ઊન હોય છે. ઘેટાંપરથી કાતર્યા પછી ઊનને સાફ કરે છે, રંગે છે, ને બીજી કેટલીક મહેનત કરે છે, ત્યારે લૂગડાં વણાય છે.

છોકરાં.—બકરાના વાળ કાંઈ કામમાં નહિ આવતા હોય?

મહેતાજી.—નહિ કેમ? કેટલાએક દેશના બકરાના નિમાળા સારા હોય છે, ને તેનું પણ સારૂં કાપડ બને છે.

પાઠ ૪૬. ગાયાવિષે.

ગુણવાળી શીંગાળી ખડ પગાળી

ચોપાઈ.

ગુણવાળી શીંગાળી ગાય, પાણી પીતી ને ખડ ખાય;
કેવો છે એનો આકાર, ચાર પગાળી આંચળ ચાર. ૧
ફરીને પગ જો ખરીમાં ફાટ, ઘણો રૂપાળો ભાળો ઘાટ;
પછવાડે પૂંછડે છે વાળ, નિત્ય ગોવાળ કરે સંભાળ. ૨
હોઠ હલાવે બેઠી હોય, કાળી ધોળી રાતી કોય;
દોતાં દૂધ ભર્યું દેખાય, તેનાં દહીં માખણ ઘી થાય. ૩
પેંડા બરફી ને દૂધપાક, ખાતાં ખીર ન લાગે થાક;
બાસુંદી ને બને શિખંડ, ઠરે પેટમાં ઉપજે ઠંડ. ૪

દ૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૪૭. ગરમ લૂગડાં.

ઘટ ગોકળગાય લાચાર

ઘેટાને ટાઢ વાતી નથી, કેમકે તેના ડિલઉપર ઊન છે. તેમજ બિલાડી ને સસલાંનાં શરીરઉપર રૂવાંટાં, માટે તેમને પણ ટાઢ હેરાન કરતી નથી.

આખી પૃથ્વીના નકશામાં મોટા મોટા ચાર કડકા પાડેલા હોય એવું દેખાય છે. એમનાં નામ યૂરોપ, એશિઆ, આફ્રિકા, ને અમેરિકા. આ ચારને પૃથ્વીના ખંડ કહે છે. આવિના એશિઆ ખંડની નીચે જમણીતરફ મોટો મૂલક એશિઆથી જુદો છે, તેને આસ્ટ્રેલિઆ કહે છે. એની ચારે તરફ ફરતું પાણી છે, માટે એને બેટ કહે છે.

આફ્રિકા ને એશિઆ એ.બે એક ઠેકાણે વળગેલા છે. આફ્રિકા એશિઆને વળગેલો ન હોય તો એ પણ આસ્ટ્રેલિઆની પેઠે બેટ થઈ રહે. એક મોટો દરિયો વચમાં આવ્યો છે તેને લીધે અમેરિકા બીજા બધા ખંડથી અળગો પડી ગયો છે.

પૃથ્વીના નકશાભણી નજર કર્યાથી વળી માલૂમ પડે છે કે આફ્રિકામાંહેલો ઘણો એક દેશ પૃથ્વીપર મધ્ય ભાગે છે, અને એજ રીતે એશિઆમાંહેના કેટલાક મૂલક છે અમેરિકા ખંડ તો એક છેડાથી બીજા છેડાલગણ ઉત્તર દક્ષિણ લાંબો ને લાંબો ચાલ્યો ગયો છે.

યૂરોપ અને એશિઆ ખંડ તો ઉત્તર ભણીજ એમના એમ ચાલ્યા ગયા છે;

पाठ ५७. ईश्वरनी स्तुति.

નિર્ધન બખ્શિસ સમર્થ. અધિક
યોગ્ય જગજીવન. નીત

દોહરા.

જ્યારે ફરવા નીસરૂં બાહેર શહેર બજાર,
બહુ નિર્ધન નજરે પડે, દુખીઓ સૌ સંસાર ૧
જે બખશિસ મુજને કરે, સમર્થ સરજનહાર,
તે સઘળાનો ક્યમ કરી માનીશ હું ઉપકાર. ૨
યોગ્ય નહિ તો પણ અધિક, આપ્યું જગજીવંન,
બહુ ભૂખ્યા ઘરઘર ભમે, મુજને ખાવા અંન. ૩

ચોપાઈ.

ધરતી દરિયો ને આકાશ, તે તારી કીર્તિ પ્રકાશ;
જ્યાં દેખું ત્યાં ભારી કામ, નહિ રે ફોકટ કંઈ પણ ઠામ. ૧
જશ છે મોટા તારા, બાપ, પ્રભુ મુજને તું ભક્તિ આપ;
નીતિ સંગ સદાએ થાપ, અહીંનાં સંકટ સર્વે કાપ. ૨
સત્યપ્રકાશ.

પાઠ ૫૮. ઘડીઆળની શીશી.

મામલતદાર પહેરો કચેરી

મામલતદારની કચેરીમાં કે બીજે કોઈ ઠેકાણે જ્યાં સિપાઈનો પહેરો રહે છે, ત્યાં ઘણુંકરીને વખત જાણવાને કાચની શીશીઓ હોય છે. તે બે નાની શીશીઓનાં મોં એકઠાં મેળવીને બનાવેલી હોય છે. તેને ફરતું લાકડાનું ચોકઠું જડેલું હોય છે. એ માંહેની એકમાં રેતી ભરેલી હોય છે. તે બે શીશીઓની વચ્ચે ઝીણા વેહવાળું પતરૂં મૂકેલું હોય છે. તે વાટે રેતી બીજી શીશામાં પડે છે. એ ઘણુંકરીને રેતી એક કલાકસૂધી ચાલે એટલી ભરેલી હોય છે. ઉપલી શીશા ખાલી થઈ કે ફરીથી તેને ફેરવી મૂકે છે. તે રેતી ઠલવાઈને નીચલીમાં આવે છે. એ પ્રમાણે વારે ઘડીએ કરવું પડે છે. એવી શીશીઓ બબે ત્રણ ત્રણ કલાકની કે અડધા પા કલાકની જેવી કરવી હોય તેવી થાય.

પણ એમાં એટલી માથાકૂટ કે વખતે વખત શીશી ફેરવવી પડે. કોઈ અજાણ્યું માણસ આવીને જુએ તો તેને તો ખબર ન પડે કે એક વાગ્યો છે કે બાર. એ તો જે માણસ વારે ઘડીએ ફેરવીને કલાક નોંધી રાખતો હોય તેનેજ માલૂમ પડે, માટે એવી શીશીઓ મામલતદારની કચેરી વગેરે જ્યાં સિપાઈનો રાત દહાડો પહેરો રહેતો હોય ત્યાં, અથવા જે તપાસ રાખતા હોય તેનેજ ઘણી ખપ આવે છે. એવું છે તોપણ એ બહુ કામની ચીજ છે, કેમકે એના શુમારપરથી કેટલો વખત ગયો તે જણાય છે. જો તેમ નહિ તો

એટલું તો ખઈ કે કલાક કે અડધો કલાક જેટલી વાર આપણે કામ કરવું હોય, તો તેની એનાથી ઠીક ખબર પડે છે.

કેટલા વાગ્યા તે જાણવાને તો મોટાં ને વાગતાં કે નાનાં ઘડીઆળ બહુ કામનાં છે.

पाठ ५१. साहेब अने सिपाई.

પણે ખૂન ગીતા તકરાર અપમાન

ધોળકા પરગણામાં એક બે ગામની સીમનો ટંટો હતો. એક ગામવાળા કહે કે અમારા ગામની સીમ અહીં સૂધી છે, અને બીજા ગામવાળા કહે તમારી સીમ અહીં સૂધી નથી, પણેસૂધી છે. એ ટંટો બહુ વરસસૂધી ચાલ્યો, અને વરસો વરસ લડી મરતા હતા. પછી સંવત ૧૯૧૨ ની સાલમાં એક સાહેબ તેનો નિકાલ કાઢવા ગયો. તેની સાથે એક કારકૂન અને કેટલાક સિપાઈ હતા, તેઓ સર્વે સીમઉપર ગયા, અને ત્યાં બેઉ ગામના લોકને બોલાવ્યા. પછી ત્યાં ઘણી તકરાર ચાલી, અને છેવટે એક ગામવાળા બોલ્યા કે જો બીજા ગામવાળા ગીતાઉપર હાથ મૂકે તો અમારી તકરાર અમે છોડી દઈએ. સામાવાળાએ હા કહી, તેથી સાહેબે સિપાઈને કહ્યું, "તુમ ગાંવમેં જાકર કોઈ બમનકે ઉદરસેં ગીતા લાઓ." "બહુત અચ્છા સાહેબ," એમ કહીને તે ગામમાં દોડયો. પણ સાહેબે શું કહ્યું તે બરાબર સમજેલો નહિ, તેથી ભરવાડને ત્યાં જઇને એક ઘેટો લીધો, ને તે ભરવાડને માથે મૂકાવીને લાવ્યો, ને કહ્યું, "સાહેબ, મેં ઘેટા લાયા." આ અચંબો જોઇને લોક હસ્યા, અને સાહેબે તેને ઘણોજ ઠપકો દીધો. એવી રીતે કામ કરવાને કોઈ કહે છે ત્યારે જે માણસ તે બરાબર સમજીને કરતો નથી, તે અપમાન પામે છે.

પાઠ ૬૦. કબૂતર.

એકાકાર શોક કલગીદાર લક્કી ગિરેબાજ
લોટણ યાહુ શિરાજી થરથરી

કબૂતર તરેહ તરેહનાં થાય છે. જંગલી કબૂતર રંગે અસમાની હોય છે. તેની છાતી ચળકતા લીલા રંગની, પાંખઉપર બે કાળા લિસોટા, ને પૂછડીનો છેડો કાળો હોય છે.

પાળેલાં કબૂતરોમાં લક્કી, ગિરેબાજ, લોટણ, યાહુ, શિરાજી, થરથરી, ને કાસદીઆં કબૂતરની જાત હોય છે.

લક્કી કબૂતર પોતાની પૂછડીનાં પીછાં ઊંચાં ને પહોળાં કરીને મોરની પેઠે કળા કરે છે. પછી પોતાની ગરદન એટલી તો ઊંચી કરે છે કે ખીલેલી પૂછડી ને ગરદન એકાકાર થઈ જાય. એ રીતે કળા કરીને તે નાચે છે, ત્યારે બહુ રળિયામણું દેખાય છે. લક્કી જોડાવિના રહે નહિ, ને જો એક મરી જાય તો બીજું પણ શોક કરીને મરી જાય.

ગિરેબાજ કબૂતરની પાંખ ઝાલીને ઊંચું ફેંક્યું હોય, તો ગોતાં ખાતું ખાતું નીચે આવે, ને ઉપર ચડે.

લોટણ કબૂતર હાથમાં રાખીને થોડી વારસૂધી હલાવ હલાવ કરીને પછી છોડી દીધું હોય, તો તે ભોંયઉપર ગુલાંટ ખાયાં કરે છે. જો તેને કોઈ ઝાલી ન લે, તો લોટી લોટીને મરી જાય.

યાહુ કબૂતરનું ગળું જાડું હોય છે, ને તેની મરજીમાં આવે ત્યારે તે ઘણુંજ ફૂલવે છે.

શિરાજી કબૂતરના માથાઉપર કલગીદાર ટોપી હોય છે. તે તેની ખુશીમાં આવે ત્યારે ઊંચી કરીને નાચે છે. વળી એની આંખનીચે માંસ વધેલું હોય છે, તેથી તે મોટી દેખાય છે. તેનાં પીછાં લીલા અસમાની રંગનાં હોય છે.

થરથરી એ લક્કીના જેવુંજ હોય છે, પણ એની ગરદન લક્કીની પેઠે પૂછડીની સાથે એકાકાર થઈ જતી નથી. નાચતી વખત એની ડોક થરથર ધ્રૂજ્યાં કરે છે, તેથી એનું નામ થરથરી પાડ્યું છે.

કાસદીઆં કબૂતરની આંખની ચોમેર ધોળું પહોળું કુડાળું હોય છે, અને પાંખનાં પીછાં કાળાશપર હોય છે. એ કબૂતરને ગમે ત્યાં લઈ જઈને મૂકી દે, તો તે પોતાને ઠેકાણે પાછું આવે. એનામાં એવો ગુણ છે, વાસ્તે કાગળ લખીને એની ડોકે બાંધ્યો હોય, તો તે લઈને પોતાને ઠામે જાય છે. દહાડો ને રાત મળીને ૬૫૦ ગાઉ એ કબૂતર ચાલે છે.

પાઠ ૬૧. શરીરનાં અંગ—ભાગ ૧.

ખોપરી　　મગજ　　થોભા

માણસ પગવડે ટટાર ઊભું રહે છે. એનું માથું બંને ખભાની વચ્ચે ડોકઉપર ટટાર રહે છે. એને બે હાથ, ને બે પગ છે. એ હાથવડે હરેક જણસ ઝાલે છે. એના પગનું તળીઉં ભોંયને અડીને રહે છે. માથું જમણી ને ડાબી મેર ફરે છે. માથાનું તાળવું ને બોચીનો ઉપલો ભાગ એ સર્વેને ખોપરી કહે છે, તેના ઉપર વાળ ઊગે છે. એ ખોપરીની માંહે મગજ હોય છે. ખોપરી જાણે તે-નો દાબડો હોય એમ છે. એ હાડકાના દાબડાઉપર કંઈ થોડું ઘણું વાગે, તોપણ માંહે મગજને જરાએ આંચ આવતી નથી.

મોંઉપર આંખો, નાક, મોઢું, હડપચી, અને એકેક પાસે ગાલ હોય છે. આંખઉપર પોપચાં છે; ને પોપચાંને પાંપણ છે, તેવડે આંખો મીચાય છે, અને ધૂળ, કચરો, વાં, તથા અતિશે અજવાળાને આંખમાં જતાં એ બહુ ખાળી રાખે છે. આખમાંથી જરા જરા પાણી નીકળે છે; તેથી ડોળા ઉપરથી ભીના રહે છે.

આંખોઉપર ભમર છે. તેની ઉપર કપાળ આવ્યું. જે કંઈ પાસે હોય, તે માણસ આંખોવડે દેખે છે. અતિશે છેટે ન હોય તે પણ દેખાય છે. આંખોની, વચ્ચે ને બે ગાલની વચ્ચે નાક છે. એમાંનાં બે કાણાંને નસકોરાં કહે છે. નાકવડે વાસ માલૂમ પડે છે. નાકની નીચે ભાયડાને જે વાળ ઊગે છે તે મૂછો કહેવાય છે. કોઈ તો મૂછોના થોભા રાખે છે. મોઢાની નીચે હડપચી છે.

पाठ ६२ शरीरनां अंग.—भाग २.

ફેફસું   રાક્ષી   તાળવું

મોઢાની માંહે તાળવું, જીભ ને દાંત રહેલા છે. દાંત બે ડાચામાં હારે હારે જડેલા હોય છે, ને તે બે હારો એક એકને લાગે છે. બધા દાંત એક તરેહના નથી. આગલા દાંત એકવડા, ને પાછલા બેવડા છે તેને દાઢો કહે છે. આગલા દાંત કરડવાના કે ઝાલવાના કામમાં આવે છે. ચાર રાક્ષીઓ ફાડવાના કામમાં આવે છે. દાઢોવડે તો ચવાય છે. જેમ ઘંટીમાં દાણા દળાઇને તેનો લોટ થાય છે, તેમ જે કાંઈ ખાધામાં આવે છે, તે દાઢતળે ચવાઇને ઝીણું થાય છે. જે ચાવવાનું હોય તેને દાંતવચ્ચે વારે વારે જીભ લાવે છે, ને આખા મોઢામાંથી લાળ છૂટે છે, તેની જોડે મળીને તેને વધારે ઝીણું ને સુંવાળું કરે છે. પછી તે ગટ લઇને ગળે ઉતરીને કોઠામાં જાય છે. ખાધેલું મોઢામાં હોય છે તેટલી વારમાં જીભ ને તાળવું તેનો સ્વાદ લે છે. મોઢું બોલવાનું કામ પણ બજાવે છે. છાતીની નીચે જમણી બાજૂએ ફેફસું છે, તેમાંથી શ્વાસ નીકળે છે. મોઢું, ઓઠ, જીભ, દાંત, અને તાળવું, એ સૌવડે માણસની વાચા થાય છે.

માણસને નાકવડે વાસની ખબર પડે છે, જીભવડે સ્વાદ સમજાય છે, કાનવડે સંભળાય છે, આંખવડે હરેક વસ્તુનાં રૂપ, રંગ, ને હાલચાલની ખબર પડે છે. બીજી વસ્તુને અડ્યાથી જે ગુણ માલૂમ પડે તે જાણવામાટે ચામડી કામમાં આવે છે. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વસ્તુનાં રૂપ, સ્વાદ, વાસ, વગેરે ગુણ જેથી માલૂમ પડે છે તેને ઇંદ્રિયો કહે છે. માણસને પાંચ ઇંદ્રિયો છે. તેમનાંનામ, આંખ, કાન, નાક, જીભ, અને ચામડી.

पाठ ६३. बीडनो कूतरो.

નધણીઆતું   બીડ

એક કૂતરો ઘાસની ગંજીઉપર બેઠો હતો. ત્યાં વગડામાં ઘાસનું એક નધણીઆતું બીડ હતું.ત્યાં એક ભૂખી ગાય ઘાસ ખાવાને

આવી તે જોઇને કૂતરો તેને ભસવા લાગ્યો, ને તે પાસે આવી, ત્યારે કરડવા દોડયો. ગાયે બહુએ કાલાવાલા કર્યા, પણ તે કૂતરાએ એક તરણું સરખું તેને ખાવા દીધું નહિ. ત્યારે ગાય નિરાશ થઇને પાછી વળી, અને વળતી વેળા કહ્યું કે અરે નીચ, તું આ ઘાસ ખાતો નથી, તને એ કશું ખપનું નથી, તોપણ તું મને ખાવા નથી દેતો. તારા જેવો અદેખો મેં કોઈ દીઠો નથી. આવી રીતે અદેખાઈ કરે છે તેમાં પરમેશ્વર તારૂં શું ભલું કરશે!

આ જોડી કાઢેલી વાતપરથી એવી શીખામણ લેવી કે આપણને કાંઈ ખપ ન આવતું હોય, તે બીજાને વાવરવા દેવું. અદેખાઈ કરવી નહિ. ઉપલી વાતમાં કૂતરાએ કર્યું, તેમ કરવું નહિ. એ જો પોતાના ધણીનું બીડ સાચવવા બેઠો હોત, અને ગાયને ઘાસ ખાવા દીધું ન હોત, તો વાજબી હતું. પણ પોતાને કામ ન લાગે એવી વસ્તુ, જે વાવરવાનો સઘળાનો હક્ક સરખો, તે બીજાને વાવરવા દીધી નહિ એ ઘણુંજ નીચ કામ કીધું. કોઇને સુખી જોઇને આપણે બળવું નહિ.

પાઠ ૬૪. ईश्वरनो उपकार.

કૂર   સોગન   ઉપદેશ.   સુકૃત.
હરિ   પ્રતાપ   વસ્ત્ર.

દોહરા.

બહુ જન રસ્તામાં પડ્યા
દેખું ખુલ્લે અંગ,
મુજને સઘળા અંગપર,
વસ્ત્રમળે નવરંગ.   ૧

કેટલા એક કંગાલને,
નહિ રહેવા ઘરબાર,
ઘર રહેવા મુજને મળે
સૂવા બિછાનું સાર

બીજા નાની વયથકી,
શીખે ક્રૂર વચંન,
જૂઠા સોગન મુખ વદે,
દીસે પાપી જંન. ૩
જ્ઞાન મળ્યું ઉપદેશથી
મુજને હરિપ્રતાપ,
ડર રાખી સુકૃત કરૂં,
રાજી રહે પ્રભુ આપ. ૪
(સત્યપ્રકાશ.)

પાઠ ૬૫. સોનું ને રૂપું—ભાગ ૧.

સિક્કા નરદમ વળાં ભાષા અડી

સોનું પીળું છે, ને તે રેતી તથા પથરામાંથી જડે છે. આફ્રિકા તથા અમેરિકા ખંડની કેટલીક નદીઓનાં તળીઆંમાંથી પણ નીકળે છે. વળી અમેરિકા ખંડમાં કાલિફોર્નિઆ દેશ છે, તેમાંથી તથા આસ્ટ્રેલિઆમાંથી થોડાં વરસ થયાં બહુ સોનું નીકળે છે. સોનું ઘણુંજ નરમ છે, માટે એનાં વાસણ વગેરે ઘાટ ઘડવા હોય ત્યારે તેમાં જરા તાંબું કે રૂપું ભેળી કઠણ કરે છે. તે બીજા ઉપયોગમાં આવતું નથી.

નર્યા રૂપાના ગઠ્ઠા ઘણીવાર જડે છે. આપણા ડિલમાં જેમ નસો પથરાએલી છે, તેવીજ રીતે ભોંયમાં નીચે ખડકમાં રૂપાનાં વળાં પથરાએલાં હોય છે. રૂપાની મોટી ખાણો અમેરિકા ખંડમાં છે. એ શોભિતી ધાતુ છે. એનું તોલ સોનાકરતાં અડધું છે, એટલે એક સોનાનો કકડો લઈએ, ને તેનાજ જેવડો રૂપાનો લઈએ, તો રૂપાના કકડાનું વજન સોનાના કકડાકરતાં અડધું થશે. સોનાની પેઠે રૂપું પણ નરમ છે. એ વહેલું ઘસાઈ ન જાય માટે આશરે બારમે હિસ્સે તાંબું મેળવે છે. સિક્કા એટલે નાણું કરવામાં રૂપું ઘણું ખપે છે. રૂપાનાં જાડાં પતરાં કરી તેના ગોળ કકડા કરે છે, પછી

તેને ખરા લોઢાની બે ઍડીવચ્ચે દાબે છે. એમાંની એક એડી-પર રાણી સાહેબનું ડોકું છે, ને બીજીપર "એક રૂપિઓ,' એમ અંગ્રેજી ભાષામાં લખેલું છે. એ છપાય એટલે રૂપિઓ થાય. રૂપિઆનું તોલ એક મુંબઈનો તોલો છે. એમાં દોઢેક આનો તાંબાનો ભાગ છે.

पाठ ६६. सोनुं ने रूपुं.—भाग २.

આ દેશમાં બૈરાં તથા છોકરાં સોનારૂપાનાં ઘરેણાં બહુ ઘાલે છે એ ચાલ સારો નથી છોકરાંને ઘરેણાં કરાવે, ને લૂગડાં પહેરાવે નહિ,, એ કેવી ગાંડાઈ! હાથે સોનાની કે રૂપાની કલ્લી, કોટમાં કંઠી, કેડમાં કંદોરો, ને લૂગડાં પહેરે નહિ! ઘરમાં ને બહાર નાગો નાગો દોડે, એ કેવું સારૂં દેખાય! શિયાળામાં ટાઢે ધ્રૂજે, ચોમાસામાં હવાએ માંદા પડે, ને ઉનાળામાં તડકે કાળા થાય; તોપણ જોઈએ તેવાં લૂગડાં કરાવે નહિ, ને નાતમાં જમવા મોકલે ત્યારે ઘરેણાં ઘાલે. જુઓ એ કયા ડહાપણની રીત! તેને જોઈએ તેવું, એટલે જબરૂં ને પુષ્ટિ કરે એવું, ખાવા પીવાનું આપવામાં, ઉજળાં ને જરૂરીઆત લૂગડાં પહેરાવ-વામાં, અને ભણાવવામાં તથા ચોપડી વેચાતી અપાવવામાં પૈસા ન ખરચે, ને ઘરેણાં કરાવે, એ ગાંડી રીત છે. બૈરાંને ડીલે સોના રૂપાનાં ઘરેણાં, ને ફાટાં તુટાં ને મેલાં લૂગડાં એ કેવું ખોટું દેખાય છે! નઠારાં ઘર, ને ઓઢવા પહેરવાને તથા ખાવા પીવાને દુઃખ ભોગવે, ને પેટીમાં ઘરેણાં રાખે, એ કેવો ઊંધો ચાલ છે! પૈસાદાર લોકની બાઈડીઓને કદાપિ થોડાં ઘરેણાં શોભે, તેની ના નહિ, કેમકે તેમને તેવાં લૂગડાં પહેરવાં બની શકે છે, અને તેમને બીજી બધી વાતે સુખ છે. ખાતાં પીતાં વાવરતાં વધે તેનાં ઘરેણાં કરાવવાં, એ કદાપિ જરા ઠીક હોય, પણ દુઃખ ભોગવીને ઘરેણાં કરાવવાં, એ મૂર્ખાઈ છે. ખર્ચ કરતાં વધે તો પૈસા એકઠા કરવા, ને વ્યાજે મૂકવા કે તેનો વેપાર કરવો. પણ કરજ કરીને ઘરેણાં કરાવવાં એ તો ઘણીજ મૂર્ખાઈ છે. પૈસાદારનાં છોકરાંને પણ ઘરેણાંથી વખતે નુકસાન થાય છે. છોક-રાંનાં ઘરેણાં ચોરવામાટે ઘણી વાર તેમને મારી નાંખે છે. કેટલા

એક મૂર્ખ લોકની બાયડીઓનાં ઘરેણાં તોલમાં ઘણાં ભારે હોય છે, તેથી તેમનાં અંગ કંતાઈ જાય છે, ને નબળાં થઈ જાય છે. એ સિવાય ઘરેણાં પહેરવાના બીજા ઘણા ગેરફાયદા છે.

પાઠ. ૬૭. તાંબું ને લોઢું.

ગંધક હથિયાર ભરતર ઘડતર પોલાદ

તાંબું ઘણા દેશની જમીનમાંથી નીકળે છે. વિલાયતમાં કેટલીક તાંબાની ખાણો છે. તેમાંનું ઘણુંખરૂં તાંબું ગંધકજોડે મળેલું હોય છે. તેને તપાવી ગંધકને જુદો પાડે છે. થોડાં વરસઉપર આસ્ટ્રેલિઆમાંથી નરદમ તાંબું નીકળ્યું હતું.

બીજી ધાતુકરતાં તાંબું માણસે પહેલું વાપરવા માંડયું હશે એવું જણાય છે, કેમકે ઘણાજ જૂના કાળમાં કાંસાનાં વાસણ અને હથિયાર કરતા હતા. તાંબામાં કલઈનો ભેળ કરવાથી કાંસું થાય છે. કાંસું તાંબાની પેઠે કટાતું નથી. સોનારૂપાકરતાં તાંબું બહુ સોંઘું છે, કેમકે એ ઘણું મળે છે. એક તોલા સોનાનું રૂપું લઈએ તો આશરે પંદર તોલા આવે, ને તાંબું લઈએ તો આશરે હજાર તોલા આવે. તાંબાના પૈસા ને પાઈ પણ થાય છે. વહાણને જીવડાં ન લાગે તથા પાણીમાં રહેલો ભાગ લીસો થાય, માટે તેની બેએર તાંબાનાં પતરાં જડે છે. એનાં પતરાં કેટલીક તરેહનાં કોતરવાનાં કામમાં પણ આવે છે.

સૌ ધાતુઓમાં લોઢું ઘણુંજ ઉપયોગી છે, ને તે ઈશ્વરકૃપાથી ઘણુંજ જડે છે. ઘણાખરા દેશમાં એ નીકળે છે. કેટલાએક પથરા રાતા દીસે છે, તે લોઢાને લીધે. એ બીજી ધાતુઓજોડે મળેલું હોય છે, તેથી જુદું પાડવાને વિલાયતમાં નીચે લખ્યું છે તેમ કરે છે.

લોઢાના ઝીણા કકડા કરી ભઠ્ઠીમાં નાંખે છે, ને જોડે ચૂનાના પથરા ને વિલાયતી કોયલા નાંખે છે. પછી ભઠ્ઠીમાં બહુજ તાપ કરે છે. એથી લોઢું ઓગળી જાય છે; ને ભઠ્ઠીમાં તળે કાણું હોય છે

તેમાંથી લોઢાનો રસ નીચે વાસણમાં ઉતરી જાય છે, ને કચરો પથરા વગેરે ઉપર રહી જાય છે. તે રસ ઠરે છે ત્યારે એને ભરતરનું લોઢું કહે છે. એ સખ્ત પણ બરડ છે. કઢાયાં વગેરે બીજો સામાન લોઢાનો થાય છે.

એનો ઘાટ ઘડાય એવું કરવાસારૂ એને ફરીથી ગાળે છે, અને દૂધપાકની પેઠે ખૂબ હલાવે છે; પછી બહાર કાઢી ટાઢું પાડી મોટા હથોડાવતી ખૂબ ટીપે છે, ત્યાંરે એ ઘડતર લોઢું થાય છે. પછી તેના ખીલા, તાળાં, કડાં, વગેરે સામાન બને છે.

પાઠ ૬૮. તોલ તથા માપ.—ભાગ ૧.

કાટલાં	માપું	અધોળ	નવટાંક
ખાંડી	મેડીઉં	કળશી	ગજ

વેચવા સાટવામાં બે રીત ચાલે છે. કેટલીક જણસો તોળીને અને કેટલીક ભરીને અપાય છે. અનાજ, રૂ, ઘી, વગેરે ચીજો તોલબંધ, ને તેલ, લૂગડાં, દૂધ, વગેરે ભરતબંધ વેચાય છે. તોળવાને વાસ્તે કાટલાં બનાવેલાં હોય છે, અને ભરવાને વાસ્તે માપાં કે ગજ કરેલા હોય છે.

કાટલાં ઘણા પ્રકારનાં હોય છે, અધોળી, નવટાંક, પાશેરો, અધશેરો, શેર, બશેરી, પાંચશેરી, અધમણ, મણ, વગેરે. પણ બધાં ગામનાં કાટલાં સરખાં નથી હોતાં; કોઈ ગામનો શેર નાનો ને કોઈ ગામનો મોટો. એનું તોલ અસલ પૈસાપરથી નીકળેલું છે, તેથી જ્યાં જેવા પૈસા ત્યાં તેવું તોલ. એથી મોટી હરકત પડે છે માટે બધે એકસરખું તોલ હોય તો સારૂં. હાલમાં સરકારી પૈસાપ્રમાણે આવું તોલ છે:—૧૩॥ પાઈ એટલે સાઢા ચાર પૈસા ભારની એક અધોળી, અને એવી સોળ અધોળીનો એક શેર જાણવો. ચાળીશ શેરનો મણ થાય છે, તે તો સૌ જાણે છે. મણકરતાં વધારે જે તોલ થાય છે તેને ખાંડી, મેડીઉં, કળશી, હારો, ભાર, વગેરે નામ આપેલાં છે.

સોનું રૂપું તોળવાને રતી, વાલ, ગદીઆણો, અને તોલો હોય છે. એક ચણોઠી અથવા ગુંજ એક રતી કહેવાય છે. તે ઉપરથી ૩ રતીનો વાલ, ૧૬ વાલે ગદીઆણો, અને તોલાના બે ગદીઆણા થાય છે.

पाठ ६१. तोल तथा माप.—भाग २.

મણિકો તસુ વીઘાં વીશવાશી વામ

દૂધ, તેલ, વગેરે પ્રવાહી પદાર્થો ભરવાને સારૂ વાસણ કરેલાં હોય છે. શેર માય એવું હોય તેને શેરીઓ, મણ માય તેને મણિકો કહે છે. એ શેરીઆ અથવા મણિકામાં જે માય તેનું તોલ કરી જોઈએ તો શેર કે મણજ થાય.

પણ લૂગડાં ભરવાને જે ગજ થાય છે તે લાકડાનો કે લોઢાનો કરે છે. ગજના તસુ ચોવીસ, અને એક તસુ બે આંગળનો હોય છે. જેવી શેરની માથાકૂટ આપણા દેશમાં તેવીજ ગજની છે. સુતારનો ગજ, દરજીનો ગજ, વગેરે જુદા જુદા માપના હોય છે. પણ ખરો સરકારી ગજ જેને નવો ગજ કહે છે, તે બે ફુટનો થાય છે.

ખેતરનું માપ વીઘાં ને વીશવાશીથી ગણાય છે. જે ખેતર વીસ વીશવાશી લાંબું ને વીસ વીશવાશી પહોળું હોય તે એક વીઘું કહેવાય છે. બધે ઠેકાણે વીઘાંનું માપ સરખું નથી, તેથી કોઈ ઠેકાણે નાનાં વીઘાં છે, ને કોઈ જગ્યાએ મોટાં છે, પણ સરકારી રાજમાં ગામે ગામનાં ખેતરો એક સરખે માપે માપેલાં છે તેને એકર કહે છે.

ગામ ગામની વચ્ચે જે અંતર હોય છે તેને ગાઉએ માપે છે. અસલ ૨૦૦૦ વામનો એક ગાઉ ગણાતો, પણ હાલ તો ગાઉનું માપ નક્કી નથી. આ ગામથી તે ગામ આટલા ગાઉ છે એવું આશરે ઠોકી બેસાડે છે. તેથી કોઈ ગાઉ નાના ને કોઈ ગાઉ મોટા હોય છે. સરકાર મૈલથી અંતર માપે છે. ૮૮૦ વામનો એક મૈલ છે.

કેટલાક લુચ્ચા દુકાનદાર અને બીજા ધંધાદારીઓ ઓછાં કાટલા કે માપ રાખીને ઘરાકને છેતરે છે. એ કેવું ખોટું કરે છે! સારો માણસ એવું કદી કરે નહિ, કેમકે એ કામ ચોરી કર્યા જેવું છે. એથી લોકમાં

તેની આબરૂ જાય છે, ને સરકારમાં માલૂમ પડે છે ત્યારે તેઓ દંડાય છે; પછી તેમનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી.

પાઠ ૭૦. વિવેક.—ભાગ ૧.

વિવેક મરજાદા તોછડાઈ

માબાપે છોકરાંને નાનપણથી વિવેક રાખવાની ટેવ પાડવી. એ ચાલ જેવો માબાપમાં છોકરાં જુએ છે તેવો તેમનામાં આવે છે. માબાપ કોઈ ઘેર આવે તેની સાથે જેમ ઘટે તેમ મરજાદાથી બોલે ચાલે, તથા તેને જેમ ઘટે તેમ માન આપે, તેપ્રમાણે છોકરાં શીખે છે. જે ઘેર વિવેક કરવાની ચાલ નથી, તે ઘર મોટા કુળનું હોય તો-પણ લોક તેનું માઠું બોલે છે; અને જે ઘેર વિવેક કરવાની ચાલ છે, તે ઘર ગમે તેવું હોય, તોપણ લોક તેનું સારૂં બોલે છે, અને વખાણ કરે છે. ખરેખરૂં જોતાં જેને ઘેર જેવો વિવેક, તેપ્રમાણે તેનું કુળ ઊંચું, કે નીચું સમજવું. ઘેર આવે તેની સાથે સલુકાઈથી બોલવું ચાલવું એમાંજ વિવેક છે, એમ ન સમજવું. રસ્તે જતાં કોઈ સારો ઓળખીતો માણસ મળે, તો તેની સાથે અદબથી વર્તવું. જેને જે રીતે ઘટે તેવી રીતે તેને નમવું. બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણને મળે તો તેણે નમસ્કાર કરવા. વાણીઓ વાણીઆને મળે તો તેણે જેગોપાળ કરવા. શ્રાવક મળે તો તેમણે જુહાર કરવા. પટેલ, કણબી, કે બીજી જાત મળે તો અરસપરસ રામ રામ કરવા. સાહેબ લોકોને, પારશીને, તથા મુસલમાનને આપણે સલામ કરવી. એ રીતે માન આપવાનો ધારો છે, અને તે રીતે ન ચાલીએ, તો તોછડાઈ માલુમ પડે.

પાઠ ૭૧. વિવેક.—ભાગ ૨.

ચેષ્ટા વિવેકી અવિવેકી

હવે તમને વિવેકી ને અવિવેકી છોકરાં કેવાં થાય છે તેની એક બે વાત કહું છું, તે સાંભળીને સરતમાં રાખજો, અને બેમાં કેટલો

ફેર છે તે સાંભળીને વિવેકી થતાં શીખજો. એક વખત એક ફળીઆમાં બે ચાર છોકરા લખોટે રમતા હતા. ત્યાં એક આંધળો ડોસો લાકડી ઝાલીને આવ્યો. તેણે પેલા છોકરાને બોલતા સાંભળીને પૂછ્યું કે ભાઈ, આ ફળીઆમાં ભૂખણ શેઠનું ઘર છે તે ક્યાં છે? તે સાંભળીને એક છોકરો બોલ્યો કે ડાબે હાથે ચાલ્યા જાઓ. તે ડાબા હાથને રસ્તે મોટો ખાડો હતો, તેમાં તે બિચારા આંધળાને પાડવાના મનસુબાથી પેલો છોકરો એમ બોલ્યો. એક બીજે છોકરે જઈને તે આંધળાની લાકડી કાઢી નાંખી. તે જાણીને પેલા આંધળાએ આણીમેર પેલીમેર લાકડી ઠોકીને તેમને ધમકાવ્યા, પણ એક બીજો ગોવિંદ કરીને આઠ નવ વરસનો છોકરો હતો, તેણે પેલા બે છોકરાનેએવી ચેષ્ટા કરતાં વાર્યા. પણ તે મોટા છોકરા તેનું માને? પેલે ગોવિંદે તે આંધળાને પૂછ્યું, ઘેલા કાકા, તમારે ભૂખણ શેઠને ઘેર જવું છે, તો ચાલો મારી સાથે. એમ કહીને પેલા ડોસાને આંગળીએ દોરી ભૂખણશેઠ બેઠા હતા ત્યાં લઈ ગયો.

पाठ ७२. विवेक.—भाग ३.

નીવડયો

રસ્તે જતાં પેલા ડોસાએ ગોવિંદને પૂછ્યું, ભાઈ, તારૂં નામ શું ને તું કેનો દીકરો? તે કહે, મારૂં નામ ગોવિંદ, ને હું રામશંકર ત્રવાડીનો દીકરો. પછી ડોસાએ પૂછ્યું કે તું કઈ નિશાળે જાય છે? તે કહે, હું લાલભાઈ મહેતાજીની નિશાળે જાઉં છું. ત્યારે તે ડોસો કહે, તને આ વિવેક કરવાનું કોણે શીખવ્યું? તે કહે, એમાં શું શીખવાનું! કોઈ કેવોએ ગરીબ અમારે ઘેર આવે તોપણ મારા બાપ ઊભા થઈને તેને બારણાસુધી લેવા જાય, તેને આવકાર દે, તથા તેનાં બાઈડી છોકરાંની ખબર પૂછે, ને કહે કે "આજ ધન ભાગ્ય કે તમારાં પગલાં મારે ઘેર; મજસરખું કામ કાજ કહેજો;" એ રીતે બોલીને તેને પાસે બેસાડે, જાય ત્યારે પાન સોપારી આપે, ને ઘરનાં આંગણા સુધી વળાવવા જાય. મારી

મા પણ એમજ કરે છે. ત્યારે ડોસાએ પૂછ્યું કે પેલા બીજા છોકરા નિશાળે જાય છે ? તે કહે હા, તે પણ મારીજ નિશાળે આવે છે. પછી તે ડોસાએ ગોવિંદનાં ભૂખણશેઠ આગળ વખાણ કર્યાં ત્યારે ભૂખણશેઠે તેની આવી સારી ચાલ જોઇને તેને એક ખાંડનું રમકડું ખાવાને આપ્યું. હવે જુઓ, તે ગોવિંદ તથા એના સોબતી બધા એકજ નિશાળે જતા, પણ ગોવિંદ વિવેકી નીવડ્યો, કેમકે સારી શીખામણ ને રીતભાત ધ્યાનમાં રાખતો ; બીજાએ તેમ ન કર્યું માટે નઠારા નીકળ્યા.

पाठ ७३. विवेक.—भाग ४.

કકળાણ માંડમાંડ

એક દહાડો રામદાસ કરીને એક વાણીઓ બીજે ગામ તેના ઓળખીતાને ઘેર મળવા ગયો. તેને ઘેર ગયો તો તેના બારણા આગળ ઘણાં છોકરાં રમતાં હતાં, તેથી તેને પેલાના ઘરમાં જવાનો રસ્તો કરવો બહુ કઠણ પડ્યો. ઘરમાં પેઠો તો કોઈ નજરે પડ્યું નહિ. પછી તેણે હાંક મારીને પૂછ્યું કે ઘરમાં કોઈ છે કે? પણ જે છોકરાં રમતાં હતાં તેમાંથી કોઈએ જવાબ દીધો નહિ. છેલે તે ચાલ્યો ચાલ્યો માંહે ગયો, તો ખાટલાઉપર તે ઓળખાતો પડેલો હતો, અને બાઈડી ઘરમાં બેઠેલી હતી. પણ તેને કોઈએ આવકાર સરખો દીધો નહિ. પેલા ઓળખીતાને તેણે પૂછ્યું કે શી ખબર છે ? તો તેણે કાંઈ કહ્યું તે પેલાં છોકરાંના કકળાણમાં સંભળાયું નહિ. તેના હોઠ હાલતા હતા તેજ તેને જણાયા. પછી તે બાપડો ત્યાંથી રજા માગીને નીકળ્યો, પણ તેને કોઈએ માંડમાંડ પણ ન કહ્યું કે તમે જમવા રહો.

એ ઉપરથી તે વાણીઆના મનમાં આવ્યું કે છોકરાં અવિવેકી હોય તેમાં શી નવાઈ ? કહેવત છે કે "बाप तेवा बेटा मे वड तेवा टेटा;" તેમ જેનાં માબાપમાં બોલવા ચાલવાની ઠાવકાઈ કે રીતભાત ન મળે તો તેનાં છોકરાંમાં તે ક્યાંથી હોય ? "जेवा मावाप तेवा छोकरां."

પાઠ ૭૪. વિવેક.—ભાગ ૫.

તે વાણીઆને ભૂખ લાગી હતી તેથી એક બીજા ભાઈબંધને ઘેર ગયો, તો તેના ઘરમાં પેસતાંજ એક આઠ નવ વરસનો છોકરો મળ્યો. તે છોકરો તો તેને ઓળખતોએ નહોતો, તોપણ કહ્યું કે આવો. તે વાણીઓ ઘરમાં ગયો તો એક બાર તેર વરસની છોડી દીઠી, તે પણ તેને ઓળખતી નહોતી, તોપણ પાથરણું પાથરીને તેને બેસાડ્યો. પાણીનો લોટો ભરીને તેની આગળ મૂક્યો. આ જોઈને તે ઘણો રાજી થયો, ને પૂછ્યું, છોડી, તારા બાપ ક્યાં છે? તે કહે કે દુકાને ગયા છે, ને મારી મા ધોવા ગઈ છે. એમ કહીને પોતાના બાપને દુકાનેથી તેડી લાવવાસારૂ પોતાના ભાઈને મોકલ્યો. પેલી છોડીએ પૂછ્યું કે ભૂખ્યા હશો, જમવાનું તૈયાર છે, તમે નહાઓ એટલે હું કંસાર ને શાક કરી નાંખું છું. એમ કહીને મોટો જોટો કંસાર ભરડીને જરા વારમાં કરીને તેને જમાડ્યો, એટલે તેનો બાપ પણ આવ્યો. બંને જણ મળ્યા, ભેટ્યા, વાતચીત કરીને ઘરનાં છોકરાં છૈયાંની ખબર અંતર પૂછી. પછી ત્યાંથી તે નીકળ્યો તે પહેલે ઘેર પાછો ગયો, ને ત્યાંનાં છોકરાંને બોલાવીને તેમને શીખામણ દીધી કે તમારો બાપ માંદો છે ને તમે આટલું કકળાણ કરો તે ઠીક નહિ. વળી તેમના આગળ પેલા બીજા ઘરનાં છોકરાંનાં વખાણ કરીને કહ્યું કે જુઓ, આ કેવાં ડાહ્યા છોકરાં છે! ત્યારે તે શરમાઈ ગયાં. તેમાંનો મોટો છોકરો હતો તે બોલ્યો કે હવે અમે સારી રીતે વિવેકથી ચાલીશું.

પાઠ ૭૫. મિત્રાચારી.

કુશળતા કર આગમન, મગ્ન સહિત
પંડિતની મિત્રાચારીનો છપ્પો.

પંડિત મિત્ર મળે, વદે મુખ મધુરી વાણી;
પ્રથમ કરી પરણામ, પાય ગંગાજળ પાણી;

પછી સોપારી પાન, આપી કુશળના પૂછે;
કહે પછી કર જોડી, આગમન કારણ શું છે?
કરી જ્ઞાન વાતચીત શાંત થઈ, સ્નેહ સહિત જુદા પડે,
મન માન રહે મિત્રાઈમાં, પંડિતની પ્રીતિવડે.

મૂર્ખની મિત્રાચારીનો છપ્પો.

મૂરખ મિત્રો મળી, ગાળ દઈ ગમત કરશે;
મારી પરસ્પર લાત, વાતમાં મશ્કરી ધરશે;
મિત્રાચારી મૂળ, કેફ પીશે ને પાશે;
ખેલી બાજી ખેલ, લડાલડી કરી ઘેર જાશે;
મુખ મીઠાં ને મનમાં કપટ, સ્વારથ લગી સગાઈ છે;
કહી જોખમકારી જીવને, મૂરખની મિત્રાઈ છે.

ક० દ० ડા०

पाठ ७६. माछली.

કરોડ રક્ષણ ફુક્કો

માછલાંને પગ હોતા નથી. તેની પીઠમાં ગાંઠાગાંઠાવાળી કરોડ હોય છે. પાણીમાં વા છે તેનો તે શ્વાસ લે છે. આપણને જેમ દમ લેવાને નસકોરાં છે તેમ તેમને નથી, પણ તેના માથા નીચે લૂગડાની ઝાલર જેવું કાંઈ હોય છે તેવતી દમ લે છે. માછલાંને ફુક્કો હોય છે તેમાં દમ ભરે છે, તેથી ફૂલે એટલે પાણી ઉપર તરી આવે છે, અને પાણીમાં જતું રહેવું હોય ત્યારે તેને દાબે છે, એટલે તળીએ જઈ બેસે છે. માછલાં બહુ ઈંડાં મૂકે છે. એક જાતની માછલી થાય છે, તે દર વખતે ૪૦ લાખ ઇંડાં મૂકે છે એટલાં બચ્ચાં જીવે તો પારવિનાનાં થઈ પડે. પણ બીજી જાતની મા

છલી એ ઇંડાંને તથા બચ્ચાં નીકળે છે તેને ખાઈ જાય છે, તેથી ઘણાં વધી પડતાં નથી.

માછલાં ઘણું સાંભળે છે અને ઘણું દેખે છે, પણ તેને કાંઈ અવાજ કરવાની શક્તિ હોય એવું જણાતું નથી, કેમકે એક જાતનાં માછલાં કોઈ વખત દરિયાપર એટલાં આવે છે કે દરિયામાં અધ-ગાઉસુધીમાં પાણીપર માછલાં થઈ રહે છે. પણ તેટલાં બધાં માછલાં છતાં તેનો કાંઈ અવાજ સંભળાતો નથી તેથી તેને કંઈ અવાજ નહિ હોય એમ લાગે છે. માછલાં નાનાંમાં નાનાં આંગળીનાં ટેરવાં જેટલાં થાય છે, ને મોટાંમાં મોટાં ચાર, પાંચ વામ થાય છે. માછલાંને પણ અકલ હોય એમ લાગે છે. તે પોતાના રક્ષણ સારૂ તથા પોતાનાં ઇંડાં મૂકવાની સારી જગ્યા ખોળી કાઢવાની બહુ ચિંતા રાખે છે, પણ ઇંડાં મૂક્યાપછી તેની ફીકર તે જરા રાખતાં નથી. એક જાતની માછલી છે તે સમુદ્રના ખારા પાણીમાંથી જઇને નદીના બાઠાની* રેતીમાં ઇંડાં મૂકે છે. વળી બીજી જાતની એક માછલી સમુદ્રમાં જે નદી મળતી હોય તેમાં સેંકડો ગાઉ છેટે જઇને ત્યાં ઇંડાં મૂકીને પાછી દરિયામાં આવે છે. કેટલીએક માછલીઓ એક સમુદ્રથી બીજા સમુદ્રમાં વરસો વરસ જાય છે ને આવે છે.

પાઠ ૭૭. વરાળ ને ધૂમાડો.—ભાગ ૧.

મોતીઆ

મગન કરીને એક છોકરો હશે, તે એક દહાડો સવારે ઊઠીને મેડેથી હેઠે આવ્યો. તે વખત પરશાળમાં સગડીઉપર તપેલી મૂકી હશે, તે જોઈને બોલ્યો, જીજી, આ ધૂમાડો આમાથી કેમ નીકળતો હશે વારૂ? એની મા બોલી, એ ધૂમાડો ન હોય બાપુ, એ તો વરાળ કહેવાય. મગન બોલ્યો, ત્યારે દેખાય છે તો ધૂમાડાજેવી. મા બોલી, ધૂમાડાજેવી તો છેક નથી, કેમ કે એ તો જોને ધોળી છે, અને ધૂમાડો તો ઘણોખરો કાળો હોય.

* બાઠું એટલે નદીનો રેતાળ કાંઠો.

મ૦—ત્યારે વરાળ તે શું હશે, જીજી ?

જી૦—એ આ તપેલીમાંના ઊના પાણીમાંથી થાય છે, દીકરા.

મ૦—ઓહો! પાણીની એ કેટલી બધી જાણુસો થતી દેખાય છે! વારૂ, ત્યારે આ લોટામાં ટાઢું પાણી છે તેની વરાળ કેમ નહિ થતી હોય ?

જી૦—એમાંથીએ થાય છે તો ખરી; પણ તે ઘણીજ પાતળી ને થોડી હોય છે, તેથી દેખાતી નથી. ટાઢ વધારે હોય ને વરાળ જરા ઊની હોય, તો તે ટાઢી પડી જાય છે એટલે દેખાય છે. શિઆળામાં આપણે મળસકામાં ઊઠીને ઓટલે દાત્તણ કરવા બેશીએ છીએ, ત્યારે મોઢામાંથી કેવી વરાળ નીકળે છે ! તે તેં દીઠી છે કે નહિ ?

મ૦—હા, જીજી, દીઠી છે.

જી૦—જો એથી પણ વધારે ટાઢક લાગે, તો વરાળનું પાણી પણ થઈ જાય. જો હવે એનો તમાશો તને દેખાડું. તપેલીઉપર આ નાની પીતળની તાસક ચત્તી ઢાંકીને એમાં ટાઢું પાણી રેડ. જરા વાર રહેવા દઈને પાછી તાસક ઉપાડીને એની નીચે શું દેખાય છે તે જોજે.

મ૦—અરે બાપરે ! આ તો બહુ તપી ગઈ છે, મારી તો આંગળીઓ દાઝી, જીજી.

જી૦—આ લે, આ પોતીઆનો છેડો હાથમાં રાખીને ઉપાડ એટલે નહિ દાઝે.

મ૦—હા, જીજી, આ તો તેં કહ્યું તેજ થયું. તાસકની નીચે ઝીણા ઝીણા પાણીના મોતીઆ બાઝયા છે.

પાઠ ૭૮. વરાળ ને ધૂમાડો.—ભાગ ૨.

જી૦—એ તાસકનીચે મોતીઆ કયા પાણીના થયા હશે વારૂ, તે તું સમજ્યો ભાઈ ?

મ૦—હા, જીજીબા, હું સમજ્યો. તપેલીમાંથી જે વરાળ નીકળતી હતી તેનું પાણી થઈ ગયું, ને તે બાઝયું હશે, કેમકે ઉપર ટાઢું

પાણી રેડયું હતું તે તો કાંઈ નીચે ગયું હોય એવું દેખાતું નથી. આ તાસક નવી છે, એ કોઈ ઠેકાણે જરાએ કાણી નથી જે તેમાંથી પાણી ગળીને નીચે ઉતરે. પણ જીજી, એ વરાળનું પાણી શી રીતે થયું હશે, એમાં મને ગમ પડતી નથી.

જી૦—બાઈ, તને સરત છે? તેં પહેલી તાસક ઝાલી હતી ત્યારે તે કેવી ઊની લાગી હતી? એ વરાળમાંની ગરમી તાસકે ચૂશી લીધી તેથી તાસક ઊની થઈ, અને વરાળમાંથી ગરમી ઓછી થઈ એટલે તેનું પાણી થયું. તે તાસકની વાંસે મોતીઆની પેઠે થઇને ચોંટી રહ્યું.

મ૦—વારૂ ધૂમાડાઉપર કદી થાળી ઢાંકી હોય, તો તેની નીચે પણ એવા ધૂમાડાના મોતીઆ બાઝતા હશે કે?

જી૦—ધૂમાડો કંઈ પાણી નથી, એ તો કોયલાની રજ છે. આ થાળી ચૂલાઉપર ઊંધી ઢાંકીને નીચે છોડીઆં નાંખ, પણ ફૂંકીને ભડકો કરીશમા. જરા વાર થઈ, હવે લાવીને જો.

મ૦—હા, ખરી વાત, થાળીમાં બધી મેશ ચોંટી છે.

જી૦—જોયું બેટા? આ મેશની રજ લાકડામાંથી ગરમીના જોરથી થઇ. એજ રીતે પાણીની વરાળ થાય છે, ને બંને ઊંચાં ચડે-છે. ધૂમાડો ઊંચો ચડીને ઠરે છે, ત્યારે પિઢીઆંને કે છાપરાને ચોંટી રહે છે, ને વરાળ તો ઊંચી ગગનમાં જાય છે, ને ત્યાં રહે છે.

મ૦—વારૂ જીજી, ગગનમાં વાદળું દેખાય છે, એ તે છૂટાં છૂટાં ફોરાં હશે, કે તપેલામાં કે ટાંકામાં પાણી ભરેલું હોય છે તેવું હશે?

જી૦—ફોરાં તો મોટાં હોય, અને એ તો ફરફરથીએ ઝીણી હોય છે. તેં તે દહાડે પરશાળમાં તપેલીમાંથી વરાળ નીકળતી નહોતી દીઠી, તેવાં વાદળાં હોય છે.

પાઠ ૭૧. वादळां ने वरसाद.

એક દહાડો અખાડ મહિનામાં મગન ને એની મા બેઉ બેઠાં હતાં. મા બારીકને બેઠી હતી તે બોલી, અલ્યા મગન, આમ આવ,

તને કાંઈ દેખાડું. મગન દોડતો દોડતો ત્યાં આવ્યો. મા કહે, જો, આ વાદળું પડે છે. મગને બારીમાંથી આડું અવળું જોયું, પણ વાદળું કાંઈ દીઠું નહિ. પછી એની મા બોલી, તું આમ ફાંફાં કેમ મારે છે? આટલું બધું પડે છે તે હું દેખું છું ને.

મ૦— ક્યાં પડે છે? વરસાદનાં ફોરાંવિના હું તો બીજું કશું દેખતો નથી.

જી૦—વારૂ ત્યારે વરસાદનાં ફોરાં શેનાં હોય છે?

મ૦—એ તો પાણીનાં હોય છે?

જી૦—અને વાદળાં શેનાં હોય છે?

મ૦—તમે તો મને એક વેળા કહ્યું હતું જે વાદળાંએ પાણીનાં થાય છે.

જી૦—ત્યારે દીકરા, હવે સમજી રાખજે. વાદળાં પડે છે ત્યારે તે કાંઈ ઢગલો થઈને નથી પડતાં, વાદળાંનું પાણી છૂટું છૂટું થઈને પડે છે. ઘણું છૂટું થાય છે ત્યારે તે વરસાદની ફરફર કહેવાય છે. તેથી વધારે હોય તો છાંટા, ને તેથીએ વધારે હોય તો ફોરાં, અને એ બધાંને વરસાદ કહે છે.

મ૦—વારૂ, આ તો બહુ અચરજની વાત; ત્યારે વાદળું ભોંયપર પડે તેનું નામ વરસાદ, એમ ઠર્યું.

જી૦—હા બેટા, એમજ. પાણી ગગનમાં ઊંચું રહેલું હોય, ને તે દેખાય, ત્યારે તેને વાદળું કહે છે, ને તેનું તેજ પાણી ધરતીઉપર પડે ત્યારે વરસાદ કહેવાય.

पाठ ८०. बिलाडी ने बगलुं.

તાલ શિરોઈ

એક દહાડો બિલાડીને મન થયું કે બગલાને જમવા તેડીને એની જરા ટોળ કરીએ. પછી તેને નોતરૂં દીધું ને તે આવીને જ્યારે બાજઠઉપર બેઠું ત્યારે છાછરી થાળીમાં ખીર પીરસેલી દીઠી.બગલે ખીર ખાવાને ફાંફાં તો ઘણાંએ માર્યાં, પણ ચાંચ લાંબી, તેથી કાંઈ ફાવ્યું નહિ, ને બિલાડી તો ચપચપ ખાવા મંડી ગઈ, તે માંહે માંહે

પેલા પરોણાને પૂછતી જાય કે કેમ, આજ કેવી મજા પડે છે? રસો-ઈનો કાંઈ તાલ આવ્યો છે કે નહિ? કેમ, કાંઈ ખાતા નથી વારૂ. બગલું સમજી ગયું કે આ મારી મશ્કરી કરે છે; પણ ગમ ખાઈ ગયું, ને જાણ્યું અજાણ્યું કરીને તે તક તો ચૂકવી, ને જાણે પોતાને ખાવાની મજા પડી હોય એવું દેખડાવ્યું. પછી ઘેર જતી વખત બિલાડીને પાછું નોતરૂં દીધું કે કાલે મારે ત્યાં જમવા આવજો, અને તેની સાથે એટલો આગ્રહ કર્યો જે બિલાડીને તે નોતરૂં માન્યાવગર ચાલ્યું નહિ.

બીજે દહાડે બિલાડી બગલાને ઘેર જમવા ગઈ ત્યાં તો એક શિરોઈમાં કેરીનો રસ ભરેલો દીઠો. બિલાડી તો ટગર ટગર જુએ, પણ એનું કાંઈ વળે નહિ. શિરોઈનું ગળું લાંબું ને સાંકડું, તેથી બિલાડીનું મોં માંહે પેસે નહિ, ને બગલું તો એની લાંબી ચાંચવડે શિરોઈમાંથી રસ કાઢી કાઢીને ખાતું જાય. પછી બિલાડીએ સામું જોઇને મોં મલકાવીને કહ્યું કે આજ તમે સ્વાદે જમો છો તેથી હું રાજી થઈ. બગલું બોલ્યું, કાલે તમારે ત્યાં જેવી મને મજા પડી હતી, તેવી આજ તમને પડી હશે! બિલાડીએ એ વાત સાંભળીને મોં નીચું ઘાલ્યું, પણ મનમાં તો બહુજ દાઝ ચડી.

पाठ ८१. जुगारी छोकराविषे.

છકેલ ખતા ભમેલ ભૂત કપૂત

ગોઠીઆ મનખા જુગટું

પ્રમાણિકા છંદ.

છકેલ છેલ છોકરો, ઠગાય ખાય ઠોકરો,
જુગારીસંગ જાય તે, ખતા ઘણાક ખાય તે;
ભમેલ જાણી ભૂત છે, પિતા કહે કપૂત છે,
ગમાર ચાર ગોઠીઆ, પોટાય જેમ પોઠીઆ.

ક૦ દ૦ ડા૦

ચોપાઈ.

ઝુગટું છે તે દુર્ગુણ જાણ, ઘણા લોકની થાયજ હાણ;
માણસને એ વળગે સહી, પાછો તે તો જાયજ નહિ.
જુગટું છે. એ દુર્ગુણ સહી, એમાં ફળ કાંઈ પણ નહિ;
જે જન એને વળગી રહ્યો, તેનો મનખો એળે ગયો.

અમરસી

पाठ ८२. कूतरो अने तेनां सगांवाहलां.—

भाग १.

વણુજારો પેઢી

એક વણજારાને ત્યાં મોતીઓ નામે પાળેલો કૂતરો હતો. તે એક દહાડો ઘેરથી થોડે છેટે ગયો, એટલે તેણે એક વરૂ ને શિયાળ દીઠાં. તેમનો તેને વહેમ આવ્યો, તેથી તેણે જરા આડો રસ્તો લીધો. તે જોઈને તેને શિયાળે હાંક મારી કે ભાઈ, જરા આમ તો આવો, મારે કાંઈ તમને વાત કહેવી છે. આપણે તો સગા થઈએ છીએ, તે તમે જાણો છો કે? હું અને આ વરૂભાઈ હમણા સગપણની વાતો કરતા હતા તેમાં પેઢી ગણતાં તો જણાય છે કે આપણે ત્રણે કુટુંબી છીએ. તે તમે નહિ જાણતા હો તો હું કહું છું. આપણે એક જાત છીએ, અને એક સમે આપણા બાપદાદા સાથેજ જંગલમાં વસતા હતા. પણ તમે માણસમાં જઈને વસ્યા, અને મારા ને વરૂના બાપદાદા વગડામાં રહ્યા. મારા બાપદાદા જરા વધારે ઉત્તરે વસ્યા તેથી ટાઢને લીધે ઠીંગણા થયા, ને ખોલમાં રહેવા લાગ્યા. ટાઢ ન વાય માટે અમારા ઉપર જાડાં રુવાં ઊગ્યાં, ને પૂછડામાં વાળનો ગુચ્છો થયો. પણ આપણું કુટુંબ અસલ એકજ. માટે આવો, આપણે હવે ભાઈબંધી કરીએ. કેમ વરૂભાઈ, તમે શું કહો છો? તે કહે, મારે પણ એજ જોઈએ. પછી કુતરે તેમનાં શરીર જોયાં, તો કેટલીક વાતમાં મળતાં દીઠાં. તેથી સગપણ કબૂલ કર્યું ને ભાઈબંધી કરી.

पाठ ८३. कूतरो अने तेनां सगांवहालां.—
भाग २.

દોસ્ત . ભોળો ગોઠવું પરાયું

પછી ત્રણ દોસ્તો ફરવા નીકળ્યા. તેમને જોઇને નાનાં જનાવર સંતાઈ ગયાં, ને એક મેઢાનું ટોળું તો જીવ લઇને નાઠું. તે જોઇને કૂતરો ઘણું અચરજ પામ્યો, તોપણ જુદા પડતી વખતે કહ્યું કે બને ત્યારે મારે ઘેર પધારજો. બીજે દહાડે સાંજે તે ભાઈ-બંધ કૂતરાને ત્યાં આવ્યા, અને અંધારૂં થયું ત્યાંસૂધી રહ્યા. કૂતરે તેમને પોતાના ખાવાનામાંથી ખવરાવ્યું, ત્યારપછી તેઓ રામરામ કરી રજા માગીને ગયા. બીજે દહાડે સવારે એક કૂકડી અને તેનાં બે બચ્ચાં ખોવાયાં, તથા બે બકરાંને કોઈએ મારી ખાધાં એવી ખબ પડી. પણ પેલા ભોળા કૂતરાને ભાઈબંધવિષે કાંઈ વહેમ આવ્યો નહિ.

બીજે દહાડે પેલાં બે સગાં પાછાં કૂતરાભાઈ પાસે આવ્યાં. તેને બીજે દહાડે પણ એક કૂકડી ને એક મેઢું ખોવાએલું જણાયું. ત્યારે મોતીઆને પોતાનાં નવાં સગાંનો વહેમ આવ્યો, ને પોતાના ધણીના હૂકમવગર પરાયાં જનાવરને ઘરમાં તેડી લાવ્યો, તેથી પસ્તાવા લાગ્યો. ત્રીજી સાંજે વહાલાં સગાં આવ્યાં, ત્યારે તેમને ઝાઝો આવકાર દીધો નહિ, ને કહ્યું કે બાપા, તમારે આવવું હોય તો દિવસે આવો. ત્યારે તે કહે, અમને દિવસે નવરાશ નથી, તે કેમ કરીએ? તમને મળ્યાવગર તો ચાલે નહિ; એક દહાડો તમને ન દેખીએ તો અમારા જીવને ગોઠે નહિ.

पाठ ८४. कूतरो ने तेनां सगांवहालां.—
भाग ३.

કરતુક મુદ્દો દાવો સંબંધ

એ દિવસે તે વરૂ અને શિયાળને માન આવકાર ઠીક ન મળ્યું તેથી થોડિ વારમ તરત તેઓ રજા લઇને નીકળ્યાં. તેમની પાછળ

પાછળ મોતીઓ પણ હળવે હળવે ગયો, અને છેટે રહી તેમનાં કર-તૂક જોતો હતો, એટલે વરૂ એક બકરૂં પકડી લઈને નાઠું. તે બકરે બરાડવા માંડયું, એટલે કૂતરે પોતાના સગાને મુદ્દાસાથે પકડયો, ને લડીને તેને છોડાવ્યું, અને તેને કહ્યું કે અરે ચંડાળ, અરે લુચ્ચા, તું મારી સાથે સગપણનો દાવો આવું કરવાને રાખે છે! જા, કાળું કર; મને તારૂં મોં દેખાડીશ નહિ.

કૂતરો પાછો વળીને આવતો હતો, તે વખતે શિયાળ કૂકડીના ખડા આગળ ફાંફાં મારતો હતો. તે કૂતરાને દેખીને તેની પાસે આવ્યો. કૂતરાની આંખ જરા રાતી જોઇને પગે લાગ્યો ને બોલ્યો, મોતી ભાઈ, હું તો કશામાં નથી. વળી તેણે વરૂને કહ્યું, અલ્યા, આ તેં શું કર્યું? કુળને લાજ લગાડી. ત્યારે મોતીઓ બોલ્યો, જાઓ રે લુચ્ચા, તમે બંને ખોટા છો. તમે બંને મારા કુટુંબી હશો, પણ તમારા ને મારા સ્વભાવમાં ફેર છે. માટે તમારી દોસ્તી મારે ન જોઈએ એમ કહીને તેમને કાઢી મૂક્યા.

એ ઉપરથી સાર એ જે કોઈ નવાં માણસ પોતાની મતલબ સાધવાસારૂ આપણીસાથે સંબંધ કે દોસ્તી કરવા આવે, ને આપણાં વખાણ કરે તો તેમની સાથે સંબંધ કર્યા પહેલાં લાંબો વિચાર કરવો.

પાઠ ૮૫. પાંચ ઇંદ્રિયોની વાત.—ભાગ ૧.

ઉદાસ સંતાપ

નાનો કરીને એક બાર તેર વરસનો છોકરો હશે. તેનો એક કાકો હરજીવન નામે હતો. તે અમદાવાદ શહેરની પાસે નરોડા ગામમાં નિશાળ માંડતો હતો. એક દહાડો એ બેઉ જણ કોઈ નિશાળીઆને સારૂ સ્લેટ ને ચોપડીઓ લેવાને અમદાવાદ ગયા. ત્યાંથી બીજે દહાડે મોટા મળસકામાં ઘેર આવતા હતા. વાટે ચાલતાં નાનો કાંઈ બોલે નહિ કે વાત ન કરે તેથી તેના કાકાએ પૂછ્યું, કેમ નાના, આજ તું કાંઈ બોલતો નથી, છાનોમાનો ઉદાસની પેઠે ચાલ્યાં કરે છે; શા વિચારમાં છે?

એ સાંભળીને નાનો બોલ્યો, કાંઈ નહિ કાકા, હું તો મારા મનમાં વિચારતો હતો કે આપણે પેલી સારી સારી હવેલીઓ જોતા આવ્યા તેવી એકાદ આપણને રહેવાને હોય, અને પેલી દુકાનોમાં જે સુંદર વસ્તુઓ જોઈ તે બધી લેવાને આપણીકને પૈસા હોય, તો કેવું સારૂં થાય! મને કાંઈ બીજ લેવાનું મન તો થાય, પણ પાસે પાઈ સરખી-એ ન મળે તે શું કરૂં?

હરજી—આ શહેર જોઈને તારા મનને સંતાપ થયો, એથી મને જરા ખોટું લાગે છે, કેમકે તું જાણેછે કે જે કાંઈ આપણી પાસે છે તે પરમેશ્વરે આપેલું છે, અને જે આપણને ઘટારત હોય, તેજ તે આપે છે. જો, તેણે શું શું આપેલું છે તેનો વિચાર કર. આજનો દહાડો કેવો રળિયામણો છે! આકાશનો રંગ કેવો મજાનો છે! કેવો ઠંડો વા વાય છે! આ વાડપર કેવાં સુંદર ફૂલો આવી રહ્યાં છે! તારી મરજીમાં આવે તો થોડાં વીણી લે, હું ઊભો છું. એ ફૂલના કાંઈ પૈસા બેસતા નથી.

નાનો—હા, એમાં શું? બધાએ વાદળનો રંગ દેખે છે, ને જેને ફૂલ જોઈએ તે વીણી લે છે. એ સાંભળીને હરજી કાંઈ બોલ્યો નહિ.

पाठ ८६. पांच इंद्रियोनी वात.—भाग २.

બીજે દહાડે નિશાળ બંધ કીધા પછી હરજી નાનાને સાથે તેડીને ફરવા ગયો. ચાલતાં એક ગાઉ નીકળી ગયા, ત્યારે રસ્તાપર એક ઝુંપડી આવી. તેના બારણામાં એક ડોશી બેઠી બેઠી કંઈ કામ કરતી હતી અને તેની પાસે એક નાની છોકરી હાર ગુંથતી હતી.

હરજીએ જઇને પૂછ્યું, કેમ બાઈ, શું કરો છો? સાજાં તાજાં તો છો? ડોશી બોલી, હા. આવો ભાઈ, આજ તમે ક્યાંથી? હરજી બોલ્યો કે તમારી મીઠીની જોડે રમવાને અમારો નાનો આવ્યો છે. ડોશી બોલી, બહુ સારૂં; ચાલો, મારી મીઠીને બે ઘડી ગમત થશે. અરે બિચારી મીઠી! આંધાપો બહુ ખોટો!

આ શબ્દ સાંભળીને નાનો મીઠીને પૂછવા મંડ્યો, મીઠી, તારાથી કંઈ દેખાતું નથી? ઝાડ, ફૂલ, ખેતર, વાદળ, કંઈજ દેખાતું નથી?

મીઠી કહે, ના ભાઈ, કંઈ દેખાતું નથી, થોડાં વરસ થયાં મારી આંખો ગઈ છે.

નાનો—આ સાંભળીને મને બહુ દયા ઊપજે છે, મીઠી બાઈ, તારે મન તો સદા અંધારૂંજ તો!

મીઠી—શું કરીએ, લાચાર. મારી મોટી મા કહે છે કે પરમેશ્વરે ધારયું હોય તે થાય, એમાં આપણું કંઈ ચાલતું નથી. જે ઈશ્વર કરે તે માથાપર. જો હું દેખતી નથી તોપણ કોઈ ગાય કે બોલે તે સાંભળું-છું, ને તેથી મારૂં મન વાળું છું. કોઈ કોઈ વાર ફૂલના હાર પણ ગૂંથુ છું.

નાનો—પણ તારાથી દેખાય નહિ, ત્યારે હાર કેમ ગૂંથાય? જો હું આંખ મીચીને ગૂંથવા માંડું તો જરા જરા ગૂંથું, પણ ગાંઠ તો વળેજ નહિ.

મીઠી—મને ટેવ પડી છે, ને મારાથી તો થાય છે.

નાનો—પણ તમારે બહાર ફરવા જવું હોય ત્યારે કેમ કરો?

મીઠી—આ અમારી ઝુંપડાની આસપાસ જવું હોય, તો એકલી જાઉં. ભીંતે હાથ દઈને ચાલું એટલે મને જણાય કે હું ક્યાં છું, પણ આઘે જવું હોય તો મને મારી મોટી મા દોરી જાય છે. રસ્તે ચાલતાં માણસ કે ઘોડા સામા મળે તે તો હું જાણું, કેમકે પગલાં વાગે તે સાંભળું.

નાનો—તમારી આંખનું કામ હાથ ને કાન કરે છે, કેમ વારૂ? પણ તમારાથી વંચાય તો નહિજ તો?

મીઠી—અરે બાઈ, વંચાય ક્યાંથી? વાંચતાં શીખી હોઉં તોપણ ન વંચાય. મને કંઈ દસકત દેખાય છે?

નાનો—વારૂ, ત્યારે હું તમને સારી વાતો ચોપડીમાંથી વાંચી સંભળાવું તો તે તમને ગમશે? મને કાકાએ એક ચોપડી આપી છે, તેમાં બહુ મજેની વાતો છે.

મીઠી—ત્યારે ભાઈ. કોઈ દહાડો લાવીને જરા વાંચી સંભળાવો તો ખરા.

નાનો—ઠીક છે, હમણા તો હું કાકાસાથે ઘેર જાઉં છું. કાલે લઇને આવીશ.

પાઠ ૮૭. પાંચ ઇંદ્રિયોની વાત.—ભાગ ૨.

ભાગ્યવાન

પછી નાનો ને એનો કાકો રજા લઇને ઘરગમ વળ્યા. રસ્તે જતાં કાકાએ નાનાને પૂછ્યું, કેમ ભાઇ, પેલી બિચારી મીઠીને તેં જોઇ કે તેના કેવા હાલ છે?

નાનો—હા કાકા, તે બિચારી બહુ પીડા પામે છે. પણ મારા મનમાં હમણા એક વાત આવી છે, તે તમે કહો તો હું તમને કહું.

હરજી—કહે ભાઇ, શું છે!

નાનો—કાલની વાત મને સાંભરી આવી છે. કાલે મારા મનમાં જે સંતાપ થતો હતો તે આજ મટ્યો. એ બિચારી મીઠીના કરતાં હું કેવો ભાગ્યવાન છું! મને બધું દેખાય છે, તેનાથી કંઇ દેખાતું નથી.

હરજી—શાબાશ ભાઇ, તારા મનમાં આ વિચાર આવ્યો તેથી હું બહુજ ખુશ થયો, પણ તું સમજ્યો કે તારે છે અને મીઠીને નથી, એવી શી વસ્તુ?

નાનો—હા કાકા, આંખો; મારે આંખો છે તેથી હું દેખું છું, તેને આંખો નથી તેથી તેને દેખાતું નથી.

હરજી—આંખ એ આપણી એક ઇંદ્રિય છે. આંખવડે વંચાય છે, જોવાય છે, અને ઘણાં કામ થાય છે.

નાનો—પણ તેને આંખ નહોતી તોએ તે હાથેવતી હાર ગૂંથી શકતી. તે કહે કે હાથ લગાડીને હું ઘણી જણસો પારખું છું. ત્યારે હાથ એ પણ ઇંદ્રિય કે નહિ?

હરજી—હાથ ઇંદ્રિય નથી, પણ તેની ને બાકીના શરીરની ચામડી એક ઇંદ્રિય છે. હાથ લગાડીને આપણે ઘણું ઘણું જાણીએ

છીએ. કોઈ વસ્તુ કઠણ કે પોચી, લીશી કે કરકરી હોય, તે હાથ ફેરવ્યાથી જણાય છે.

નાનો—હે કાકા, આપણે આંખો છે ત્યારે આપણી ચામડીમાં એ ગુણનો શો ખપ? મીઠીને તો જાણે આંખ ન મળે તેથી હાથ ફેરવીને કંઈ જુએ કે જાણે.

હરજી—ખરી વાત. પણ ભાઈ, ટાઢું કે ઊનું આંખે જણાય નહિ. જો તારાં આંગળાંની ચામડીમાં એ ગુણ ન હોત તો ઘણુંખરાં કામ તારાથી થાત નહિ.

નાનો—એ તો ખરૂં, જ્યારે મારે હાથે ખાલી આવે છે, ત્યારે તો એવતી મારાથી કલમ સરખી ઝલાતી નથી, ને ઝાલું છું તો કંઈ લાગતું નથી; તેમજ જો મારા હાથમાં એ ઇંદ્રિય ન હોય, ને ઊનું ઊનું લઈને ખાઉં તો મારૂં મોહુ બળી જાય ને આંગળીને કંઈ ન થાય. પણ વારૂ કાકા, એ ઇંદ્રિય મારાં આંગળાંમાંજ છે કે બધે છે?

હરજી—ના, તારા બધા ડિલમાં છે. દેવતાનો અંગારો લઈ તારા પગપર મૂકે તો તું દાઝે કે નહિ? તેમજ જો એક કાંકરો લઈને તારા ગાલપર ફેરવે તો તને કાંકરો લાગે કે નહિ? પણ હાથમાં એ લાગવાની ઇંદ્રિયની શક્તિ વધારે છે, કેમકે ત્યાં તેનો વધારે ખપ છે. આંગળાં કેટલાં બધાં કામમાં આવે છે, તે તું જાણે છે?

નાનો—હા, એવડે તો ઘણાં કામ થાય છે. હવે હું સારી પેઠે સમજ્યો પણ ખરો કે પરમેશ્વરે આપણને જોવાની ને લાગવાની ઇંદ્રિયો આપી છે તે બહુ કામની છે. પણ એવિના બીજી કોઈ ઇંદ્રિયો છે?

હરજી—હા, બહુ છે, નાના, પણ હવે તો ઘર આવ્યું માટે પછી કહીશ. આજે શીખ્યો તે ભૂલતો મા.

पाठ ८८. पांच इंद्रियोनी वात.—भाग ४.

પછી નાનો પોતાની કબૂલતપ્રમાણે કાકાની રજા લઈ રોજ પેલી ઝુંપડીએ જાય, અને મીઠીને વાતો સંભળાવીને રાજી કરે. એક

દહાડા પાછો આવતાં રસ્તે ખેતરમાં એક છોકરાને બેઠો બેઠો રડતો દીઠો; તે સાંભળીને નાનો તેની કને ગયો ને પૂછ્યું, અલ્યા, કેમ રડે છે? પણ પેલે છોકરે કંઈ જવાબ દીધો નહિ. ત્યારે ફરીથી પૂછ્યું, અલ્યા, તને ભૂખ લાગી છે, કે તું ભૂલો પડ્યો છે, કે તને થયું છે શું? બોલતો કેમ નથી? તોપણ તે છોકરે કંઈજ ઉત્તર વાળ્યો નહિ. તું ક્યાં રહે છે? ચાલ, તને તારે ઘેર તેડી જાઉં. એવું એવું કહીને ઘણી રીતે નાનાએ તેને પૂછ્યું, પણ તે તો કશું બોલે નહિ, ને તેના સામું ટગર ટગર જોયાં કરે. કેટલીક વારે પછી તેણે મોઢું બનાવીને ડોકું ધૂણાવ્યું, ત્યારે નાનાએ જાણ્યું, કે એ છોકરાથી બોલાતું નથી. તે છોકરે થોડે દૂર એક ખેતર હતું તેણીગમ આંગળી કરી.

પછી નાનાએ તેને પાંગોઠામાંથી ઝાલીને ઊઠાડવા માંડ્યો, એટલે તે તરત ઊભો થયો. તે બે જણા ચાલતા ચાલતા ગામમાં આવ્યા. નાનો દોડતો દોડતો એના કાકાપાસે ગયો, ને હાંફતો હાંફતો કહે કે કાકા, કાકા, આ છોકરાને તમે બોલાવશો? મેં તો બહુ માથાફોડ કરી, પણ મોઢેથી ઉચ્ચાર સરખો કાઢતો નથી. ક્યારનો રો રો કરે છે.

હરજીએ બહાર આવીને પેલા છોકરાને હેતથી બાથમાં લીધો, ત્યારે તેણે પ્રથમની પેઠે મોઢું બનાવીને ડોકું હલાવ્યું. તે જોઈને હરજી ભત્રીજાભણી જોઈ બોલ્યો કે આ તો બહેરો ને મૂગો છે. નાનો કહે કે બહેરો ને મૂગો તે કેવો હોય?

હરજી બોલ્યો કે આપણે જે બોલીએ તે જેનાથી સંભળાય નહિ તે બહેરો કહેવાય, અને જેનાથી બોલાય નહિ ને મૂગો.

પાઠ ૮૧. પાંચ ઇંદ્રિયોની વાત.—ભાગ ૫.

આસનાવાસના સદ્ગૃહસ્થ.

કાકો ભત્રીજો પેલા છોકરાપાસે બારણે ઊભા ઊભા વાત કરે છે એટલામાં એક બાઈડી ઉતાવળી ઉતાવળી એમની કને આવી, અને પેલા બહેરા મૂગા છોકરાને બાથમાં લઈ લીધો, એટલે તે તરત છાનો રહી ગયો, અને રાજી થતો હોય એવો જણાયો. તે બાઈડી હરજીની

એમ જોઈને બોલી કે હાય હાય! મેં તો જાણ્યું કે મારો ઘેલીઓ ખોવાઈ ગયો, સારૂં થયું કે તમારીકને આવ્યો! વારૂ, તમે એની આસનાવાસના કરી તેથી તમારો મોટો પાડ થયો, ભાઈ.

હરજી—ના રે બાપા, એ તો હમણાજ મારા બત્રીજાની જોડે આવ્યો. એને રસ્તામાં રોતો દેખી એ તેડી લાવ્યો. એને તમે દેખતાં નહિ હો ત્યારે તમને બહુ ફાળ પડતી હશે.

બાઈડી—ફાળ તો એટલાસારૂ કે એ બહેરો ને મૂગો છે. વળી નાના બાળકજેટલી પણ એનામાં અકલ નથી. પણ હું એની કેટલી સંભાળ રાખું? મારે નાનાં નાનાં બહુ છોકરાં છે.

હરજી—એને કંઈ જોઈએ કરીએ તો એ શી રીતે માગે?

બાઈડી—જે કંઈ જોઈએ તેની ઇશારત કરે. ભૂખ્યો થાય ત્યારે મોં બતાવે; તરસ્યો થાય ત્યારે પાણીની ગોળી બતાવે.

હરજી—તમે એને કંઈ ભણાવતાં કેમ નથી?

બાઈડી—કેમ ભણાવાય, એ તો ઢોરજેવો છે; કંઈ કહું તે સમજે નહિ.

આ વાત કરતાં કરતાં તે બાઈડીની આંખોમાંથી દડદડ આંસુ નીકળી પડ્યાં. તે જોઈને પેલા છોકરાનું મોં પણ ઉદાસ થઈ ગયું, કેમકે તે જાણતો હતો કે જ્યારે મારી માને કંઈ દુઃખ થાય છે ત્યારેજ તે રડે છે, તેથી તે તેના મોંસામું જોવા મંડચો, અને પોતાના અંગરખાની ચાળેવતી તેની આંખો લોવા લાગ્યો.

આ જોઇને હરજી મહેતાને મનમાં લાગ્યું કે આપણે અહીંઆં વિલાયતની પેઠે બહેરાંમૂંગાંને શીખવવાની નિશાળો હોય તો કેવું સારૂં! ત્યાં હાથની ઈશારતથી છોકરાં વાતચીત કરતાં તથા વાંચતાં લખતાં કેવાં શીખે છે! પરમેશ્વર કરે ને અહીંઆના સદ્ગૃહસ્થોના હૃદયમાં એવી નિશાળો કરવાનું આવે!

પાઠ ૧૦. પાંચ ઇંદ્રિયોની વાત,—ભાગ ૬.

નાનો આ બધું જોઇને એના કાકાને કહેવા લાગ્યો કે આ છોકરાની દશા તો પેલી બિચારી મીઠીકરતાં પણ નઠારી છે. મીઠી તો દેખા

શકતી નથી એટલુંજ, પણ આ બિચારાથી તો સંભળાતુંએ નથી ને બોલાતુંએ નથી.

હરજી—ખરી વાત, નાના, દેખવું ને સાંભળવું એ બંને વગર ચાલે નહિ. સાંભળવું એ પણ ઇંદ્રિયમાં ગણાય છે.

નાનો—પેલો બાંપડો છોકરો તો બહેરો છે, ને વળી મૂંગો પણ છે; તેનાથી સંભળાતું નથી, તેમ બોલાતું પણ નથી, ત્યારે બોલવું એ પણ ઇંદ્રિય છે કે?

હરજી—ના, કેમકે બોલતાં તો આપણે શીખીએ ત્યારે આવડે, સાંભળવાનું તેમ નથી. જ્યારથી અવતરે ત્યારથીજ જો બહેરો ન હોય તો સાંભળી શકે.

નાનો—પણ આપણે બોલતાં ક્યાંથી શીખીએ છીએ? આપણે આપણી મેળેજ બોલીએ છીએ, નહિ વારૂ?

હરજી—તું એમ કેમ બોલે છે; નાનાં બાળક બોલતાં કેમ શીખે છે તે તું નથી જાણતો કે? તું ને તારી બેન જે શબ્દ બોલો છો, તે આપણો કીકો કેવો બોલતાં શીખે છે! જેમ આપણે ચોપડીમાંથી વાંચતાં શીખીએ છીએ તેમ બોલતાં શીખતા નથી, પણ બીજા લોક જે કંઈ બોલે છે તે સાંભળીને તેવું બોલવા માંડીએ છીએ. જો એકાદ નાના બાળકને ઉજાડ જગાએ જ્યાં વસ્તી ન હોય, ત્યાં એકલું રાખીએ તો તેને કંઈ બોલતાં આવડશે નહિ. પણ તેની આસપાસ જે ઢોર કે પંખી હશે, તેમને બોલતાં સાંભળીને તેમના જેવો સાદ કાઢતાં અથવા બેં બેં કરતાં શીખશે. હવે જે છોકરાં જન્મથી બહેરાં હોય તે કંઈ સાંભળે નહિ, ત્યારે સાદ કાઢતાં પણ ક્યાંથી શીખે? તેમને આપણા જેવા હોઠ, જીભ, ને મોં હોય છે, પણ તેનો કાંઈ ઉપયોગ તેમનાથી થતો નથી, માટેજ જે છોકરાં જન્મથી બહેરાં તે જન્મથી મૂંગાં પણ હોય છે.

પાઠ ९१. पांच इंद्रियोनी वात. भाग ७.

નાનો—અરે બહેરાની શી અવસ્થા! તે બિચારાથી ગાયન કે રાગ કંઈ સંભળાય નહિ. લોક બોલે તે પણ સંભળાય નહિ. મને

તેની કેવી દયા આવે છે! પણ વારુ કાકા, જેમ મીઠી આંખને બદલે બીજી ઇંદ્રિયોથી કામ ચલાવે છે, તેમ એને કંઈ હશે કે નહિ?

હરજી—હા, બહેરા ને મૂંગા માણસને લાગવાની ઇંદ્રિય ખપ લાગે છે, તેમજ જોવાની એને બહુ કામ લાગે છે. ધ્યાન રાખીને તેમને જોવાની ટેવ પડે છે, તેથી લખતાં વાંચતાં તે વહેલા શીખે છે. હાથની ઈશારતથી તે વાત પણ બહુ ઝડપથી કરે છે.

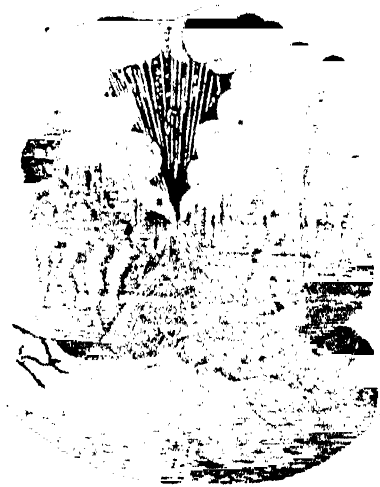
નાનો—વારુ કાકા, આ તમે જે ઇંદ્રિયો જણાવી તેકરતાં બીજી વધારે છે કે?

હરજી—હા, બીજી બે છે, સ્વાદ* અને વાસ. એવિષે વધારે કહેવાની કંઈ જરૂર નથી, કેમકે કેરીનો સ્વાદ અને ગુલાબ મોગરાનો વાસ કેવો હોય છે, તે તું સહજ જાણે છે.

નાનો—હા; એ બહુ મીઠા છે. એ ઇંદ્રિયો કંઈ ખપમાં આવે છે વારુ?

હરજી—જોવાની અને સાંભળવાની ઇંદ્રિયો જેટલી ખપમાં આવે છે, તેટલી તે આવતી નથી, તોપણ તેવગર ચાલે નહિ. કોઈ કોઈ વસ્તુ અવગુણ કરે એવી હોય, તો આપણે તે સ્વાદથી તરત જાણીએ છીએ. કેરી કે છાશ ઉતરી ગએલી હોય, તો તેના વાસથી કે સ્વાદથી આપણે ખબર પડે છે, માટે તે ખાતા નથી. અરે ભાઈ નાના, તને શી વાત કહું! પરમેશ્વરે જે કંઈ આપણુને આપલું છે તે સમજીને આપણા ઉપયોગનેમાટેજ આપેલું* છે. આંખ અને કાનવતી સારી નરશી બધી ચીજો જાણીએ છીએ. જીભે માયાળુ ને સારા શબ્દો બોલીને બીજાને રાજી કરીએ, અને તેજ જીભે કજીઆ, ગાળાગાળી, અને એવી બીજી નરશી વાતોએ થાય. પણ પરમેશ્વરે એ સૌ સારા કામને વાસ્તે આપેલાં છે, માટે જો તેમ ન કરતાં માઠે માર્ગે વાપરીએ, તો તેનું ફળ આપણે ભોગવ્યાવગર છૂટકો નથી.

पाठ १२. माबापपर हेत.

શિખર જ્વાળામુખી ચમત્કાર પુણ્ય ભક્તિમાન ક્ષેત્ર

જે પહાડના શિખરમાંથી ધુમાડા, બળતા પથરા અને ઊનો ઓગળેલો રસ કોઈ વેળાએ ઘણા જોરથી નીકળે છે, તેને જ્વાળામુખી એટલે બળતો પહાડ કહે છે. યૂરોપખંડના એક દેશમાં ઘણાં-એક વરસઉપર પહેલાં કદી ન થએલો એવો જોરાવર ધડાકો એવા એક પહાડમાંથી થયો, અને ધગધગતો રસ તેની ચોતરફથી સડસડ કરતો ઉતર્યો, તેથી આખાં ગામનાં ગામ નાશ પામ્યાં. અંગારા અને રાખના ઊડવાથી આકાશ ભરાઈ ગયું. તે વેળાએ આસપાસનાં ગામના લોકો જે પોતાની મોંઘી મોંઘી જણસોસુદ્ધાં જીવ લઈને નાઠા, તેમાં બે જુવાન ભાઈ હતા તે પોતાની પીઠઉપર ઘણી જુદી તરેહની દોલત ઊંચકીને દોડ્યા. તે દોલત એવી હતી કે બીજા કશા ઉપાયથી ફરી મળે નહિ. એ દોલત તેનાં માબાપ હતાં તેમને ખાંધે બેસાડીને તેઓ નાઠા.

એ બે જણાનું આચરણ જોઇને લોકોને ઘણું અચરજ લાગ્યું. જે રસ્તે તે ગયા તે રસ્તે પરમેશ્વરના કરવાથી એવું બન્યું કે આસપાસનું સર્વે બળી ગયું, પણ તે રસ્તે ઊનો રસ આવ્યો નહિ, તેથી તે લીલો ને લીલોજ રહ્યો. ત્યાંના લોકો અજ્ઞાની હતા, પણ તેમનાં મન સારાં હતાં, તેથી તેમણે માન્યું કે આ છોકરાઓના પુણ્યને લીધે ઈશ્વરી ચમત્કારથી આ જગ્યા ઉગરી, અને તે દહાડેથી "ભક્તિમાનનું ક્ષેત્ર" એવું તે ઠેકાણાનું નામ પડયું.

पाठ १३. केफ.

નિંદા ઊચરણું ભ્રાંતિ કીર્ત્તિવંત કરેત રોષ શિર

ચોપાઇ.

નથી જગમાં કેફીની લાજ, કરી વિશ્વાસ ન સોંપે કાજ,
બંગી અફીણી કેફી હોય, કન્યા તેને નવ દે કોય. ૧
સોબત કરતાં સૌ જન ડરે, રખે લોક નિંદા ઊચરે,
કદી વસ્તુ ચોરી લે કોય, કેફીને શિર ભ્રાંતિ હોય. ૨
ભલું મનુષ્ય હોય કીર્તિવંત, તરત ન કોઈ વિશ્વાસ કરેત;
જે કોઈ કેફી વ્યસની થાય, પછી ઘણો મનમાં પસ્તાય. ૩
કેના ઊપર કાઢે રોષ, રોગ તણે શિર દે છે દોષ;
હોય એકલો ત્યાં લજવાય, વધવા નાત કરે ઉપાય. ૪
તેમાટે સૌ ચેતો ચિત્ત, ન કરો એવા નરથી પ્રીત;
જે પરણી કેફીને નાર, તેના જીવતરને ધિક્કાર. ૫
કેફી વસ્તુનો ન કરો સંગ, ઊડી વળગશે આવી અંગ;
સાપ, કેદ, ને જળની રેલ, તેની સાથે ન કરો ખેલ. ૬

પાઠ ૧૪. सावरी पाणीमां जोती हती.

હાણ અવિચાર પડછાયો નિહાળવું
વખોડવું ભરાવ બડાઈ

કોઈ સાબરી પાણીમાં જોતી હતી, તે પાણીમાં પોતાનો પડછાયો પડેલો જોઇને ઘણી.રાજી થઈ. પછી પગથી તે માથાસુધી નિહાળીને કહે છે:—આહા! મારા માથાઉપરનાં શીંગડાંનો ભરાવ કેવો છે! તેથી મારૂં મોં ઘણું શોભે છે. એટલું કહેતાં તેની નજર તેના પગઉપર પડી. તે ઘણા પાતળા જોઇને કહે છે, મારે સઘળું સારૂં છે, પણ આ પાતળા પગે મને લજવી. મારા પગ એવા કર્યા છે તે કરતાં મુદ્દલે ન હોત તો મારૂં શરીર કેવું સારૂં દેખાત! એમ વિચાર કરે છે, એટલે પાછળથી શિકારી કુતરા દોડતા આવ્યા, તે જોઇને ત્યાંથી જીવ લઇને નાઠી, અને તેઓ તેને ન દેખે માટે ઝાડીમાં નાસવા લાગી. તેથી શીંગડાં એક ઝાડની ડાળીમાં ભરાયાં, તે કાઢવામાટે ઘણીએ ખેંચતાણ કરી પણ નીકળ્યાં નહિ, ને કુતરા આવી પહોંચ્યા તેમણે તેને પકડી અને મારવા માંડી. તે વખતે પોતાના મનમાં પસ્તાવા લાગી જે, જે પગને હું ધિક્કારતી હતી, અને કહેતી હતી કે તેઓ ન હોત તો સારૂં, તેજ પગે તો મને સંકટમાંથી કાઢી; પણ જે શીંગડાંની હું બડાઈ કરતી હતી, તેણે મને દુઃખમાં નાંખી. એ શીંગડાં ન હોત તો કેવું સારૂં થાત! કહેવત છે કે "बखाणी खीचडी दांते वळगे.' આ વાતપરથી સમજવું કે હરેક વસ્તુને વખોડતા પહેલાં સારીપેઠે વિચાર કરવો જોઈએ, કેમકે અવિચારનેલીધે આપણે કેટલીક ફાયદાવાળી વાતને ધિક્કારીને તેની અવગણના કરીએ છીએ, અને શોભાવાળી ચીજો જોઈને તેપર રાજી થઈએ છીએ, તો તેથી અંતે હાણ થયાવિના રહેતી નથી.

पाठ १५. व्याकरणनो सार.—भाग १.

નાન્યતર તિરસ્કૃત સર્વનામ

પાછલી ચોપડીમાં તમે શીખી ગયા કે જે શબ્દથકી કોઈ ચીજ કે માણસ ઓળખાય છે, તેને વ્યાકરણમાં નામ કહે છે. હવે એ નામ નરની પેઠે બોલાતાં હોય તો તે નરજાતિમાં ગણાય છે, જેમ ભાઈડો, હાથી, લાડુ, રાજા. જે નારીની પેઠે બોલાતાં હોય, તો નારીજાતિમાં ગણાય છે, જેમ બાઈડી, ચંદનઘો, હરડે, ધજા. પણ એ બેમાંથી જ્યારે એકે જાતનાં નથી હોતાં, ત્યારે તે નાન્યતર જાતિમાં ગણાય છે, જેમ ઘર, બારણું.

જ્યારે નામ એકજ વસ્તુ કે માણસને માટે હોય, ત્યારે તે એકવચનમાં કહેવાય છે; બહુને માટે હોય ત્યારે બહુવચનમાં કહેવાય છે. ઘણાં નામ કેટલીક વખતે એકવચન ને બહુવચનમાં સરખાંજ હોય છે, જેમ લોક, માણસ, ઘર. કેટલીક વખતે તેનું બહુવચન કરવું હોય, ત્યારે ઓ લગાડે છે, જેમ લોકો; પણ કેટલાંકને બહુવચનમાં ઘણુંખરૂં ઓ લાગે છે, જેમ છોકરી, છોકરીઓ.

સર્વનામ.

કંઈ વાત કરતાં વારેઘડીએ તેનાં તે નામ બોલવાં પડે, તથા આપણે આપણાવિષે કહેતાં આપણું નામ વારેઘડીએ દેવું પડે તે ઘણું ખોટું દેખાય છે, અને સાંભળનારને તથા કહેનારને પણ ગમતું નથી, અને એવી એવી બીજી પણ કેટલીક અડચણો છે, તે મટાડવા સારૂ કેટલાક શબ્દ કરવામાં આવે છે, તેને **સર્વનામ** કહે છે.

पाठ १६. व्याकरणनो सार.—भाग २.

હું, તું, તે, અમે, તમે, તેઓ, આપણે, આપ, પોતે, એ બધાં પુરૂષ સર્વનામમાં ગણાય છે.

હું ને અમે, એ પહેલા પુરૂષ સર્વનામ કહેવાય છે. કોઈ વાર જ્યારે સામા ધણીને ભેળીને બોલે, ત્યારે આપણે વાપરે છે, તે પણ

પહેલો પુરૂષ જાણવો, કેમકે એ બધાં બોલનાર શખ્સને બતાવે છે. તેમ તું અને તમે એ શબ્દ જેની સાથે બોલીએ, તેને લાગે છે. જ્યારે સામા ધણીને ઘણા માનથી કહેવું હોય, ત્યારે તમેને બદલે આપ કહે, માટે તું, તમે, ને આપ શબ્દ બીજો પુરૂષ સર્વનામ ગણાય છે. તિરાહીત માણસ, પ્રાણી, કે વસ્તુ જેને વિષે વાત કરતા હોઈએ, તે ત્રીજો પુરૂષ કહેવાય છે.

બોલનાર આસામી પોતાનું નામ બોલવાને બદલે હું કે અમે વાપરે છે. તુળશીદાસ બોલતો હોય, તો એમ નહિ કહે કે તુળશીદાસ ગામ જવાનો છે, પણ કહેશે કે હું ગામ જવાનો છું. જો બે ત્રણ સાથે બોલતા હોય તો કહેશે કે અમે ગામ જવાના છીએ; પણ જેને કહે છે તેસુદ્ધાં બોલવું હશે, તો કહેશે કે આપણે ગામ જવાના છીએ.

સામા એક કે ઘણા જણને કંઈ કહેવું હોય, તો તું કે તમે કહેશે, જેમ, કસન, તું પેલાની પાસે જઈને ઊભો રહે. જો એકકરતાં વધારેને કહેવું હશે, તો કહેશે કે અલ્યા કસન ને મોતી, તમે પેલાની પાસે જઈને ઊભા રહો. માન આપવા સારૂ એક જણને કહેવું હશે, તોએ તમે કહીને બોલાવશે, જેમ, બાપા, તમે અહીં આવો. ઘણું માન આપીને કહેવું હોય, તો આપ કહી બોલાવશે, જેમ, ગુરૂજી, આપ પધારો. પોતાથી હલકાને કે ઘણા વહાલાને કહેવું હોય, ત્યારેજ તું કહે છે. પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં પણ ઘણીખરી વાર તું વાપરવાની રીત છે.

જેને વિષે વાત કરતા હોય તેને ત્રીજા પુરૂષમાં બોલે છે, જેમ, તે ઓટલેથી પડી ગયો, તેથી તેનું માથું ફૂટયું. ઘણા હોય ત્યારે પણ તે કહે છે. સંદેહ ન રહે માટે બહુવચનમાં કોઈ ઠેકાણે તેઓ વાપરવું વધારે ઠીક છે.

पाठ १७. जोडा.—भाग १.

તળી ખાલું નરી કાલબૂત આર
મીરજાઈ પિશોરી ચંપલ સપાટ મુગલાઈ

જોડા ઘણુંકરીને ચામડાના થાય છે, ને એની તળી બળદ કે ભેંસના જાડા ચામડાની કરે છે જોડાનું ઉપલું ચામડું અથવા જેને ખાલું કહે છે, તે વાછરડા, ઘેટા, કે બકરાના ચામડાનું થાય છે. પહેલાં તો ચામડાપર જે વાળ હોય, તે સાફ કરવામાં આવે છે. પછી તેની લીશી નરી તૈયાર થાય છે; તે નરીના મોચી જોડા શીવે છે. જોડાનું તળીઉં તો આખા જાડા ચામડાસરખું જણાય છે, પણ ઘણાં પડ જોડીને તે બનાવેલું હોય છે. આપણા પગનીચે જે તળીઉં આવે છે તે અને બીજું છેક નીચે છે તે તળીઆંવચ્ચે ચામડાના કડકા મૂકીને કશાવતી વળગાવી દીધા હોય છે. તળીઆંને ઉપરના ચામડાની જોડે શીવી લેવાને કાલબૂતઉપર ચડાવે છે. એ કાલબૂત જોડાના આકારનું હોય છે. મોચી સોયવતી જોડા નથી શીવતો, પણ આરે કરીને પહેલાં કાણાં કોચે છે, ને તેમાં સોયાએકરીને શીવે છે. શીવવાની દોરીને પહેલાં મીણ પાય છે. જોડાની એડીમાં ચામડાની બે ત્રણ ચકતીઓ મૂકીને શીવી લે છે, તેથી એડી ઊંચી હોય છે. ઘણુંકરીને સઘળા જોડાને આગળ ચાંચ ને પાછળ ખડા હોય છે, ને મોંઆગળ ફૂલ હોય છે, તેની રેશમે કે ચામડે કોર બાંધે છે.

જોડા ઘણી તરેહના થાય છે. તેમાં આ દેશમાં મીરજાઈ, દખણી, મુગલાઈ, પિશોરી, ગામડીઆ, સપાટ, ને ચંપલ, એ ઘણાખરા વાપરવામાં આવે છે.

पाठ १८. जोडा.—भाग २.

ઊથલાવવું પાળ સુખતળી

મીરજાઈ જોડાની ચાંચ બેહેલી અને બે, ત્રણ, ચાર આંગળ પહોળી હોય છે. દખણી જોડાનું ખાલું સરખું પહોળું હોય છે, ને

ચાંચ મગની શીંગ જેવી પાતળી હોય છે; દખણી જોડાનું ખાલું કોથળીની પેઠે અવળું શીવીને પછી ઉથલાવી નાંખે છે, એટલે સવળું થાય છે. પિશોરી જોડા ખાલાના મોંઆગળથી સાંકડો થતો થતો ચાંચઆગળ ઘણો સાંકડો થઈ જાય છે. એની ચાંચ ઊંચી રહે છે, મીરજાઈની પેઠે બેઠેલી નથી હોતી. એ પણ ઊથલાવેલો હોય છે.

ગામડીઆ જોડાનું ખાલું એકસરખું પહોળું ને પાંચ આંગળ લાંબું હોય છે. તેની ચાંચ જાડી ને ટૂંકી હોય છે. એ સઘળી જાતના જોડાને ખાલાને લગતી તળીઆઉપર બએ ત્રણ ત્રણ આંગળ ઊંચી ચામડાની પાળ હોય છે; એ પાળની કોર બાંધેલી હોય છે. જો કોર બાંધેલી ન હોય તો એ પાળ વહેલી ફાટી જાય. સપાટને ખાલાં ચામડાનાં હોય કે લૂગડાનાં હોય, પણ તેને ચાંચ, પાળ, કે ખડા કાંઈ ન હોય. ચંપલને તળીઆં હોય ને અંગૂઠા ને આંગળી ભેરવવાને ચામડાંના ગાળા હોય, પણ એને ખાલાં, ખડા, કે ચાંચ કાંઈ હોતું નથી.

જોડામાં પગનો મેલ તથા કાદવ ન લાગે તેથી માંહે જોડાના તળીઆના ઘાટની સુખતળી ઘાલે છે તે જ્યારે ગમે ત્યારે કાઢીને માંહે કાદવ કચરો ભેગો થઈ બેશી ગયો હોય તે ખંખેરી નંખાય. વળી એથી નીચલું ચામડું ખુંચે નહિ. જોડા આપણા પગનું રક્ષણ કરે છે. તે પહેર્યાં હોય તો કાંટા ન ભાગે, પગનું તળીઉં ન ઘસાય, ને દાઝે નહિ. વળી પગે કાંકરા ન ખૂંચે, પગને કચરો કે પાણી ન લાગે, ઠોકર ન વાગે, ને જન જનાવર ન કરડે, માટે નાના મોટા સૌએ જોડા પહેરવા.

पाठ १९. केफविषे शिखामण.

અશોક પિંડ બીચ કુઠામ કીચ કાયા ગરથ ગાંઠ

પ્રમાણિકા છંદ.

ન કેફી ચીજ પીજીએ, વીચારી કામ કીજીએ;
વધે વડાઈ લોકમાં, સદા વસો અશોકમાં;

સવાદ કેફમાં કશો, વિચારજો નથી વસ્યો ;
અસુખ થાય ઊલટું, સૂઝે ન કામ સૂલટું ;
ખચીત માનજો ખરૂં, પઢું છું વેણ પાધરૂં ;
કરેજ કેફ જે ઘણી, ઘટેજ બુદ્ધિ તેતણી ;
ભરાય પિંડ પાપથી, છપાય કેરી છાપથી ;
વિચારી કેફ છોડશે, પ્રભુજી પ્યાર જોડશે.

ક૦ દ૦ ડા૦

કુંડળીઓ.

ક્રોધી કેફ નર કરીએ, ચાલ્યો ચૌટા બીચ,
ઠામ કુઠામ ગયો પડી, નહિ ચેત્યો તે નીચ,
નહિ ચેત્યો તે નીચ, કીચ લપટાણી કાયા,
ગર્થ હતો જે ગાંઠ, મૂરખ ખોઈ બેઠો માયા,
કહે કવિ દલપતરામ, પદવિ નિર્લજ શિર લીધી,
ફોકટ થયો ફજેત, કેફ કરીએ ક્રોધી.

पाठ १००. माणस उपर हेत राखवाविषे.

સાહી શત્રુતાઈ મિત્રતાઈ સદાઈ સજનાઈ
ભેળવી વાસના સુખદાઈ દ્વેષ

મનહર છંદ.

અરે ભાઈ ભાઈ તમે સર્વથી સગાઈ સાહી
રાખો તજી શત્રુતાઈ મિત્રતાઈ મનમાં;
જેવાં સગાં બેન ભાઈ સંપીને વસે સદાઈ,
લડયાં ન કદી લડાઈ જે જણાઈ જનમાં;
એવી સજનાઈ સાહી લુચાઈ ઠગાઈ તજી,
ભેળવી ભલાઈતણી વાસના વચનમાં;

મળે સુખદાઈ માન, ટળે દુખદાઈ દ્વેષ,
માટે લો મીઠાઈ જીભે તેથી સુખ મનમાં.

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ १०१. दाडम.

ખટપટ ટાઢક

કોઈ ગામનો પટેલ પાસેના કસ્બામાં ગયો હતો. ત્યાંથી પાછો આવ્યો, તેવારે ત્રણ દાડમ લેતો આવ્યો. એને ત્રણ છોકરા હતા તેમને બોલાવીને એક એક આપ્યું. છોકરા હરખાતા હરખાતા લઈને દોડી ગયા. ગામમાં દાડમ મળે નહિ, માટે કોઈ લાવે તો નવાઈ જેવાં ગણાય; વળી પટેલ ઘણાં મીઠાં જોઈ વધારે મુલ ખરચી લાવ્યા હતા.

સાંજના સૂવાની વેળા થઈ, ત્યારે પટેલે છોકરાને પૂછ્યું, કેમ બાપુ, દાડમ કેવાં હતાં? તમને ભાવ્યાં કે?

વડાએ કહ્યું, બહુ સારાં હતાં, બાપા. મારા દાડમના ઠળીઆ તો મેં રાખી મેલ્યા છે. ચોમાસું આવશે ત્યારે તેને વાડામાં રોપીશ કે આપણે ઘેર દાડમડી થાય.

પટેલ બોલ્યા, " ઠીક કર્યું બેટા, બહુ ડહાપણનું કામ કીધું; સારા ખેડુત હમેશા આવતા વરસની ફીકર રાખે છે;

બીજાએ કહ્યું, બાપા, હુંએ ડાહ્યો કે નહિ? મોટાભાઈએ છોડાં નાંખી દીધાં તે લાવી મેં ઘરમાં મેલ્યાં, કેમકે જીએ મને કહ્યું હતું કે એ ઓસડના કામમાં આવે છે. વળી મારૂં દાડમ પણ મેં વેચ્યું તેના એટલા પૈસા આવ્યા છે કે હું શહેરમાં જઈશ ત્યારે તેનાં ત્રણ ચાર દાડમ મળશે. ઠીક કે નહિ બાપા? બાપે કહ્યું, ઠીક તો ખરૂં, પણ તું એમ કરે તે મને ગમે નહિ. છોકરાં સંભાળ રાખે એ તો ઠીક, પણ છોકરાં વેચી પૈસા જોડવાની ખટપટમાં પડે એ નઠારૂં. એથી તેઓ લોભીઆં થાય છે.

ત્રીજા છોકરાભણી જોઇને પટેલ બોલ્યા, મોહન, તેં કેમ કર્યું? મોહને જવાબ દીધો, બાપા, આપણી પાડોશમાં કાનજી કાકાનો દીકરો મોરાર આજ બે ત્રણ મહિના થયાં માંદો છે, ને તે કંઈ ખાઈ શકતો નથી, ને તરશ લાગી તરશ લાગી, બૂમ પાડ્યાં કરે છે, તેને આપી આવ્યો. તેને એથી બહુ સુખ થશે, નહિં વારૂ બાપા? તે તો લેતો નહોતો, પણ તેના ખાટલાઉપર મેલી હું આવતો રહ્યો.

ત્યારે બાપે કહ્યું, કહો છોકરા, તમારામાંથી દાડમ સૌથી સારે માર્ગે કોણે વાપર્યું?

સૌ બોલી ઊઠ્યા, મોહનભાઈએ, મોહનભાઈએ.

મોહન કાંઈ બોલ્યો નહિ. પણ તેની માએ પોતાની છાતીએ દાબી હરખથી બચ્ચીઓ કરી, ત્યારે તેને સો દાડમ ખાધાજેટલી ટાઢક વળી.

पाठ १०२. शियाळ ने बकरो.

એક શિયાળ ને બકરો ચાલ્યા જતા હતા. તે દહાડે તાપ બહુ પડતો હતો તેથી બેઉ તરસ્યા થયા. પાણીની શોધ કરતા હતા એટલે તેમણે એક ખાઈ દીઠી; તેમાં પાણી હતું તે જોઇને બંને જણે માંહે ભૂસકો માર્યો. તે પાણી પીને તરશ મટાડી, પણ હવે કેમ બહાર નીકળવું તેનો મોટો વિચાર પડ્યો. તેમણે ઘણી જુક્તિ કરી, પણ કાંઈ લાગ ફાવે નહિ. છેલ્લે તે લુચ્ચે શિયાળે કહ્યું કે આપણે નીકળવાનો એક ઉપાય છે, તે એ કે તું તારા પાછલા પગઉપર ઊભો રહે, ને આગલા પગ ખાઈના કરાડાસાથે ટેકાવે, તો હું તારાં શીંગડાં ઉપર ચડીને બહાર નીકળી જાઉં. હું ઉપર ગયો એટલે તારાં શીંગડાં ઝાલી ઊંચકી લેતાં મને કાંઈ વાર નથી. તે ભોળે બકરે વાત ખરી માની, પણ એટલો વિચાર ન કીધો કે શિયાળમાં મને ખેંચી કાઢવાને જોર નથી. પછી તે તેપ્રમાણે ઊભો રહ્યો, ને શિયાળ તેનાં શીંગડાંપર ચડીને કૂદકો મારી બહાર નીકળી ગયો. વળતી બકરો બોલ્યો કે મને ખેંચી લે. ત્યારે શિયાળે ઉત્તર દીધો કે

મૂર્ખી, તારાં આટલાં વરસ પાણીમાં ગયાં. જો તારી દાઢી વધી છે તેટલી અક્કલ વધી હોત તો તને વિચાર આવતજ કે તને કાઢતાં ઘણુંજ કઠણ પડે, માટે તારો જીવ ઉગારવાને મારો જીવ જોખમમાં નહિ નાંખું, તોપણ જો તું જીવતો રહ્યો તો મારી આટલી શીખામણ પ્રમાણે ચાલજે કે કોઈ ખાડામાંથી બહાર કેમ નીકળાશે તેનો વિચાર કરીને માંહે કૂદકો મારવો. એ શીખામણ ત્યાં એક ગાય બેઠી બેઠી સઘળું જોતી હતી તેણે સાંભળી, ત્યારે તે બોલી કે લુચ્ચા ને આપમતલબી શિયાળના જેવી પરમેશ્વર મને બુદ્ધિ નહિ આપો; ગમે તો ભોળા ને મૂર્ખ બકરા જેવી બુદ્ધિ આપો, કેમકે લોક મને લુચ્ચો લેખે તેકરતાં મૂર્ખ લેખે તો ફીકર નહિ.

पाठ १०२. एक पैसानी वात.—भाग १.

જે પૈસાની વાત કહું છું તે બીજા પૈસા તમે રોજ જુઓ છો તેવોજ હતો, પણ નવો તેથી ઉજળો ને ચળકતો હતો. પૈસો થયા પહેલાં તે તાંબાનો કકડો હતો. જમીનમાંથી ખોદી લાવી તેને મોટી ભઠ્ઠીમાં ગાળ્યો; ગાળીને તેનું જોઈએ તેવું જાડું પતરૂં ઘડયું. એ પતરાને ગોળ કાપીને તેપર સરકારી છાપ પાડી.

છાપ પાડવી એટલે એક ચીજને બીજી ચીજઉપર દાબી તેનો આકાર પાડવો. લેખણ કે બીજું કશું તમારી ચામડીપર ચાંપશો, તો તમારી ચામડીપર છાપ એટલે આકાર પડશે. તાંબાના ગોળ કકડા કરી તેપર સરકારી સિક્કાવતી છાપ પાડે ત્યારે તે પૈસો થાય.

એ પૈસાની એક છોકરાએ ગાંધીને હાટે જઈ કાળી દ્રાખ લીધી, તેથી તે પૈસો ગાંધીના ગલ્લામાં બીજા મેલા ને જૂના પૈસામાં પડયો. એવામાં એક માણસે આવી સાત પૈસાની શાકર લીધી ને ગાંધીના હાથમાં બે આની મેલી, ત્યારે ગાંધીએ એક પૈસો પાછો આપ્યો તે પૈસો નવો હતો તેજ હાથ આવ્યો.

એ પૈસો નવો ને ચળકતો હતો તેથી તેણે વિચાર્યું કે એ પૈસો મારી દીકરીને આપીશ, તો તે રાજી થશે. રસ્તામાં કોઈ ભાઈબંધ મળ્યો; તેની સાથે વાતો કરતો કરતો ચાલ્યો. ગજવામાં કાણું હશે તેમાંથી તે નીકળી પડ્યો, તેની કાંઈ ખબર રહી નહિ, તેથી ઘેર જઈને જુએ છે તો પૈસો મળે નહિ.

કેટલાંક છોકરાં નિશાળેથી છૂટીને તેજ રસ્તે રમતાં રમતાં ઘેર જતાં હતાં, તેમાંની ડાહી નામે છોડીની નજરે એ પૈસો પડ્યો. જુઓ! જુઓ! તે બોલી, આ શું છે? એમ કહી પૈસો ઊચકી લીધો.

હવે એ પૈસો કોનો એની તકરાર થવા માંડી. ડાહીએ કહ્યું મને જડ્યો, માટે મારી પાસે રહે. બીજાં બોલ્યાં, તને જડ્યો ખરો, પણ અમે તારીસાથે હતાં માટે અમારો પણ ભાગ. એના ચણા લઈ વહેંચી ખાઈએ.

ડાહીએ કહ્યું, એ તો ઠીક. પણ એ પૈસો આપણને જડ્યો માટે આપણો ન થઈ ગયો. એ મારોએ નહિ ને તમારોએ નહિ. કોઈનો પડી ગયો છે, માટે તેને શોધી કાઢીને આપીએ.

पाठ १०४. एक पैसानी वात.—भाग २.

જુંટવણું. સંતોખણું. હરખાણું.

નાથાએ કહ્યું, તે કોણ જાણે કોણ હશે. આપણે ક્યાંથી શોધી કાઢીએ?

ડાહી બોલી, ત્યારે હીંડો, મહેતાજીને પૂછીએ, તે હા કહે તો તેનું ખાવાનું લઈ વહેંચી ખાઈએ. પણ પહેલાં કંઈ પૂછપાછ તો કરીએ. આ શેરીમાં ઘેરઘેર પૂછતાં જઈએ કે કોઈનો પૈસો ખોવાયો છે?

ડાહી હાથની ચોખ્ખી હતી, પણ તેના સાથી તેવા નહોતા. તે શેરીના કોઈ માણસનો પૈસો ઠર્યો નહિ, ત્યારે સૌએ કહ્યું, હવે

પૈસો લાવ, ખાવાનું લઈ ખાઈએ. ડાહી બોલી, જરા ધીરજ રાખો, કાલસુધી વાટ જોઇએ. જેનો ગયો હશે તે કદાપિ પૂછતો પૂછતો આવશે. એ કોઈને ગમ્યું નહિ, ને લડવા લાગ્યાં. સૌ મળી તેના હાથમાંથી પૈસો ઝુંટવવા મંડયાં. એટલામાં એક જણે આવીને પૂછ્યું, તમે કેમ વઢો છો? એ છોડીને શાસારૂ કાયર કરો છો? નાથુએ જવાબ દીધો એક પૈસો રસ્તામાંથી જડયો તે પોતે રાખે છે. અમે જોડે હતા તોપણ ભાગ નથી આપતી.

ડાહી બોલી, જુઓ ભાઈ, હું કહું છું કે તે અમારો કોઇનો નથી. અમને રસ્તામાંથી જડયો માટે એ ખોનાર ધણી જડે અથવા એમ નક્કી જણાય કે તે નહિ જડે ત્યાંસુધી હું રાખું.

પેલે માણસે કહ્યું, તું ભલી છોડી છે. જોઉં એ પૈસો મારો તે નથી? થોડી વારપર હું એ રસ્તેથી જતો હતો તેવારે મેં એક પૈસો પાડયો હતો. તે નવો ને ચળકતો હતો, ને હજીએ જોઉં તો ઓળખું.

તેવોજ ડાહીએ મૂઠી ઊઘાડી પૈસો દેખાડયો. તેણે કહ્યું, એજ મારો. તેં રાખી મેલ્યો એ બહુ સારૂં કર્યું. જડયો માટે તમારો થઈ ગયો એમ નથી; ને એનો ધણી મળે એવું જ્યાંસુધી લાગે, ત્યાંસુધી તમારાથી ખરચાય પણ નહિ. હું એ પૈસો મારી દીકરીને આપવાનો હતો, પણ હમણા રસ્તામાં એક નાનો છોકરો મળ્યો તે ભૂખે રૂએ છે. તેની મા એવી માંદી છે કે ઊઠાતું નથી. એ પૈસાનું તેને ખાવાનું અપાવીશ. તારે જોવું હોય તો હીંડ, અહીં પાસે છે. જે પૈસો તને જડયો, તેથી એક ભૂખે મરતો છોકરો સંતોખાશે. એથી તું બહુ રાજી થઈશ, નહિ છોડી?

ડાહી ઘણી હરખાઇને તેની જોડે ચાલી.

पाठ १०५. एक पैसानी वात. भाग २.

પેલો છોકરો ઊભો હતો ત્યાં આવી તેના હાથમાં પૈસો મેલ્યો. એ ડાહીથીએ નાનો હતો. તે પૈસો લઈ ખુશ થયો નહિ, કેમકે પૈસાનું

શું કરવું એની તેને ખબર નહોતી. તેણે કહ્યું, હું ઘણો થાકી ગયો છું, ભૂલો પડયો છું, ને મને ભૂખ લાગી છે.

પેલા માણસે ડાહીને કહ્યું, બેન, મારે ઉતાવળનું કામ છે, માટે હું જાઉં છું. તુ એને કંઈ ખાવાનું અપાવજે, ને કોઈ જોડે ઘેર પહોંચતો કરજે. આવડો નાનો છોકરો વેગળેથી નહિ આવ્યો હોય, કંઈ આટલામાંનોજ હશે. ડાહીએ કહ્યું ઠીક. વળતી તે છોકરાને ચૌટામાં તેડી ગઈ. ચાલતાં ચાલતાં ડાહીએ પૂછ્યું, તારૂં નામ શું ? છોકરે જવાબ દીધો, કાશીઓ.

ડાહી—તારા બાપનું નામ શું ?

કાશીઓ—મને ખબર નથી.

ડાહી—તારૂં ઘર ક્યાં છે?

કાશીઓ—(રોઇને) ઝાંપાની પેલીમેર આવે. મારી મા ખાટલે પડી છે. હું ભૂખ્યો બહુ થયો છું, માટે ખાવાનું શોધવા નીકળ્યો હીંડતાં હીંડતાં ભૂલો પડયો.

ડાહી—તારો બાપ ક્યાં છે ?

કાશીઓ—મારે બાપ નથી. મા ખાટલે પડી છે. મને ઘેર કોણ પહોંચાડશે? (એમ કહી રોવા લાગ્યો.)

ડાહી—રો ના, બાપુ, રો ના, મારે ઘેર ચાલ; મારા બાપા બહુ સારા છે તે તને તારી માકને મેલી આવશે. જો આ પૈસો કેવો સારો છે ? પેલી નેમચંદની દુકાન આવી, ત્યાંથી એના શેવમમરા લઈશું તે તું ખાજે, ને મારા બાપા આવે ત્યાંસુધી ઘેરં રહીને થાક ખાજે.

ડાહીએ પોતાની ઓઢણીને છેડે આંસુ લોહી નાંખ્યાં, ને નેમચંદની દુકાનેથી પેલા પૈસાના શેવમમરા અપાવ્યા.

એ રીતે એક છોકરાએ દ્રાખ લઈ ગાંધીને એક પૈસો આપ્યો, તે ગાંધીએ પોતાના ગલ્લામાં નાંખ્યો, ને પછી પેલા માણસને આપ્યો; તેણે રસ્તામાં પાડયો; તે ડાહીને જડયો; ડાહીએ તેના ધણીને પાછો આપ્યો; તે ધણીએ ગરીબ કાશીઆને આપ્યો

પછી કાશીએ તેના નેમચંદની દુકાનેથી શેવમમરા લીધા, ને પૈસો નેમચંદના ગલ્લામાં પડયો. ડાહી કાશીઆને પોતાને ઘેર તેડી ગઈ, ને બેસાડયો, શેવમમરા ખાધા, પાણીબાણી પીધું, ને થોડીવાર થાક ખાધો, એટલે ડાહીનો બાપ ઘેર આવ્યો. તેણે સર્વ વાત જાણી ત્યારે તે કાશીઆને તેની માકને મૂકી આવ્યો.

पाठ १०६. अटकचाळो जीवो.

અડપલો	*ડારો	ઢબી	ઝુમી	†ધુંબ.
ફાંકડો	ધીર	ચૂરા	ચશ્મા	‡ખાડાળાં

દોહરો.

એક અડપલો છોકરો, જીવો જેનું નામ ;
અતિશે કરતો અડપલાં, જઈ બેસે જે ઠામ. ૧
કાગળ કાં લેખણ છરી, જે જે વસ્તુ જોય ;
ઝાલે ઝૂમી ઝડપથી, હીરા જેવી હોય. ૨
ના ના કહી માને નહિ, કહ્યું ન ધારે કાન ;
એને પણ દિન એકમાં, સર્વ વળી ગઈ સાન. ૩
ડોસો ચશ્મા ડાબલી, મેલી ચઢીઆ માળ ;
અતિ આનંદે અડપલે, તે લીધાં તતકાળ. ૪
ચશ્મા નાક ચડાવીઆં, ખાડાળાં તે ખૂબ ;
ડાબલી લીધી દેખવા, ધારીને પગ ધુંબ. ૫
ઢીલું ન હતું ઢાંકણું, જબરૂં કીધું જોર ;
ઊઘડતાં તે ઊછળ્યું, કીધો શોર બકોર. ૬
આખા મોંઉપર પડી, તેમાંથી તપખીર ;
ફાંફાં મારે ફાંકડો, ધારી ન શકયો ધીર. ૭

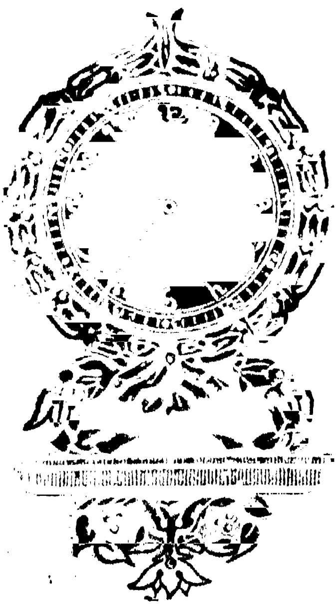
---

* ડારો એટલે ધમકી. † ધુંબ એટલે ધબ. ‡ ખાડાળાં એટલે ચપટાં.

ચશ્મા નાંખ્યાં ચોકમાં, છીં છીં છીંકો ખાય;
ચાકયો તે થૂ થૂ કરી, જીવો રોતો જાય. ૮
ચોળે ત્યાં તો ચોગણો, આંખે અંધો થાય;
ડોસે દીઠો દીકરો, ચશ્માના ચૂરાય. ૯
ડોસે ડારો દઈ કહ્યું, હસવું ને થઈ હાણ;
લાડકડા એ લાગનો, જીવા છું તું જાણ. ૧૦
ચશ્મા તો વસ્ત્રમાં થયાં, ડર્યોએ વાળ્યો દાટ;
જીવે ફરીને જીવતાં, ઘડ્યો ન એવો ઘાટ. ૧૧

ક૦ દ૦ ડા૦

पाठ १०७. घडीआळ.—भाग १.

મહેતાજી—કેશવલાલ, તમે ઘડીઆળ દીઠી છે? તે તમને જોતાં આવડે છે?

કેશવલાલ—હા જી, અમદાવાદ ગયો ત્યારે જોઈ હતી. તે પર અંગ્રેજી આંકડા ૧, ૨, ૩, ૪, એવા બાર લગી માંડેલા હતા. તેમાં નાનો ને મોટો એવા બે કાંટા ફરતા હતા. નાનો કાંટો ફરતો ફરતો જે આંકડા પર આવે, તેટલા કલાક વાગ્યા એમ કહેવાય.

મહેતાજી—ઠીક, પણ તમે બંધાએ કાંઈ ઘડીઆળ દીઠું નહિ હોય,

માટે આ પાસે ચિત્ર છે તેઉપરથી હું તમને જોતાં શીખવું-છું. જુઓ, આ ચિત્રમાં બેવડી લીટીથી કુંડાળું પાડેલું છે તેના બરાબર સાઠ ભાગ કરી તેપર પાંચ પાંચને અંતરે, ૫, ૧૦, ૧૫ એવા સાઠલગી નાના આંકડા માંડેલા છે. એ ભાગ જમણેથી ડાબા ગણાય છે. બધા ઘડીઆળમાં કાંઈ એવા આંકડા માંડેલા હોતા નથી, પણ મોટા આંકડા બારસૂધી લખેલા છે તેવા હોય છે. પાંચ ભાગે ૧, દશે ૨, પંદરે ૩, એવા મોટા આંકડા માંડેલા છે. મથાળે બાર લખેલા છે, જોયા, હરીલાલ ! આ ચિત્રમાં એવિના બીજું કંઈ છે કે ?

હરીલાલ—બે કાંટા પાડેલા છે, સાહેબ, તેમાં એક લાંબો છે ને એક ટૂંકો છે.

મહેતાજી—લાંબો કાંટો એક કલાકમાં બધું કુંડાળું ફરી વળે છે. જો સાઠઆગળ હોય તો એક ભાગ ચાલતાં એક મિનિટ લાગે, બે ચાલતાં બે મિનિટ લાગે, અને એ રીતે જેટલા ભાગ ચાલે તેટલા મિનિટ જાણવા. જો ૨૦ આગળ હોય તો ૬૦ થી નીકળ્યાને એને કેટલી મિનિટ થઈ, કેશવલાલ ?

કેશવલાલ—૨૦ મિનિટ.

મહેતાજી—બહુ સારૂં, એ લાંબા કાંટાને મિનિટ કાંટો કહે છે. હવે મિનિટ કાંટો સાઠથી નીકળીને પાછો તે જગાએ આવે છે, તેટલામાં ટૂંકો કાંટો નાના પાંચડાઉપર અથવા મોટા એકડાઉપર આવે છે, તેમજ લાંબો પાછો બીજી વાર ૬૦ થી નીકળીને ત્યાંનો ત્યાં આવે છે, એટલે ટૂંકો કાંટો નાના ૧૦ અથવા મોટા બગડા ઉપર આવે છે.

હવે જાણો બેઉ કાંટા બપોરે બરાબર બારઉપર છે, તો એક કલાકમાં લાંબો કાંટો ફરીને બારઉપર પાછો આવશે, ને ટૂંકો મોટા એકં આગળ આવશે, ત્યારે આપણે કહીએ કે એક વાગ્યો. તેમજ ટૂંકો કાંટો મોટા ચોગડાઉપર હોય ને લાંબો બારઉપર હોય, તો ચાર વાગ્યા એમ કહેવાય. ટૂંકા કાંટાને કલાક કાંટો કહે છે, કેમકે તેથી કલાક માલૂમ પડે છે.

પાઠ ૧૦૮. ઘડીઆળ.—ભાગ ૨.

કેશવલાલ—પણ સાહેબ, તમે કહ્યું તે રીતે તો બપોરથી કલાક ગણાય છે, અને મધરાતથી નથી ગણાતા.

મહેતાજી—મધરાતે એ બેઉ કાંટા ક્યાં આવે છે વારૂ?

કેશવલાલ—બપોરપછી બાર કલાકે મધરાત, ત્યારે ટૂંકો કાંટો બારથી નીકળીને પાછો ફરીને બારપર આવશે, અને લાંબો પણ ત્યાં, એટલે બારપર આવશે, એટલે બેઉ કાંટા પાછા બારઉપર એકઠા થશે.

મહેતાજી—ત્યારે મધરાતપછી ફરીને કલાક એક, બે, ત્રણ એ રીતે ગણાશે. ચોવીસસુધી એકી વારે ગણવાને ઠેકાણે બે વાર બાર ગણાય છે.

હરીલાલ—એમ ગણતાં તો ચાર બે વાર વાગશે. ત્યારે આપણે કેમ જાણીએ કે કયા ચાર?

મહેતાજી—દિવસ હોય તો દિવસના ચાર કહેવાય, અને રાત હોય તો રાતના ચાર.

કેશવલાલ—પણ બરાબર ચાર ન વાગ્યા હોય ત્યારે?

મહેતાજી—બહુ સારો સવાલ પૂછ્યો. જો કલાક કાંટો મોટા બાર અને એકની વચ્ચે હોય ત્યારે આપણે જાણીએ તો ખરા કે બાર વાગી ગયા છે, પણ એક નથી વાગ્યો; પછી નક્કી કરવાને મિનિટ કાંટો જોવો; જો તે નાના ૩૬ ઉપર હોય તો બારનીઉપર છત્રીસ મિનિટ થયા એમ જાણવું.

કલાકના સાઠ મિનિટ, ત્યારે પા કલાકના ૧૫ અને અડધાના ત્રીસ થાય, માટે જો મિનિટ કાંટો નાના ૧૫, એટલે મોટા ૩ ઉપર હોય, તો સવાચાર વાગ્યા કહેવાય—જો ૩૦ અથવા મોટા ૬ આગળ હોય, તો સાડા ચાર થયા; જો ૪૫ અથવા મોટા ૯ ઉપર હોય, તો પોણા પાંચ કહેવાય.

ઘડીઆળ જોતાં ઝટ માલૂમ પડશે કે ૧૨ થી ૩ સુધી આખા કુંડાળાનો પા ભાગ છે, ૧૨ થી ૬ સુધી અડધો ભાગ છે, માટે

મિનિટ ગણ્યાવગર ઝટ જોતાં ખબર પડશે કે પા, અડધો, કે પોણો કલાક થયો છે.

હવે એના ઉપર બીજી જેટલી વધારે મિનિટ હોય, તે ગણીને કહેવી. કલાક કાંટો ચાર ને પાંચની વચ્ચે હોય અને મિનિટ કાંટો પાંત્રીસ મિનિટપર હોય, તો સાઢા ચાર ને પાંચ મિનિટ કહેવાય છે; ચાળીસપર હોય તો સાઢા ચાર ને દશ કહેવાય.

पाठ १०१. ऋतुओनुं वर्णन.

શીતળ પાનખર તંબોળ શાલ સરોવર
વનસ્પતિ વણુતોલ મલાર ખેતીકાર ચાખડીઓ

ચોપાઈ.

શિયાળે શીતળ વા વાય, પાનખરે ઘઉં પેદા થાય ;
પાકે ગોળ કપાસ કઠોળ, તેલ ઘરે ચાવે તંબોળ. ૧
ધરે શરીરે ડગલી શાલ, ફાટે ગરીબ તણા પગ ગાલ ;
ઘટે દિવસ બણ્યો મોટી રાત, તનમાં જોર મળે ભલી ભાત. ૨
ઊનાળે ઊંડાં જળ જાય, નદી સરોવર જળ સૂકાય ;
પામે વનસ્પતિ સૌ પ્રાન, કેસૂડાં રૂડાં ગુણવાન. ૩
સારા હોજ ફુવારા બાગ, પ્યારા ચંદન પંખા લાગ ;
બોલે કોયલ મીઠા બોલ, તાપ પડે તે તો વણુતોલ. ૪
ચોમાસું તો ખાસું ખૂબ, દીસે દુનિયા ડૂબાડૂબ ;
લોક ઉચારે રાગ મલાર, ખેતર વાવે ખેતીકાર. ૫
ચંપા ચંબેલી જૂઈ જાય, ફૂલ ગુલાબ ભલાં ફૂલાય ;
છત્રી ચોમાસે સુખમાટ, ચાખડીઓ હીંચોળા ખાટ. ૬

पाठ ११०. लावरी अने तेनां बच्चां.– भाग १.

લણવું   નચિંત   ફોકટ

એક લાવરી જે ખેતરમાં રહેતી હતી તે ખેતર પાક્યું એટલે તેને ચિંતા થઈ જે મારાં બચ્ચાંને પાંખો આવ્યાપહેલાં જો ખેતરવાળો ખેતર કાપવાને આવશે તો કેમ થશે ? પછી તે રોજ ચારો આણવા જાય, ત્યારે બચ્ચાંને કહેતી જાય જે મારી પછવાડે કોઈ કાંઈ બોલે, તો તે સઘળું મારો આવું ત્યારે મને કહેવું, હો. એક દિવસ ખેતરનો ધણી ખેતરમાં આવીને પોતાના છોકરાને કહે કે હું જાણું છું કે આ ખેતર પાક્યું, હવે લણવું જોઈએ. માટે તું કાલે સવારમાં જઈને આપણા આડોશીપાડોશીને કહી આવજે કે લણવાસારૂ આવે. આ સઘળું તે બચ્ચાંએ મા ઘેર આવી એટલે તેને કહ્યું, અને બોલ્યાં કે મા, હવે તું અમને ઉતાવળી અહીંઆંથી બીજે ઠેકાણે લઈ જા. મા બોલી બચ્ચાં, નચિંત રહો, કાંકે ખેતરના ધણીએ ખેતર લણવાનો ભરોસો પાડોશીઉપર રાખ્યો છે, તેથી હું જાણું છું જે કાલે કાપણી થશે નહિ. બીજે દિવસે લાવરીએ જતી વખત બચ્ચાંને રોજની પેઠે કહી મેલ્યું હતું, તેઉપરથી તે ખેતરનો ધણી શું બોલે છે તે સાંભળવાને ટાંપીને રહ્યાં હતાં. એટલામાં તે ખેતરનો ધણી આવ્યો, અને જેને બોલાવ્યાં હતાં તેની વાટ જોઈ રહ્યો, પણ કોઈ આવ્યું નહિ, અને તડકો પણ થયો. ત્યારે તે છોકરાને કહે, અરે પાડોશીઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં કાંઈ માલ નથી, માટે હવે તું એવું કર કે આપણાં સગાં અને ભાઈભાંડુને જઈને કહી આવ કે તે સવારમાં વહેલાં ઊઠીને ખેતરની લણણી કરવાને મદદ આવે. તે સાંભળીને બચ્ચાં ઘણાં બીન્યાં, અને મા આવી એટલે તેમણે તે સમાચાર માને કહ્યા. ત્યારે તે બોલી, એવું છે તો તમે બીશો મા, શામાટે જે સગાંની ચિંતા રાખીને તેમનાં કામમાં પડે એવું બુનવું કઠણ, માટે એ પણ એનું કહ્યું ફોકટ જશે.

पाठ १११. लावरी अने तेनां बच्चां.– भाग २.

धारणा

એવી રીતે બચ્ચાંને ધારણા દીધી, અને ચારો ચરવા જતી વખત તેમને કહી મૂક્યું કે હવે આજ એ ખેતરવાળો જે બોલે તે મન દઇને સાંભળજો, અને હું આવું ત્યારે મને કહેજો. ત્રીજે દહાડે ખેતરનો ધણી ઘણી વારસુધી સગાંવહાલાંની વાટ જોઇને બેશી રહ્યો, પણ તે કોઈ આવ્યું નહિ. પછી તે છોકરાને કહે કે કાંઈ ચિંતા નહિ, ભીમા, કાલે સવારે દાતરડાં સારાં તૈયાર કરી મેલજે, આપણે આપણે હાથેજ કાપીશું. એ ખબર બચ્ચાંએ માને કહી, એટલે તે બોલી, બચ્ચાં, હવે આપણે અહીંઆં રહેવું નહિ, શામાટે કે કોઈ માણસ પોતાનું કામ પંડે કરવાને નીકળે તો તે ઘણુંકરીને પાર પાડે. પછી તેણે પોતાનાં બચ્ચાં ત્યાંથી તરત કાઢીને બીજે ઠેકાણે મેલ્યાં. બીજે દહાડે ખેતરનો ધણી અને તેનો છોકરો બે જણે આવીને ખેતરની કાપણી કરી.

એ વાતઉપરથી સમજવું કે કાંઈ કામ કરવું હોય તે જાતે કરવું. બીજાને ભરોસે રહીએ કે તે આવીને કરશે તો તેમાં કંઈ વળે નહિ; કહેવત છે કે "आप मुआ विना स्वर्ग न जवाय." તેમજ વળી બીજી કહેવત છે કે "मेघ समान जल नहि, अने आप समान बल नहि." એટલે બીજું ગમે તેટલું પાણી ખેતરમાં રેડે, પણ વરસાદથી જેવું પાકે તેવું કશાથી ન પાકે, તેમ આપણું કામ કરવામાં પણ પોતાનું બળ અથવા પોતાની નજર જેટલું કરે છે તેટલું બીજાઉપર ભરોસો રાખ્યાથી થતું નથી.

पाठ ११२. कवितानी रीत.—भाग १.

ગુરૂ લઘુ હ્રસ્વ દીર્ઘ
થડકનું અનુસ્વાર ગણ માત્રા

કવિતા બનાવનારે પ્રથમ ગુરૂ અને લઘુ એવા બે અક્ષરના ભેદ છે, તે જાણવા જોઈએ.

દરેક અક્ષરમાં કોઈ પણ સ્વર હોય છે, તેમાં જે અક્ષરમાં હ્રસ્વ સ્વર હોય, તે લઘુ અક્ષર કહેવાય, અને જેમાં દીર્ઘ સ્વર હોય, તે ગુરૂ અક્ષર કહેવાય; જેમકે ક, કિ, કુ, એ લઘુ અક્ષર છે, અને કા, કી, કૂ, કે, કૈ, કો, કૌ, એટલા ગુરૂ અક્ષર છે. વળી જોડાક્ષરથી પહેલો લઘુ અક્ષર હોય, પણ તે થડકાને બોલાતો હોય, તો તે ગુરૂ અક્ષર કહેવાય; જેમ કે પત્ર, ધર્મ; એમાં પપો તથા ધધો ગુરૂ અક્ષર ગણાય છે, પણ ગળ્યો, મળ્યો, એમાં ગગો તથા મમો ગુરૂ ગણાતા નથી, કેમકે તે થડકાને બોલાતા નથી.

જે અક્ષરઉપર અનુસ્વાર હોય, તે પણ ગુરૂ કહેવાય છે. લઘુની એક માત્રા ને ગુરૂની બે માત્રા ગણાય છે.

આઠ ગણવિષે.—ત્રણ ત્રણ અક્ષરની વાત એક એક અક્ષરમાં સમજાવવાસારૂ ત્રણ ત્રણ અક્ષરોના આઠ ગણ ઠરાવેલા છે. તેની વિગત; ત્રણ ગુરૂ અક્ષર હોય, તે ગણને મ; પહેલો લઘુ ને પછી બે ગુરૂ અક્ષર હોય તે ગણને ય; પહેલો ને છેલ્લો ગુરૂ અને વચમાં એક લઘુ હોય તે ગણને ર; પહેલા બે લઘુ ને છેલ્લો એક ગુરૂ હોય તે ગણને સ; પહેલા બે ગુરૂ ને છેલ્લો એક લઘુ હોય તે ગણને ત; પહેલો ને છેલ્લો લઘુ ને વચ્ચે એક ગુરૂ હોય તે ગણને જ; પહેલો ગુરૂ ને પછી બે લઘુ હોય તે ગણને ભ; અને ત્રણ લઘુ અક્ષર હોય તે ગણને ન કહેવો.

पाठ १११. कवितानी रीत.—भाग २.

છંદવિષે.

છંદ બે પ્રકારના છે, માત્રામેળ તથા અક્ષરમેળ. દોહરા, છપ્પા, ને એવા બીજા માત્રામેળ છંદો છે. અને ભુજંગી, પ્રમાણિકા, વગેરે અક્ષરમેળ છંદો ઘણા છે.

ચોપાઈ.

પંદર માત્રાનું એક પદ એવાં ચાર પદ મળીને એક ચોપાઈ થાય છે, કેમકે ચો એટલે ચાર, અને પાઈ એટલે પગ. પિંગળમાં

તો ફકત એટલુંજ જણાવેલું હોય છે, પણ એવિષેની જાણવાની વાત બાકી ઘણી રહી જાય છે.

ચોપાઈના હરએક પદમાં છેલ્લા ગુરૂ તથા લઘુ એવા બે અક્ષર હોય, અને તે ચરણમાં પ્રથમ લઘુ અક્ષર કરીને પછી તેની જોડે મ ગણ લાવવો નહિ, તથા પ્રથમ બે માત્રાઓ પછી ય ગણ લાવવો નહિ, તથા પ્રથમ લઘુ અને ગુરૂ અક્ષર કરીને તેની જોડે સ ગણ લાવવો નહિ, તેનું નામ ચોપાઈ કહેવાય છે.

पाठ ११४. कविताकी रीत.—भाग ३.

એજ રીતે હરેક છંદનાં વિસ્તારથી લક્ષણ લખતાં ઘણું લંબાણ થાય, માટે ટૂંકામાં લક્ષણ બતાવીએ છીએ.

દોહરાવિષે.

દોહરાનું પહેલું તથા ત્રીજું ચરણ તેર તેર માત્રાનું, અને બીજું તથા ચોથું અગીઆર અગીઆર માત્રાનું હોય છે. પણ તેમાં સઘળા ચરણમાં અગીઆરમી માત્રા લઘુ હોય, અને આઠમી માત્રાએ લગાર વિસામો હોય, એટલે આઠમી ને નવમી માત્રા મળીને ગુરૂ થતો ન હોય, અને હરેક ચરણ આરંભતાં પહેલો લઘુ અને પછી મ ગણ આવતો ન હોય, તેમજ ચરણ આરંભતાં ત્રણ માત્રા પછી ત ગણ આવતો ન હોય, તે દોહરા છંદ કહેવાય.

છપ્પાવિષે.

છપ્પાનાં છ પદ હોય છે, તેમાં અગીઆર ને તેર, એરીતે ચોવીસ ચોવીસ માત્રાનાં ચાર પદ, અને પંદર ને તેર એ રીતે અઠ્ઠાવીસ અઠ્ઠાવીસ માત્રાનાં બે પદ હોય છે.

ચરણાકુળ છંદઃ

એ છંદનાં ચાર ચરણ છે, અને હરેક ચરણમાં સોળ માત્રાઓ, તેમાં છેલ્લા બે અક્ષર ગુરૂ હોય છે.

ભુજંગી છંદ.

ચાર ચાર ય ગણનાં ચાર ચાર ચરણ હોય, તે ભુજંગી છંદ કહેવાય. એજ રીતે વર્ણમેળ છંદનાં લક્ષણમાં કંઈ વિશેષ જાણવાનું બાકી રહી જતું નથી, ને માત્રામેળમાં બાકી ઘણું રહી જાય છે.

पाठ ११५. कविताની રીત.—ભાગ ४.

વિશ્રામ અનુપ્રાસ

પ્રમાણિકા છંદ.

એક લઘુ અને એક ગુરૂ એજ રીતે આઠ અક્ષર હરેક ચરણમાં હોય, તે પ્રમાણિકા છંદ અથવા નગસ્વરૂપિણી છંદ પણ કહેવાય છે.

મનહર છંદવિષે.

હરેક ચરણમાં એકત્રીસ અક્ષર હોય, તો છેલ્લો ગુરૂ અક્ષર આવે, અને બત્રીસ હોય, તો છેલ્લા બે લઘુ આવે તેમાં આઠ આઠ અક્ષરે કંઈક વિશ્રામ હોય, એવાં ચાર ચરણને મનહર છંદ અથવા કવિત પણ કહેવાય છે.

ઈંદ્રવિજય છંદવિષે.

હરેક ચરણમાં સાત ભ ગણ તથા બે ગુરૂ, એ રીતે ત્રેવીસ ત્રેવીસ અક્ષરનાં ચાર ચરણ હોય તે ઈંદ્રવિજય છંદ કહેવાય.

કુંડળીઆ છંદ.

પ્રથમ એક દોહરો કરીને, પછી તેના ચોથા ચરણને ફરીથી બોલીને તેઉપર તેર માત્રાનું એક ચરણ આવે, અને પછી પણ અગીઆર ને તેર માત્રાનાં ત્રણ ચરણ આવે, અને દોહરાના પહેલા ચરણના શબ્દો છેલ્લી વારે આવે, તે કુંડળીઆ કહેવાય.

ત્રિભંગી છંદ.

દશ, આઠ, આઠ ને છ એ રીતે બત્રીસ માત્રાનું હરએક ચરણ હોય, અને તેમાં ત્રણ ત્રણ ઠેકાણે અનુપ્રાસ એટલે મળતા ઉચ્ચારના અક્ષરો હોય, તે ત્રિભંગી છંદ કહેવાય.

पाठ ११६. परमेश्वरना ने माणसना नावला घाट.

કૌવત.

પરમેશ્વરજ સરજી શકે છે, એટલે કંઈ નહિ હોય તેમાંથી તે પેદા કરી શકે છે. માણસ તેમ કરી શકતો નથી. મૂળમાં કંઈ નહોતું, તોપણ વસ્તુમાત્ર પરમેશ્વરે સરજી. પૃથ્વી, ચંદ્ર, સૂરજ, તારા,ને બીજું બધું પરમેશ્વરે સરજ્યું છે.

પરમેશ્વરે જે ચીજો મૂળથી સરજી મૂકી છે, તેને તરેહ તરેહથી ગોઠવીને તથા મેળવીને માણસ નવા નવા ઘાટ કરે છે. કપાસના છોડથી રૂ કાઢે, તેનું સૂતર કાંતે, સૂતરનાં લૂગડાં વણે, તે લૂગડાં દરજી શીવે ત્યારે તેનો અંગરખો થાય. પાઘડી રંગે છે એ રંગ ઝાડમાંથી કે જીવડામાંથી નીકળે છે. પણ અંગરખું કે પાઘડીનો જરાએ જરા ભાગ આગળ પૃથ્વીમાં હતો, માણસે તેને માત્ર ગોઠવ્યા છે.

તેમજ જુઓ ખાંડ લઈએ. ભોંયમાં ઊગેલી શેરડીને ઉખેડે છે. તેના કટકા કરીને પીલીને રસ કાઢે છે. એ રસને વાસણમાં ભરીને ગાળે છે, પછી ઊકાળે છે, ને ઊકળતાં જેમ જેમ ઉપર મેલ આવતો જાય છે તેમ તેમ કાઢી નાંખે છે. પછી તેને ધીમે આંચે રાખે છે, એટલે તેમાંનું પાણી બળી જાય છે ને બાકી રહે છે તે ખાંડ. એ રીતે ઊકાળતાં બરાબર નથી આવડતું, ત્યારે ગોળ થાય છે. આપણે કહીએ છીએ કે ખાંડ કે ગોળ આદમીએ કીધો, પણ એ તો શેરડીમાં હતાંજ, તેમાં પાણીને કૂચા મળેલા હતા તે માણસે કાઢી નાંખ્યા,ને મીઠી વસ્તુ રાખી. એપ્રમાણે જેજે વસ્તુ છે તે સર્વે પરમેશ્વરે પેદા કરી છે, ને તેમાં સઘળા ગુણ પણ તેણેજ મૂક્યા છે. આદમી તો ગોઠવે છે, મેળવે છે, અથવા ઘાટ કે રૂપ બદલે છે.

પાઠ ૧૧૭. સંપ વિષે.

મંત્રી	ચખ	મહી	આદિક
નૃપ	નિજ	ભ્રાત	પ્રધાન

છપ્પો.

સંવત તેર ત્રેપંન સાલ વિક્રમની જ્યારે,
દિલ્લી અલાઉદ્દીન તખ્તપર બેઠો ત્યારે,
મંત્રી મલેક જાખ અમલ કરવા રચિ જોડી,
વિખ દઈ માર્યો શાહ, શાહજાદા ચખ ફોડી;
પણ એક માસ દિન પંચ સુખ ભોગવી ભૂંડી રીતે મુઓ,
તજી સંપ નહિ સુખ સંપજે, જરુર વિચારીને જુઓ.
દિલ્લી આદિક દેશ, થયા જગમાં નૃપ જે જે,
જેણે ન સેવ્યો સંપ, મુઆ વણ મોતે તે તે;
કોઇને કુંવરે હણ્યો, કોઇને નિજ ભ્રાતે,
કોઇને પ્રધાને હણ્યો, હણ્યો કોઇને પિતુ માતે;
શુભ રીતે સંપ ન સેવતે, રાજા રંક પીડાય છે,
ધનથી સુખ કાંઈ નથી ધારતું, સંપ થકી સુખ થાયછે.

ક૦ દ૦ ડા૦

પાઠ ૧૧૮. તેજાનાનાં ઝાડ.—ભાગ ૧.

ખુશબોદાર

જાયફળ, જાવંત્રી, તજ, લવંગ, અને એવા બીજી જણસોને તેજાના કહે છે. એ બધાંનો સ્વાદ સારો તીખાશપર અને ખુશબોદાર હોય છે. જે દેશમાં ઘણો તાપ પડે છે ત્યાં તેજાના પાકે છે. એશિયા ખંડમાં, તથા એની દક્ષિણે જે બેટ છે તેમાં, તથા અમેરિકા ખંડના વેસ્ટ ઇંડિયા નામે ટાપુઓમાં તેજાનાનાં ઝાડ ઘણાં થાય છે.

જાયફળનાં ઝાડનાં પાંદડાં ખાસાં લીલાં હોય છે તેથી, અને એને ફળના ઝૂમખા ને ઝૂમખા થાય છે તેથી એ ઘણુંજ શોભિતું દેખાય છે. પણ જ્યારે ફળ પાકે છે, ત્યારે તેનું ઉપલું છોડું ફાટે છે, અને તેમાંથી ચળકતા લાલ રંગની છાલ મીંજઉપર વીંટાએલી નજરે પડે છે. એ લાલ છાલને જાવંત્રી કહે છે. જ્યારે જાવંત્રીને તડકે સૂકવે છે ત્યારે તેનો રાતો રંગ બદલાઇને પીળાશપર થાય છે. જે મીંજની આસપાસ એ જાવંત્રી થાય છે તેને જાયફળ કહે છે.

લવંગનું ઝાડ જામફળ એટલે જમરૂખીના ઝાડજેવું મોટું થાય છે, પણ તેના કરતાં વધારે દેખાવડું છે, કેમકે એનાં પાંદડાં હમેશ લીલાં ને લીલાં રહે છે, અને એનાં ફૂલ ગુલાબી રંગનાં ગુચ્છાદાર હોય છે. એ ફૂલની કળીઓ બીડાએલી ને બીડાએલી ચૂંટી લે છે અને પછી તેને સૂકવે છે ત્યારે તેને લવંગ કહે છે.

पाठ ११९. तेजानानां झाड.—भाग २.

બાહીઆન **ભભકદાર**

તજમાં જરા ગળપણ હોય છે. તજનું ઝાડ મોટું થાય છે. તેની છાલની તજ બને છે. સૌથી સારી તજ હિંદુસ્તાનની દક્ષિણે લંકામાં નીપજે છે, અને તેની વાસ ઢોરને આવે છે એટલે ગમે એવી વાડ હોય તે ભાગીને માંહે પેસે છે અને ઝાડ ખાઈ જાય છે, માટે ખેડુતને ઘણી સંભાળ રાખવી પડે છે. તજનાં ઝાડનાં પાંદડાંનો રંગ બહુ ભભકદાર હોતો નથી. નવી કુંપળો નીકળે છે તે ગુલાબી રંગની હોય છે, ને તેની સોડમ ઘણી સારી આવે છે. એની ડાળીઓ ત્રણ વરસની થાય છે એટલે છાલ ઉખેડી લે છે. છાલનાં ત્રણ પડ હોય છે, તેમાંનાં ઉપલાં બે તો કાઢી નાંખે છે અને માંહેલું પડજ કામ લાગે છે. તેનો વાસ અને સ્વાદ બેઉ સારા હોય છે. એને સૂકવે છે ત્યારે લીલો રંગ જતો રહીને રાતો થાય છે, અને ગોળ ભૂંગળાં વળી જાય છે. તજનાં પાતરાંને તમાલપત્ર કહે છે.

વળી એક બીજી જાતનો તેજાનો થાય છે, તેને બાદીઆન કહે છે. એના ઝાડને ધોળો મોર આવે છે. તેની સોડમ બહુ મીઠી હોય છે. મોર ખરી જાય છે ત્યારે જાંબુડા રંગના જીંડવા જેવું રહે છે, તે ઝાડપરથી વીણી લઈને સૂકવે છે, ત્યારે તે કઠણ ને ઝાંખા લાલ રંગનાં થાય છે.

આ અને પાછલા પાઠઉપરથી માલૂમ પડે છે કે ઝાડનાં જુદાં જુદાં અંગમાંથી જુદો જુદો તેજાનો થાય છે. જાયફળ તે મીંજ છે, અને તેપરની છાલ તે જાવંત્રી છે. ઝાડનું ખીલ્યાવગરનું ફૂલ તે લવંગ, અને છાલ તે તજ છે. તેમજ જીંડવાનાં બાદીઆન થાય છે.

पाठ १२०. लोंकडी.—भाग १.

છટકીજવું શિકારી અણીદાર

લોંકડીને કૂતરાની ગોડે ચાર પગ હોય છે. એ બધા દેશોમાં હોય છે. એનો રંગ ભૂરો ને મોં ભૂંગળી જેવું હોય છે. એના કાન અણીદાર હોય છે. તેની પૂછડી સીધી, ને તેપર વાળનો બારો હોય છે, તે વાળમાં ધોળી છાંટ હોય છે. તેનું રહેવાનું ઠેકાણું કોતર કે બોલ હોય છે, ને કેટલાક પથરાની નીચે ખો ખોદીને રહે છે તે સંધ્યાકાળ પહેલાં ઝાઝી બહાર નીકળતી નથી, પણ આખી રાત તો

તેનીજ. ખેતરમાં જઇને દાણા ખાય; નાનાં જનાવર, ઊંદર, કોળ, કૂકડા, ચકલી, ખીસકોલી, ચામાચેણુ, સસલાં, અને પંખી, એ એનો શિકાર છે. તેને ફળ બહુ ભાવે છે. તે કૂતરાની પેઠે સસલાં પાછળ પડીને તેમને પકડે છે. લોંકડી કૂકડાંનો બહુ શિકાર કરે છે, ને લાગ આવે તો એનાં બચ્ચાંને પણ લઈ જાય છે. વળી બગાડ કરનારાં જનાવરોનો નાશ કરે છે. એનો શિકાર કરવાને જો કોઈ એની પાછળ પડે તો એ બહુ દોડે છે. લોંકડીની પાછળ કોઈ શિકારી લાગ્યો હોય તો તેના હાથમાંથી છટકી જવામાં, તથા કાંઈ જનાવરોનો શિકાર કરવામાં તે ઘણી ખબરદાર, તેથી લોકોમાં એની પક્કાઈનાં ઘણાં વખાણ થાય છે. એમ કહેવાય છે કે લોંકડીના જેવું બીજું કોઈ જનાવર ખંધું નથી.

पाठ १२१. लोंकडी.—भाग २.

લોંકડીની પક્કાઈની વાતો ઘણીએક છે તેમાંની એક નીચે લખી છે.

એક સાહેબ શિકાર કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે એક લોંકડી દીઠી. તેની પાછળ કૂતરાને લઇને દોડ્યો, પણ તે એક ડુંગરની કઢણની કોરે આવે, ને ત્યાંથી ક્યાં જતી રહે તે કાંઈ માલૂમ પડે નહિ. એ રીતે ઘણી વખત થયું. વળી તેની પાછળ કૂતરા દોડ્યા દોડ્યા જોરભેર ધસ્યા જાય, તે પેલા કઢણની કોરઆગળ નીચે સેંકડો હાથ ઊંડી ખો હતી તેમાં પડી મરી જતા તેથી પાછા આવતા નહિ, ને પેલી લોંકડી તો વળી નજરે પડતી ત્યારે પેલા સાહેબે વિચાર્યું કે એ શું હશે, કૂતરા ફરીને આવતા નથી ને આ પાછી આવે છે.

છેલ્લે તેણે ત્યાં જઇને જોયું તો તે કઢણતળે તે લોંકડીની ખોલ દીઠી. તે કઢણમાં એક વેલો ઊગેલો તે ખોલસુધી નીચે ઉતરેલો હતો. તે ઝાલીને લોંકડી નીચે ઉતરી પડે, ને જ્યારે ઉપર આવવું હોય ત્યારે તે વેલો ઝાલીને ચડી આવે. તે જોઈને તે સાહેબે પેલો

વેલો કાપી નાંખ્યો. પછી લોંકડી વેલો ઝાલી નીચે ઉતરવા ગઈ, એટલે તે વેલો હાથમાં ન આવ્યાથી પેલી ખોમાં જ્યાં કુતરા પડીને મુઆ હતા તેમાં પડીને મરી ગઈ. લોંકડી ગમે તેવી પક્કી હોય તોપણ કાળા માથાના માનવીઆગળ તેનું કશું ચાલે નહિ.

पाठ १२२. महासागर.

કાંઠો	હિંદી	આટ્લાંટિક	પાસિફિક
રોકવું	મહાસાગર		સાગર

પૃથ્વીઉપર પાણી ઘણે ઠેકાણે છે, અને તે એના ગોળાને ચારે મેર વીંટી વળેલું છે. એ સર્વે પાણીવાળી જગ્યાને સાગર, સમુદ્ર, કે દરિયો કહે છે. દરિયાની છોળો જે ઠેકાણે ભોંયની કોરસાથે અથડાય છે, તે કોરને કિનારો કે કાંઠો કહે છે. એ કાંઠો છોડીને દરિયો કદી વધતો નથી. ને જો તે વધે તો આખી પૃથ્વી ડૂબી જાય, ને સર્વે દેશમાં જળ જળ થઈ રહે.

દરિયાનું પાણી ખારૂં છે. ખાવાની જણસોમાં મીઠું નાંખે છે તે દરિયાના પાણીથી થાય છે, પણ એ પાણી પીવાજોગ નથી.

આપણને પીવામાટે તો મીઠું પાણી પરમેશ્વરે વરસાદ, નદી, તળાવ ને કૂવામાં આપેલું હોય છે.

પોણાક ભાગની પૃથ્વીઉપર દરિયાનું પાણી પથરાએલું છે.

પાણીના મોટા ભાગનું નામ મહાસાગર પાડયું છે. એવા મહાસાગર પાંચ છે. તેમનાં નામ, હિંદી, પાસિફિક, આટ્લાંટિક, ઉત્તર, ને દક્ષિણ મહાસાગર. આ સૌ મહાસાગરમાં પાસિફિક મોટામાં મોટો છે. એણે પૃથ્વીના અર્ધાક ગોળાની જગ્યા રોકી છે. મહાસાગરથી નાનો હોય તેને સાગર કહેવાની રીત રાખી છે.

पाठ १२३. दरियामाहेना चमत्कार.

ખોખું વમળ વંટોળીઓ કંઠાળ
શંખલા ભરતી ઓટ

દરિયામાં ઘણા ચમત્કાર રહેલા છે. એમાં પરવાળાંનાં ઝીણાં જીવડાં થાય છે, તે પોતાને રહેવાને સારૂ મધપૂડાનાં જેવાં ઘર બાંધે છે. તેના પછી વધી વધીને ધીમે ધીમે મોટા મોટા ડુંગર ને બેટ થઈ જાય છે. તેની ઉપર પછી માણસ આવીને વસે છે. દરિયામાં એવા નવા બેટ હાલ ઘણા પેદા થાય છે. મધપૂડાના ખોખાજેવી વાદળી નામે જે જણસ થાય છે, તે પણ એક જાતના કીડા કરે છે. તે જીવડાં પણ દરિયામાં રહે છે. દરિયામાં કેટલેક ઠેકાણે પાણીના ભમરા એટલે વમળ થાય છે. વળી વંટોળીઆના જોરથી થએલા પાણીના થાંભલા દેખાય છે. અને એવા એવા ઘણા ચમત્કાર દીઠામાં આવે છે.

દરિયાનું પાણી ધરતીભણી ચડતું ચડતું કેટલીક વારલગણ આવે છે. પછી તે બધું ઉતરતું જાય છે. એવું રોજ બે વાર થાય છે. એને ભરતી ઓટ કહે છે. જે દેશ દરિયાને કાંઠે હોય છે, તેને કંઠાળ કહે છે. દરિયા કાંઠે શંખલા ને છીપો પડેલાં જણાય છે. તેમાં જીવડાં રહે છે. એ એમનાં રહેવાનાં ઘર સમજવાં. એ શંખલા ને છીપો દરિયાને તળીએથી છોળોને જોરે ઘસડાઈને કાંઠે આવે છે. વળી દરિયામાં એવી પણ છીપો પાકે છે કે તે ચીરે છે ત્યારે તેમાંથી મોતી નીકળે છે, પણ દરિયામાં બધે એવી છીપો થતી નથી. કોઈ કોઈ ઠેકાણેજ નીકળે છે.

पाठ १२४. घर.

ઉરા તંબુ બારૂં વહેવારીઓ
દીવાનખાનું અનુકૂળ

કેટલાએક વગડાના લોકોને ઘર હોતાં નથી. તેઓ ઝાડતળે કે કોતરમાં રહે છે. એથી ઓછા જંગલી લોક ઝાડની ડાળીઓની

ઝુંપડી કરે છે. ડાળીઓને એક એકપર હાળે છે, છાપરાસરખું કરે છે, ને તેમાં રહે છે. કેટલાએક ટાઢના દેશોમાં જંગલી લોક ભોંયમાં ખાડા ખોદી તેમાં રહે છે. એ ખાડા જનાવરને રહેવા લાયક હોય છે, માણસને રહેવાજોગ કહેવાય નહિ. કેટલાક લોક પોતાનાં ઢોર, બકરાં, ઘેટાં, તથા તેમની પેદાશપર જીવે છે. તેઓ એકની એક જગ્યામાં રહેતા નથી, પણ જ્યાં ઘાસ ચારો મળે ત્યાં ફરતા ફરે છે. એક ઠેકાણે ઘાસ ચારો ખૂટચો, કે બીજે ઠેકાણે જાય છે, માટે માટી, ચૂનો, લાકડાં કે પથરાનાં ઘર બાંધી રહેવું તેમને અનુકૂળ પડતું નથી, કેમકે એવાં ઘર પોતાની સાથે જ્યાં જાય, ત્યાં લઈ જવાય નહિ. એવા લોક ડેરા તંબુમાં રહે છે. તે લુગડાંના થાય છે. તેને જાડા મજબૂત વાંસના ટેકાવતી ઊભા કરે છે, ને આસપાસ લાકડાની ખૂંટીઓ દાટી તેની જોડે બાંધી લે છે.

પણ ઘણીજ નવાઈ જેવાં ઘર કેટલાએક ચીનના લોકનાં છે. ચીન દેશનાં મોટાં મોટાં બારાંમાં લાખો માણસ મોટી હોડીઓપર ઘર બાંધી રહે છે, ત્યાં એવાં હજારો ઘર પાણીમાં તરતાં રહે છે.

જે દેશમાંના લોક વિદ્યા અને કળામાં હુશિયાર હોય ત્યાંજ સારાં ઘર બંધાય છે, કેમકે સારાં ઘર બાંધવાં એ અકલનું કામ છે. મોટાં ને સારાં ઘર બાંધવામાં ઘણા પૈસા જોઈએ છે, માટે ગરીબ દેશમાં સારાં ઘર બંધાતાં નથી.

પાઠ ૧૨૫. છાપવાની કળા.

કળા યંત્ર પ્રતિ મુદ્રાછાંપ શિળાછાપ

પુસ્તકો છાપવાની કળા માલૂમ પડચાને શુમારે ચારસેં વરસ થયાં છે. એ કળા પ્રથમ વિલાયતમાં નીકળી. હાલ આપણા મુલકમાં છાયલ છીંદડી છાપવાને છીપા જેવાં લાકડાનાં બીબાં રાખે છે, તેવાં અસલ લાકડાનાં બીબાંમાં અક્ષર કોતરીને તેપર શાહી ચોપડી કાગળ દાબતા, તેથી ચોપડીઓ છપાતી; પણ તે ઘણાં બેડોળ અને

ભારે થતાં, અને તેવતી જે પુસ્તક છપાતાં તે પણ કાળાં ને તરેહવાર થતાં. એ ચોપડીઓ આપણે તો જોવી ગમે નહિ, પણ તે દહાડાના લોક તો તે જોઈને ઘણા રાજી થતા.

પણ થોડા દિવસમાં એ કળાનો સુધારો થયો. લાકડાનાં બીબાંને બદલે ધાતુનાં બીબાં બનાવ્યાં, અને તે ઝીણાં, સારાં, ને શોભિતાં કર્યાં, તેથી સારાં પુસ્તક છપાવા લાગ્યાં.

એક એક અક્ષરનું એક એક બીબું હોય છે, તેમાંથી લઈને જે શબ્દ ગોઠવવો હોય, તે ગોઠવે. એવા શબ્દોની હારો ગોઠવી તેપર શાહી ફેરવીને કોરો કાગળ દાબે કે અક્ષર છપાઈ રહે. એવી રીતે છાપેલા કાગળનાં પાનાં પાડીને એકઠાં બાંધે, ત્યારે તેનું પુસ્તક થાય.

જેમ જેમ છાપવાની કળામાં વધારો થતો ગયો, તેમ તેમ તેને સારૂ જે કાગળ જોઇએ તે પણ સારા ઊંચા કરતા ગયા, કેમકે પહેલાં જે કાગળ વાપરતા તે બહુ જાડા ને નઠારા હતા.

જ્યાં પુસ્તક વગેરે છપાય છે તે છાપખાનું કહેવાય છે. છાપવાના સંચાથી એકદમ એક લખેલા કાગળની બે ત્રણ હજાર કે જોઈએ તેટલી નકલ થાય છે, અને એક ચોપડી લખતાં જેટલી વાર લાગે તેટલી વારમાં તો તેની હજારો ચોપડીઓ તે યંત્રથી તૈયાર થાય. એ યંત્ર એવી ઝડપથી ચાલે છે કે જે પુસ્તકની એક પ્રત ઉતારી લેતાં છ મહિના લાગે તેજ પુસ્તકની દશ હજાર પ્રત છ દહાડામાં છપાઈ શકે છે.

ધાતુનાં બીબાંથી છપાય છે તેને બીબાં કે મુદ્રાછાપ કહે છે, પણ બીજી એક હિકમત પથરાથી છાપવાની છે તેને શિળાછાપ એટલે પથરાછાપ કહે છે.

પાઠ ૧૨૬. પ્રભુનાં કૃત્ય.

આ દુનિયામાં જેટલી ચીજો આપણે જોઈએ છીએ તેના ત્રણ વર્ગ ગણાય છે. એક તો જેને જીવ છે ને જે જ્યાં ગમે ત્યાં ફરે હરે છે, તેને પ્રાણી કહે છે. તે શ્વાસ લે છે, ખાય છે, ને પીએ છે. પ્રાણીમાં પણ ઘણી જાત છે, તેમાંનાં કેટલાંક પાણીમાં રહે છે. માણસ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે.

ઘાસ, ઝાડ, વેલા વગેરે જે ભોંયમાં ઊગે છે, ને ચોંટી રહે છે, તેને વનસ્પતિ કહે છે. તે જ્યારે કરમાય કે સુકાય છે, ને વધતાં નથી, ત્યારે તેને મુએલાં ઝાડ કહે છે. વનસ્પતિ પ્રાણીની ગોડે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઈ શકે નહિ, ને જે ઠેકાણે ઊગી હોય, તેજ ઠેકાણે રહે. જનાવરની પેઠે ઝાડને કાંઈ વેદના કે પીડા થાય છે કે નહિ તે કંઈ જણાતું નથી.

પથ્થર, પાણી વગેરે જે જે પદાર્થમાં મુદ્દલ જીવ નથી, તે ત્રીજા વર્ગમાં ગણાય છે. એને પદાર્થ કહે છે. તે જ્યાં પડ્યા હોય ત્યાંથી પોતાની મેળે ખસતા નથી, તેમ તે વધતાએ નથી. માણસ તો પથ્થરના, માટીના, કે લાકડાના ઘોડા, હાથી વગેરે ઘણા રમતને વાસ્તે કરી શકે છે, પણ તેમાં તેનાથી જીવ મૂકાતો નથી; તેથી તે કાંઈ ખરેખરા ઘોડા હાથાની પેઠે હાલી કે ચાલી શકતાં નથી. એ નિર્જીવ છે.

પાઠ ૧૨૭. ટંટો પતાવનાર.—ભાગ ૧.

ઝગડો પરીક્ષા પંચ

અમદાવાદમાં એક સમે છોડીઓની મોટી પરીક્ષા થઈ, તે વેળા ખબરદાર ને ડાહી છોડીઓને સારાં સારાં ઈનામ મળ્યાં. ઈનામ લઈને ઘેર જતાં રસ્તે કેટલીએક છોડીઓવચ્ચે તકરાર ચાલી. એક બોલી મને સારૂં ઈનામ મળ્યું. બીજી બોલી, ના, મારી ચોપડી સારી

છે. એ ઝગડો પતાવવાને સૌ છોડીઓ એટલે બેઠી, ને પંચમાં એમ ઠર્યું કે રાધાની ઈનામની ચોપડી સૌકરતાં સરસ છે. એ ઠરાવથી કેટલીએક છોડીઓનાં મન નારાજી થયાં. કોઈ કહે કે, શું, એના કરતાં હું ઓછા જવાબ દઉં છું? લલિતા કહે આ તોની, મારી જોડે એ રાધા પરીક્ષા તો આપે? જુઓ બેનો, પહેલો નંબર ઘણીવાર કોનો હોય છે, એનો કે મારો? સારૂં કોણ વાંચે છે? પાર્વતી નામે એક આળસુ છોડી હતી, તે બોલી, બેન, એ ચોપડી તો તને આપવી ઘટતી હતી. એક ઠાવકી છોડી રેવા હતી તે બોલી, હું તો મારે ખરૂં હશે તે કહેવાની; હા, લલિતા રાધાકરતાં હુશિયાર તો ખરી, પણ એના જેવી ડાહી ને ઠાવકી નહિ. લલિતાનો તો બહુએ વાર વાંક પડે છે, ઘણીએ વાર મહેતાજીકને એની ફર્યાદ જાય છે, પણ રાધાને કોઈ દહાડો કશો ગુનોહ કરતાં કે મસ્તી કરતાં જોઈ નથી. એ બાપડી કોઈ જોડે ટંટો કરતી નથી. કોઈ છેડે કે દુઃખ દે તોપણ સાંખી રહે. કોઈ દહાડો જેને જૂઠું તો બોલવુંજ નહિ. મહેતાજીએ ઈનામ આપતી વખતે કહ્યુંજ હતું તો કે તારી ખબરદારી ને ભલમનસાઈને માટે તને સૌથી સારી ને મોટી ચોપડી આપી છે.

પાઠ ૧૨૮. ટંટો પતાવનાર.—ભાગ ૨.

ઉપરાણું

એ સાંભળીને પાર્વતી બોલી, હા રેવા, તને રાધાનું બહુ લાગે છે. રાધા બધી વાતે ડાહી છે, પણ તે નિશાળમાંજ. એ સૌ મહેતાજીને દેખાડવાને ને તેનાં વહાલાં થવાને. નિશાળ બહાર નીકળીએ એટલે તો સૌએ સરખાં. રેવા બોલી, અલી, જરા વિચારીને તો બોલ. છેકજ જૂઠું? કહે, કયે દહાડે એણે રસ્તામાં ખોટું કામ કીધું? ખોટું બોલતાં જરાએ લાજતી નથી? રેવા એની બેનપણીનું ઉપરાણું ખેંચીને વધારે બોલત તો ખરી, પણ એટલામાં રાધાએ આવીને વારી, અને તેના મોઢાપર હાથ મૂકી બોલતી બંધ પાડીને પોતાની ચોપડી લલિતાના હાથમાં આપી અને તેની પોતે લઈ દોડી ગઈ.

બધી છોડીઓ જોઈ રહીને ચૂપાચૂપ થઈ ગઈ. લલિતા અને પાર્વતી તો ઝંખવાણુંજ પડી ગયાં. રેવા બોલી, લો જુઓ, તમારામાં કોઈ રાધાના જેવું છે? હવે કશાનો વાંધો રહ્યો? તમે કોઈ એવું કરશો? સૌ બોલી ઊઠયાં, ધન્ય છે બાવા એને! એનાં જેવાં થોડાંજ છોકરાં હશે. લલિતાના મનપર એથી ઘણીજ અસર થઈ. તે દહાડેથી તેણે પોતાની સઘળી ભુંડી ચાલ છોડી દીધી. ત્યારપછી નિશાળમાં કજીઆ ટંટા ઓછા થઈ ગયા, અને મહેતાજીપાસે ઝાઝી ફર્યાદ જાય નહિ. એનું કારણ મહેતાજીએ પૂછયું, ત્યારે લલિતાએ ઉપલી બધી વાત માંડીને કહી.

पाठ १२१. भेजवाळुं घर.

સંધિવા સલેખમા વીનવું

કાદવવાળી જગ્યાપાસે એક ઘર હતું તેનું ભોંયતળીઉં એટલું તો નીચું કે વરસાદમાં તેના રસોડામાં તસુ તસુ પાણી થઈ જાય. એવા ઘરમાં બાઈ પોતાના કુટુંબસુદ્ધાં રહે. તેને મળવાને એક દહાડો એક તેની બેનપણી પરગામથી આવી. તેણે ખબર અંતર પૂછી ત્યારે તે બોલી, અરે બેન, શી વાત કહું, આ ઘરજ અમને સદ્દેતું નથી. જે વારથી અમે રહેવા આવ્યાં છીએ તે વારથી વૈદનો પગ તો અમારા ઘરમાંથી નીકળતોજ નથી. આ છોકરાના બાપને સંધિવા થયો છે, અને તેથી તેનું બધું શરીર રહી જશે એવો ભો લાગે છે. મને તો રોજ સલેખમા થાય છે, અને બંને છોકરાંની તો શી અવસ્થા કહું! એમનાં ગળાં તો ચોમાસું બેઠું કે સૂજે છે. વળી ગયા કાર્તકમાં તો અમે બધાં તાવે માંદાં પડયાં હતાં તેથી બે છોકરાં ને એક ચાકર મરી ગયાં. બાઈ, અમારા દહાડા વાંકા છે; અમને અહપીડા નડે છે.

આ બધું સાંભળીને પેલી બેનપણી કહેવા લાગી, મારી બાઈ, એમાં દહાડા વાંકા શેના? તમે જાતેજ સમજતાં નથી જે આવા

ઘરમાં રહીને તે કોણ સુખી થાય? તમે દેખતાં નથી કે કને તો કી-ચડની જગ્યા છે? હું તો જાણું છું કે તમે અહીં રહેશો તો કદીએ સુખી રહેવાનાં નથી.

પેલી ઘરવાળી બોલી, જો તમને એમજ લાગે છે, તો હું કાલેની કાલે આ ઘરમાંથી નીકળું, પણ બાઈ, જ્યાં જઈશું ત્યાં નસીબ તો બે ડગલાં આગળનું આગળ. તેની બેનપણીએ કહ્યું, એ તો ખરું, પણ દેખતી આંખમાં ધૂળ કોણ નાંખવા દે, બાઈ? આપણાપર જ્યારે દુઃખ પડે ત્યારે તે ટાળવાનો ઉપાય કરવો, કેમકે પરમેશ્વરે આ-પણને અકલ આપી છે. એવી ઘણી રીતે વીનવીને સમજાવી, ત્યારે તે બાઈ ત્યાંથી નીકળી બીજા સારા ઘરમાં રહેવા ગઈ, એટલે તેના વરનો સંધિવા મટયો, અને તે ને તેનાં છોકરાં સૌ સુખી થયાં.

पाठ १२०. गूजरात.—भाग १.

નામિચો

ગુજરાત પ્રાંતની પૂર્વ દિશાએ માળવા પ્રાંત તથા ખાનદેશ છે; ઉત્તર દિશાએ રજપૂતસ્થાન પ્રાંત, કચ્છની ખાડી, ને રણ છે; પશ્ચિમે દરિયો આવેલો છે; અને દક્ષિણમાં દરિયો તથા કોકણ છે. ગુજરાત પ્રાંતની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૩૨૦ મૈલની ગણાય છે, તથા પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઈ સરેરાશ ૩૬૦ મૈલની લેખાય છે. ગુજરાતની આ-થમણી દિશામાં જે કકડાને ત્રણ દિશાએ દરિયો ફરી વળ્યો છે, તેને કાઠીઆવાડ કહે છે.

ગુજરાતમાં નામિચા પહાડ પાવાગઢ, ગિરનાર, શેત્રુંજ્ય વગેરે છે. પાવાગઢકને ચાંપાનેર કરીને અસલ એક મોટું શહેર હતું, પણ હમ-ણા તો ત્યાં થોડીજ વસ્તી છે. ગિરનારપાસે જૂનાગઢ નામે શહેર છે. શેત્રુંજ્યપાસે પાલીતાણા નામે ગામ છે. પાલીતાણાના ડુંગરઉપર જન-ધર્મી એટલે શ્રાવકનાં મોટાં મોટાં રળિયામણાં દેરાં છે.

મોટી મોટી નદીઓ નર્મદા, તાપી, મહી, સાબરમતી, ને બાદર છે. એવિના બીજી નાની છે. એ નદીઓમાંની પહેલી ચાર ખં-

જાતના અજાતને જઈને મળે છે. ગુજરાતમાં કેટલેક ઠેકાણે પાણી-ની ઘણી તંગાસ છે. મહીની ઉત્તરમાં આગળ જતાં રેતાળ ભોંય આવે છે, ત્યાં એંશી એંશી સો સો હાથ ઊંડા કૂવા ખોદીએ તોજ પાણી નીકળે.

એ દેશની ઘણીખરી જમીન રેતાળ છે. ઘઉં, બાજરી, જાર, ડાંગર, કોદરા, બંટી, બાવટો, તથા કઠોળમાં ચણા, તુવર, મગ, અડદ, એ સર્વે નીપજે છે. કપાસ પણ ભરૂચતરફ તથા કાઠીઆવાડમાં થાય છે. કાઠીઆવાડી ઘોડા પંકાય છે; તેમજ કડી પરગણાના બળદ પણ સરસ ગણાય છે.

पाठ १३१. गुजरात.—भाग २.

શોભાયમાન ઈલાકો જિલ્લો સંસ્થાન
ધામ છાવણી ગવર્નરજનરલ એજંટ

આગળ અમદાવાદ ગુજરાતની ગાદી ગણાતું હતું. તાપીને ડાબે કાંઠે સુરત શહેર છે, ત્યાં થોડાં વરસપર ઘણો વેપાર ચાલતો હતો. ભરૂચ શહેર જૂનું છે, ને નર્મદા કાંઠે એક ઊંચી ટેકરીપર વેગળેથી શોભાયમાન દેખાય છે. વડોદરૂં ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની છે. કાઠીઆવાડ પ્રાંતમાં જૂનાગઢ, નવાનગર, ને ભાવનગર, એ ત્રણ મોટાં સંસ્થાન છે. એવિના બીજાં નાનાં સંસ્થાન ઘણાંજ છે. દ્વારકા હિંદુ લોકની જાત્રાનું મોટું ધામ કહેવાય છે. ડાકોર, શામળાજી, અંબાજી, ને બહુચરાજી, એ ઠેકાણે ગુજરાતમાંના ઘણા સંઘ જાત્રાએ જાય છે.

અમદાવાદથી ઊગમણી દિશાએ આશરે ૨૦ ગાઉપર કપડવંજ કરીને સારૂં ગામ છે, ત્યાં મોટા મોટા સાહુકાર વસે છે, ને જે સાબુ તથા કાચ ત્યાં થાય છે, તે ઘણે ઠેકાણે જાય છે. કપડવંજથી પાંચ ગાઉપર લસુંદરા કરીને નાનું ગામ છે, ત્યાં ઊના પાણીના કુંડ છે. વળી એવો એક મોટો કુંડ સુરતથી ૨૦ ગાઉપર દેવકીઉનાઈ કરીને છે.

ગુજરાતમાં કેટલોક મૂલક ગાયકવાડ સરકારનો છે. વડોદરામાં અંગ્રેજ સરકારની તરફથી ગવર્નરજનરલનો એજંટ કરીને અધિકારી છાવણી રાખીને રહે છે. એસિવાય બીજાં સંસ્થાન છે તેના પાંચ ભાગ પાડ્યા છે, તેને ઈલાકા કહે છે. તેનાં નામ, મહીકાંઠો, રેવાકાંઠો, પાલણપુર, કાઠીઆવાડ, ને સૂરત. અંગ્રેજ સરકારનો જેટલો મૂલક છે તેના ચાર જિલ્લા બાંધ્યા છે; તેનાં નામ, અમદાવાદ, ખેડા, ભરૂચ, ને સૂરત. કેટલીએક મુદ્દતસુધી ભરૂચ સૂરત જિલ્લાના પેટામાં ગણાતું હતું. ખંભાતનું સંસ્થાન જુદું છે, ત્યાં નવાબનું રાજ છે.

पाठ १३२. काच.—भाग १.

વાઝોડું

કાચ બનાવવાની હિકમત ઘણી અજબ રીતે સૂઝી છે. એવું કહે-છે કે અસલના વારામાં કોઈ વેપારીનાં વહાણ વાવાઝોડાથી એશિઆ ખંડમાંહેલા તુર્કસ્તાન દેશના સિરિઆ પ્રાંતમાં કાંઠાતરફ ઘસડાઈ ગયાં. તેમણે કાંઠે ઉતરીને ત્યાં ઊગેલાં ઝાડવાંનાં લાકડાં એકઠાં કરી તાપણી સળગાવી તાપવા બેઠા. કેટલીક વારે એવું થયું કે કિનારાપરની રેતી તાપથી ઓગળીને પેલા ઝાડની રાખસાથે મળી ગઈ, તેથી કાચ જેવા પદાર્થનો ગઠ્ઠો બંધાયો. એ જોઈને પેલા વેપારીઓને કાચ બનાવવાની જુક્તિ સૂઝી, તેથી તેમણે પોતાના દેશમાં તેનું એક કારખાનું કાઢ્યું.

કાચ ઘણી તરેહના થાય છે, પણ બધામાં ચકમક તો આવેજ. ચકમકનો ભૂકો કરવાને બહુ મહેનત પડે માટે કાચ બનાવવામાં રેતી વાપરે છે. એ રેતી ચકમકના પથરાની થએલી હોય છે. બારી-માં જે કાચ જડવામાં આવે છે તે ઝીણી ધોળી રેતી, સોડા નામે એક જાતનો ખાર, અને જરા ચૂનો મેળવીને બનાવે છે. એ બધાને વાસણમાં એકઠાં મૂકી ભઠ્ઠીમાં ઘણો તાપ સળગાવે છે તેથી

ઓગળી જાય છે, અને રસઉપર જે કુચરો તરી આવે છે તે કાઢી નાંખે છે. પછી નીચે નિર્મળ રસ રહે છે તેની જે વસ્તુઓ બનાવવી હોય તે બનાવે છે.

પહેલાં તો તેમાંથી એક જણ લોઢાની લાંબી નળીનો એક છેડો બોળીને એક તપ્તી થાય એવડો લોંદો લે છે. પછી બીજે છેડેથી ફૂંકો મારે છે, તેથી ફૂલીને દડા જેવડો થાય છે ત્યારે બીજો આદમી તરત તે દડો લોઢાના ગજપર ચોંટાડીને લઈ લે છે, અને ભઠ્ઠીના એક મોઆગળ ધરે છે કે તે વધારે ઊનું થાય. પછી તેનો ઘેર મોટો ને ચપટો થવાને સારૂ પહેલાં તો તે ગજને ધીમે ધીમે અને પછી બહુ ઉતાવળથી ફેરવે છે.

પાઠ ૧૩૩. કાચ.—ભાગ ૨.

બિલોરી ખપોટી પારદર્શક કંદીલ હાંડી પ્યાલા

કાચને એકાએક ટાઢો પાડે તો તે ઘણો બરડ થઈ જાય છે, માટે પહેલાં તો તૈયાર થયેલા તપ્તાને બીજી ભઠ્ઠીમાં મૂકે છે, ત્યાં ધીમે ધીમે તે ટાઢો પડે છે. એવા તપ્તામાંથી આરસાં, ફાનસ, કે બારીને સારૂ જેવા લાંબા પહોળા કાચના કડકા જોઈએ તેવા હીરાની કણીવતી કાપી કાઢે છે. હીરાની કણી હાથામાં જડેલી હોય છે. તે ભાર દઈને કાચપર ઘશીએ તો તરત કાચ કપાઈ જાય.

આરસા બનાવવાને ઉપર કહ્યો તેવા પ્રકારનો કાચ કામમાં આવે-છે. પણ શીશીઓ, દીવા કરવાના બિલોરી પ્યાલા, હાંડીઓ, એ સર્વે બીજી તરેહની મેળવણીથી બનાવેલા કાચના થાય છે. હાંડીના કાચમાં સોડાને ઠેકાણે પોટાશ કરીને એક જાતનો ખાર નાંખે છે તથા થોડું સીસું પણ મેળવે છે. એ કાચ ઘણો ચળકતો હોય છે, તેનું કારણ કે તેમાં સીસાંની મેળવણી હોય છે.

બાટલીઓ એટલે કાચના શીસા ઝાંખા લીલા રંગના કે કાળા થાય છે, કેમકે તે કાચ જાડી મેલી રેતી અને સાબુના મેલના બનાવેલા

છે. કપડવંજમાં કાચ થાય છે તે એવી જાતનો છે. જે રેતીને ખપોટી કહે છે તે ચોખ્ખી કરવાનો ઉપાય માલૂમ હોય તો એથી સારા કાચ થઈ શકે.

જે વસ્તુમાંથી આરપાર દેખાય તેને પારદર્શક કહે છે. કાચ લીસો ને ચળકતો છે, અને તેમાં પારદર્શકપણાનો ગુણ છે, માટે બહુ કામ લાગે છે. "ફાનસ, હાંડી, ને કંદીલ એનાં થાય છે. આપણા મૂલકમાં તો કોઈ મોટા પૈસાદાર હોય તે પોતાની હવેલી કે બંગલાને કાચની બારીઓ મૂકે છે, પણ વિલાયતમાં તો ઘર કે ઝુંપડાં બધાંને એ હોય છે. ત્યાં ટાઢ ઘણી તેથી બારી બારણાં રાત દહાડો બંધ રાખવાં પડે છે, માટે જો એ કાચનાં ન કરે તો અંધારૂં પડે. એમાં ચિકાસ રહેતી નથી, જરા માંજ્યું કે સાફ થઈ જાય છે. કાચના વાસણમાં કટાતું નથી, એ પણ એક મોટો ગુણ છે.

पाठ १२४. कपडवंज.

ઊસ   કાંકણ

ખેડા જિલ્લામાં ઘણાં ગામ અને કસ્બા છે, પણ તેઓમાં કપડવંજ ઘણું પ્રખ્યાત છે, કેમકે ત્યાં કાચ અને સાબુ થાય છે. એ કસ્બાને ફરતો કોટ બાંધેલો છે. તેમાં ચાર દિશાએ ચાર દરવાજા છે, અને પાંચમી એક બારી છે. મોહોર કરીને નદી છે, તે ગામની આથમણી બાજૂએ છે. વળી ત્યાંથી બેએક ખેતરવાને છેટે એક બીજી વરાસી નામે નદી છે.

એ કસ્બામાં બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, મુસલમાન, વોહોરા, વગેરે ઘણા રહે છે, અને એ સૌ પોતપોતાના જથા બાંધી રહેલા છે; એવી રીતે કે બ્રાહ્મણવાડામાં બ્રાહ્મણનાંજ ઘર, તેમાં વાણીઓ ભાગ્યેજ હોય. તેમજ વાણીઆના જથામાં વાણીઆજ. શ્રાવક વાણીઆ ઘણા પૈસાદાર છે.

આ ગામમાં વોહોરાઓનાં ઘરની બાંધણી ઘણી સરસ છે.

મોહોરા પણ મોટા વેપારી છે. તે લોક ઊસ આણીને તેનો સાબુ પકવે છે; તે બહાર દેશાવર ખાતે પુષ્કળ જાય છે. સારી જાતના સાબુને ચાંદીનો સાબુ કહે છે. બીજા એક સીસગર જાતના લોક રહે છે તે મોહોર નદીમાંથી રેતી આણીને તેનો કાચ પકવે છે. બિલોરી કાચ ઘણો થાય છે. તેની બંગડીઓ, કાપડાં ભરવાની ખાપો, કાંકણ, કંદીલ, શીશાઓ, વગેરે ઘણું થાય છે. પણ એ કાચ વિલાયતી જેવો સાફ નથી.

એ ગામમાં શ્રાવકની વસ્તી ઘણી છે, તેથી તેમનાં દેરાં પુષ્કળ છે અને તે સારી બાંધણીનાં છે. સરસમાં સરસ બે દેરાં છે. ગામ-વચ્ચે બજાર છે, ત્યાં સરકારી નિશાળ છે, તેનું મકાન સારૂં બાંધેલું છે.

વળી એ ગામની પાસે મોહોર નદીમાં થોડેક છેટે લોઢાની ખાણ નીકળી હતી, પણ વિલાયતના જેવા સાંચા ને હથિયારો ન મળે માટે તેમાંથી લોઢું કાઢવાની મહેનત અને ખર્ચ એટલો બધો થયો કે વિલાયતી કરતાં તેનું મૂલ વધારે પડવા માંડ્યું, તેથી અંતે તે પૂરી નાંખવી પડી.

પાઠ ૧૩૫. કૂતરો અને તેનો પડછાયો.

સંતોષ.

એક કૂતરો મોંમાં રોટલાનો કડકો ઘાલીને નદી ઉતરીને પેલે તીરે જતો હતો. તેણે પોતાનો પડછાયો પાણીમાં દીઠો, ત્યારે તેના મનમાં આવ્યું જે આ કોઈ બીજો કૂતરો રોટલાનો કડકો લઈ જાય છે તે હું એની પાસેથી ખુંચી લઉં. એવો વિચાર કરીને પોતાનું મોં ઊઘાડી લોભથી તે લેવા ગયો તો મોંમાંનો રોટલો પાણીમાં પડ્યો, તે તળે બેઠો, ને ફરીને એને જડ્યો નહિ.

આ વાત જોડી કાઢેલી છે, પણ એઉપરથી શીખામણ લેવાની એ છે કે આપણી કને જે હોય તે સુખે ભોગવવું, ને વધારે જોઈએ તો મહેનત કરી મેળવવું. પણ એમ ન કરતાં જે બીજાનું લેવા ઇચ્છે

તેને તે ન મળે, અને પોતાની પાસે હોય તે પણ ખુએ એટલુંજ નહિ, પણ લોભથી અનીતિએ ચાલે છે, ને પોતાની આબરૂ ગુમાવે છે. કહેવત છે કે "लोभे लक्षण जाय." પણ એઉપરથી એમ ન સમજવું કે આપણી અવસ્થા સુધારવાને મહેનત ન કરવી. લુગડાં ફાટાં હોય કે મૂળગાં ન હોય, અથવા રહેવાને ઘર ન હોય, તોપણ તે મેળવવાસારૂ ઉદ્યોગ કરી પૈસા ન રળવા, એવું કરવું નહિ. પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને તથા વધારે સુખી થવાને હમેશા ઉદ્યોગ કરવો, પણ બીજાનું તકાવવું કે છીનવી લેવું નહિ. આપણી પાસે જે હોય, તે સંતોષથી ભોગવવું. વધારે વધારે મેળવવાનો લોભ કરીને ઠાલો જીવ બાળવો નહિ, કેમકે એમ કરીએ તો કદી સુખ થાય નહિ. લોભનો કાંઈ પાર નથી. કહેવત છે કે "लोभने थोभ नहि."

पाठ १३६. लोभ ने संतोषविषे कविता.

કાર પ્રૌઢી હળવો પોસાવું સમૂળું
ક્ષોભ મોહ ન્યૂન વપુવાન

ચોપાઈ.

લોભે કાર ઘણેરો ઘટે, લોભે માન મરજાદા મટે;
લોભે ન રહે રૂડી રીત, લોભે ન રહે પ્રૌઢી પ્રીત. ૧
લોભે ભલો રહે નહિ ભાર, લોભે ચાલે નહિ વેહેવાર;
લોભે સઘળાં લક્ષણ જાય, લોભે ભારે હળવો થાય. ૨
લોભે વિદ્યા નવ પોસાય, લોભે પુણ્ય સમૂળું જાય;
લોભે લક્ષણ સઘળાં શૂળ, લોભ પાપ સઘળાનું મૂળ. ૩
બે લોકે બૂડાડે લોભ, મોહ રૂપ એ મોટો ક્ષોભ;
લોભ વિષે છે સઘળા દોષ, સુખનું મૂળ તે તો સંતોષ. ૪
સંતોષીને ઝાઝાં માન, સંતોષી શોભે વપુવાન;
સંતોષીને શાની ન્યૂન, સંતોષીને પૂરણ પુણ્ય. ૫

સંતોષીને મહીપતિ માન, સંતોષીને ઝાઝાં પાન;
સંતોષીનો એ છે અર્થ, ગાંડો થઈ નવ શોધે ગર્થ. ૬

(કવિ સામળભટ.)

પાઠ ૧૨૭. द्वारका.

શંખ ચક્ર ગદા પદ્મ સ્થાપના

દ્વારકા ગૂજરાતના કાંઠાપર છે. ત્યાં મોટો દરિયો આવેલો છે, ને ગોમતી નામે નદી છે તે દરિયાને મળે છે. દરિયામાં ભરતી આવે છે, ત્યારે ગોમતીમાં પણ આવે છે અને તેથી તેનો દેખાવ તળાવ જેવો થઈ જાય છે. એ નદીની ઉત્તરે પથ્થરનો બાંધેલો ઘાટ છે.

ઘણા દૂર દૂરના પ્રાંતોના લોક જાત્રા કરવામાટે દ્વારકા જાય છે. જે ગોમતીમાં નહાય છે તેમની પાસે માથાદીઠ સવાચાર રૂપિઆ ગાયકવાડ સરકાર કર લે છે. બ્રાહ્મણોપાસે ઓછું, એટલે સાડાત્રણ રૂપિઆ લે છે. ગોમતીમાં નહાઇને દેરાંમાં જાય છે. એ દેરાં પથરાનાં બાંધેલાં છે. જેની મરજી હોય છે તે ત્યાં છાપ લે છે. એ છાપ મારવાના છાપા લોઢાના બનાવેલા હોય છે, અને તેપર શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, એવા આકાર પાડેલા હોય છે. તે તપાવીને હાથપર દાબે છે, એટલે તેનો ડામ પડી રહે છે અને તે કોઈ દહાડો જતો નથી. એ છાપ પડામણી એક માણસને દોઢ રૂપિઓ બેસે છે. આવી છાપ ઘણું કરીને વેરાગી બહુ લે છે, એવું બતાવવાને કે અમે દ્વારકા જઈ આવ્યા છીએ.

દ્વારકાથી એક મજલ છેટે બેટ છે તેમાં પછી જાત્રાળુ લોક જાય છે. ત્યાં વળી માણસદીઠ પાંચ રૂપિઆ આપવા પડે છે. કહે છે કે દર વરસે પંદર હજાર જાત્રાળુ લોક આવે છે, અને તેની પેદાશ ગાયકવાડ સરકારને શુમારે પોણો લાખ રૂપિઆ થાય છે.

વળી એવી વાત ચાલે છે કે દ્વારકાનાથની મૂર્ત્તિ બોડાણો કરીને એક રજપૂત હતો તે આશરે સાતસેં વરસઉપર ચોરી લાવ્યો, અને ડાકોરમાં તેની સ્થાપના કરી.

पाठ १३८. खजूरी.—भाग १.

ગુણકારી ખજૂર સાંથવો પેશી

ખજૂરીનાં ઝાડ એશિઆ ખંડમાં ને આફ્રિકા ખંડમાં બહુ નીપજેછે. અરબસ્તાનનાં ને આફ્રિકાનાં રેતીના મેદાનમાં ફરનારા મુસાફરને ખજૂરીના ઝાડની ઘટા જોઇને આંખને ટાઢક વળે છે. તે સુંદર દેખાય છે, કેમકે ચોમેર જુએ તો રેતીના ડુંગરા છે; પણ એ ઝાડની નીચે તથા તેની ઉપર ઘણી ફૂલવાળી વેલો ઊગેલી હોય છે. તેનાં ફૂલ બહુ સુંદર દેખાય છે તે જોઇને તે મેદાનની રેતીનો તાપ તડકો સઘળું ભૂલી જાય છે. એ દેશનાં ખજૂરીનાં ઝાડ ૩૫ થી માંડીને ૯૦ હાથસૂધી ઊંચાં હોય છે. તેની ટોચે પાતરાં થાય છે, તે ડાંખળીજેવાં પાંચ છ હાથ લાંબાં તેની ચારેગમ લટકતાં હોય છે, તેથી તે ઝાડ છત્રીના જેવું દેખાય છે. તેઉપર ફળ થાય છે તેને ખજૂર કહે છે તેની પેશીઓ ત્રણ આંગળ લાંબી થાય છે, ને માંહેનો ઠળીઓ બહુજ કઠણ થાય છે. એ પેશીઓ પાકે છે ત્યારે ખાવામાં આવે છે, ને સૂકવે છે ત્યારે તેની ખારેક થાય છે. ખજૂરીનો કાંઈ ભાગ નકામો નથી. અરબ લોકોનો મુખ્ય મેવો ખજૂર કે ખારેક. પાકેલી ખારેક મીઠી હોય છે. તે જ્યારે સૂકાય છે ત્યારે ઘણા દહાડા રહે છે, અને શરીરને ઘણી ગુણકારી છે. અરબ લોકો સૂકી ખારેકને ખાંડીને તેનો લોટ કરે છે, પછી પરદેશ જાય ત્યારે રસ્તામાં તેનો સાંથવો કરીને ખાય. ખજૂરનો દારૂ પણ બને છે. ખારેકના ઠળીઆ કઠણ હોય છે, તોપણ તેનો ભૂકો કરીને પાણીમાં પલાળીને ઊંટને ખવરાવે છે.

पाठ १३९. खजूरी.—भाग २.

ઉતારો નીરો બેવકૂફ સાવરણી તાડી

ખજૂરીનાં પાતરાંની ચીપો ઉતારીને તેની ટોપલીઓ ને સાદડીઓ ગૂંથે છે, ને પાતરાંની વચમાંની મોટી નસમાંથી રેસા નીકળે છે તેનાં દોરડાં વણે છે. પાતરાંની વચલી નસના ઉતારા એટલે સાવરણી થાય છે. ખજૂરીના થડનું લાકડું માંહેથી પોચું અને બહારથી કઠણ હોય છે, તેથી તેને કોતરીને તેની પાણીની પરનાળો કરે છે. કોઈ કોઈ લોક મેડાનાં પીઢીઆં પણ એનાંજ કરે છે. એ ઝાડને પાતરાંના થડમાંથી કોચીને ઘાડવા બાંધે છે, તેમાં પેલા છેદમાંથી રસ વહીને પડે છે. તે રસને થોડીવાર રાખે તો તેમાં ફીણ આવે છે, એટલે તેને તાડી કહે છે. તાડીમાં કેફ છે અને તે બહુ ગંધાય છે. તાડી થતા પહેલાંના રસને નીરો કહે છે. કેફને વાસ્તે તાડી પીએ છે તે બહુજ ભૂલાઈ કરે છે. એ ઘણા બેવકૂફ સમજવા.

કોઈના મનમાં એમ આવે કે બીજાં ઝાડની પેઠે ખજૂરીને ડાળાં નથી, ને તેનું થડ તો માત્ર સોટા જેવુંજ છે, ત્યારે તેપર શી રીતે ચડાતું હશે? એનાપર ચડનારો આદમી પોતાની કેડને અને ઝાડના થડને ફરતું મજબૂત દોરડું વીંટાળીને છેડે ગાંઠ વાળે છે. પછી એ ઝાડની જૂની ડાળીઓ ખરી પડેથી તે ઝાડમાં પગથીઆં પગથીઆં જેવું ઠેઠ ટોચસુધી એક ઉપર એક હોય છે, તેમાં પેલું દોરડું નાંખીને પગથીઆંઉપર પગ મૂકીને ઝાડનું થડ ઝાલીને તેઉપર ચડી જાય છે. ટેવ પડે છે તેથી ચડતાં વાર લાગતી નથી.

पाठ १४०. अमदावाद.—भाग १.

રાજધાની રાજનગર મસીદ પુસ્તકશાળા

ગુજરાતમધ્યે અમદાવાદ ઘણું પ્રખ્યાત શહેર છે, કેમકે અસલ એ મુસલમાનના વખતમાં રાજધાની હતું, માટે એને કેટલાક લોક

રાજનગર કહે છે. એને ફરતો ઊંચો ને આખો કોટ છે, અને પશ્ચિમે સાબરમતી નદી વહે છે. કોટને બધા મળીને બાર દરવાજા છે.

શહેરની વચ્ચોવચ માણેકચોક છે, ત્યાં કાપડ, વાસણ વગેરે વેચવાને બહુ લોક બેસે છે. વળી એની પાસે એક મોટી જુમામસીદ છે. અમદાવાદ શહેરમાં બીજી ઘણી મોટી મોટી પથ્થરની મસીદો છે, પણ તેમાંની એકે જુમામસીદના જેવડી મોટી નથી.

માણેકચોકથી આગળ પશ્ચિમે જતાં ત્રણ દરવાજા આવે છે; અને ત્યાંથી આગળ ભદ્રનો મોટો કિલ્લો છે, તેમાં એક પ્રાચીન દેરૂં છે તેમાંની મૂર્તિને ભદ્રકાળી માતા કહે છે. વળી એ ભદ્રમાં કેદીઓને રાખવાનું તુરંગ છે. ભદ્રમાં મોટું ઘડીઆળ છે, તે વાગે છે ત્યારે બધા શહેરમાં ઘણું કરીને સંભળાય છે. ભદ્રની પાસે સરકારી અંગ્રેજી નિશાળ તથા નગરશેઠ હીમાભાઈની બંધાવેલી પુસ્તકશાળા છે.

અમદાવાદ શહેરની બાંધણી પોળની છે. પોળો ઘણીજ છે. સૌ કરતાં મોટી પોળ માંડવીની કહેવાય છે. એવો શુમાર કાઢેલો છે કે એ પોળમાં પાંચ હજાર ઘરની વસ્તી છે. વળી પોળોમાંથી બારીઓ મૂકેલી હોય છે, તેથી માણસને એકમાંથી બીજામાં જવાને સુતર પડે છે. જો તેમ કર્યું નહોત તો બહુજ અડચણ પડત. પણ ગાડી ઘોડાને જવાને તો ઘણીજ હરકત છે, કેમકે બારીઓ એટલી તો સાંકડી હોય છે કે તેમાંથી બે માણસથી જોડે તો જવાયજ નહિ.

શહેરમાં વસ્તી બ્રાહ્મણ, વાણીઆ વગેરે હિંદુની ઘણી છે. પણ તેમાં શ્રાવકનો જથો ભારે છે. તે પૈસાદાર પણ છે.

पाठ १४१. अमदावाद.—भाग १.

ઘાટીલાં   વિશાળ

એ શહેરમાં તરેહતરેહવાર માલ થાય છે, ને તે બહુ લાંબે દેશાવર જાય છે. તેમાંની મુખ્ય ચીજોનાં નામ, કિનખાબ, મશરૂ, રેશમી

કાપડ, સુતરાઉ કાપડ, પાઘડીઓ, કસબ, કોરા કાગળ, વગેરે ઘણોક માલ નીપજે છે. તાંબા પીતળનાં વાસણ તથા સોના રૂપાનાં ઘરેણાં સારાં ઘાટીલાં થાય છે, તે આખા ગુજરાતમાં વખણાય છે.

ઉપર ભદ્રનો કિલ્લો કહ્યો તેવિના બીજો એક મોટો કિલ્લો છે તેને ગાયકવાડની હવેલી કહે છે. હાલ એમાં તોપખાનું રહે છે. શહેરમાં ઠામઠામ કરંજા એટલે માણસ અને ઢોરના ખપને સારૂ પાણીના ફુવારા બાંધેલા છે. તેમાં પાણી આવવાને એ ગાયકવાડની હવેલી-આગળ મોટો હોજ બાંધેલો છે તેમાં વરાળયંત્રથી ચાલતા બંબાવતી નદીનું પાણી આવે છે અને તે નળવાટે શહેરના ફુવારામાં જાય છે.

શહેરમાં હિંદુઓનાં દેરાં ઘણાં છે, પણ તેમાં સ્વામી નારાયણનું ઘણું વિશાળ અને વખાણવા જોગ છે. શહેર બહાર પણ કેટલીક મોટી મોટી ઈમારતો, દેરાં અને વાવો છે. તેમાં મુખ્ય શાહીબાગ, હઠીસંગ કેશરીસંગની વાડી અને દેરૂં, દાદા હરીની વાવ, કાકરીઉં તળાવ, શાહ આલમનો રોજો, સર્ખેજનો રોજો, વગેરે છે. એસિવાય શહેરની આસપાસ મસીદોનાં ખંડેર બહુ દીઠામાં આવે છે.

મ્યુનિસિપાલ ખાતું થયા પછીપોળ અને રસ્તાની સુધરાઈ જરા ઠીક રહે છે. મોટી સડકોપર પાણી છંટાય છે. શહેરની ઉત્તર પાસે ત્રણ મૈલને છેટે લશ્કરને રહેવાની જગ્યા બાંધેલી છે, તેને કાંપ કહે છે. એમાં ગોરા આદમીનું લશ્કર રહે છે. કાંપની પાસે ઘોડાની શરત રમવાની સડક બાંધેલી છે. ત્યાં એક બંગલો છે. ત્યાં ઘણું કરીને ચોમાસામાં શરત થાય છે.

पाठ १४२. अमदावादना भद्रविषे.

મુખવાળાં	કારમી	સ્કૂલ
સામગ્રી	સ્વર્ગ	નર્ક

દોહરા.

બદ્રનામ સૌથી ભલું, સૌ જાણે સંસાર,
શા કારણ કાળાશથી બદ્ર દિસે ભયંકાર ?

કાળાં મુખવાળાં વસે, કાળાં કૃત્ય કરનાર,
તે કારણ કાળાશથી બદ દિસે ભયંકાર.
જશ જેના અતિ ઊજળા દુનિયા માંચે દેખ,
એવા જનથી ઊજળી પુસ્તકશાળા પેખ.
કાચા કાચ સમાનના, ઉપજે રત્ન અમૂલ,
કીમત પામે કારમી, એ તું જો આ સ્કૂલ.
સ્વર્ગ નર્ક આ લોકના સઘળા રસ્તા સેહેજ,
તે મળવાના ત્રણ જુઓ, આ દરવાજા એજ.
સામથી સુખની ભૂલી મળે જહાં* મનરંજ,
જે જુગતીથી આ બન્યો, કેવો છે કારંજ.
શુક્રવાર શોભા ભલી આ ઠેકાણે થાય,
ચડતે પોરે† ચોકમાં બલી બજાર ભરાય.
આ તો અમદાવાદમાં મન ઠરવાનું ઠામ,
દેખતાં દિલમાં થયા રાજી દલપતરામ.

पाठ १४३. बहादुर कूतरो.—भाग १.

મડમ

કોઈ વખતે એક વહાણ વિલાયતથી ચીન જતું હતું, તેમાં બેઠેલા ઉતારૂમાં એક સાહેબ, તેની મડમ, અને તેમનો પાંચ વરસનો છોકરો એટલાં હતાં. તેમની પાસે એક મોટો વિલાયતી કૂતરો હતો.

વહાણપરનાં સઘળાં માણસ એ કૂતરાને એટલો ચહાતાં કે તેને વીલો મૂકવાનું મન થતું નહિ, કેમકે તે કૂતરો તે લોકસાથે ઘણો હળી ગએલો હતો. તે સૌમાં તે પેલા નાના છોકરાજોડે બહુ ગેલ કરતો. એક દહાડે સાંજરે તે કૂતરો ને છોકરો બંને સાથે રમતા હતા એટલામાં વહાણ જરા ડોલ્યું, તેથી છોકરો દરિયામાં પડી ગયો, એટલે પાધરૂંજ કૂતરે રડવા માંડયું તે સાંભળીને તરત બધા લોક

---

* જ્યાં. † પહોરે.

ત્યાં ગયા તો માલૂમ પડ્યું કે છોકરો દરિયામાં પડ્યો. તે જોઇને તેઓ બોલ્યા કે, કોઈ કાઢો રે, કાઢો રે! એટલે કૂતરે તરતજ દરિયામાં ભુસકો માર્યો. પેલા છોકરાના બાપનો તો જીવ ઊડી ગયો, અને તે તથા બીજા પાંચ સાત જણ એક મછવામાં કૂદી પડ્યા. પણ તે રાત અંધારી એટલે આઘી નજર જાય નહિ, તેથી બધાએ છોકરાની આશા મૂકી. એટલામાં તેમણે વહાણને બીજે પાસે કાંઈ અફળાતું સાંભળ્યું ત્યારે તે સાહેબ બૂમ પાડી ઊઠ્યો કે, ભાઈઓ, ઝટ ઝટ હલેસાં મારો, ને પેલે બીજે પાસે વહેલા ચાલો. ત્યારે ખારવા ઘણા જોરથી હલેસાં મારી મારીને બીજે પાસે ગયા, એટલે કૂતરો માલૂમ પડ્યો; તેના મોંમાં છોકરો હતો. એ જોઇને સઘળાં માણસને બહુ હરખ થયો. તે બેઉને મછવાપર લીધા.

મછવો વહાણપાસે હંકારી લઈ ગયા, ને સૌ વહાણપર ચઢ્યા. ત્યાં તે છોકરાને થોડી વારે ભાન આવ્યું, તેથી માબાપના મનને ટાઢક વળી. બધા લોક શાબાશ શાબાશ કહીને કૂતરાની પીઠ ઠોકવા લાગ્યા. પછી પેલો છોકરો કૂતરાને રોજ પોતાની બાથમાં લે, ને બધા લોક તે કૂતરાપર બહુ માયા રાખે.

पाठ १४४. बहादुर कूतरो.—भाग २.

લંગર   કળાતર

પછી વહાણ હંકાર્યું ને એક ઠેકાણે ઉતરવાનું આવ્યું, ત્યાં લંગર કર્યું. પેલો સાહેબ પોતાની મડમ ને છોકરાને લઇને કિનારે જવાને મછવામાં બેઠો, તેવારે તેણે વહાણના ખલાશીને કહ્યું કે, આ કૂતરાને બાંધી મૂકજો. જ્યારે અમે તમને એ કૂતરાને છોડી મૂકવાને અણસારો કરીએ ત્યારે છોડી મૂકજો. એ કૂતરો તરવામાં હોશિયાર છે માટે તે વહાણથી કાંઠાસૂધી તરીને આવશે. એમ કહીને મછવો હંકાર્યો. તે કાંઠે પૂગવાની તક થઈ ત્યારે પેલે સાહેબે ટોપી હાથમાં લઇને હલાવી એટલે કૂતરાને છોડી મૂક્યો. છોડતાંજ તે પાધરો દરિ-

યામાં પડ્યો, ને તરતો તરતો આગળ ચાલ્યો. થોડેક આવ્યો એટલે તેણે રડવા માંડ્યું. તેથી પેલો સાહેબ સમજ્યો કે એને કાંઈ કળતર થતી હશે, પણ તેમ નહોતું. તે વખત તે મોટા સંકટમાં પડ્યો હતો. આડો ને અવળો તરે ને ડૂબકી મારે તેથી માલૂમ પડ્યું કે શાર્ક કરીને એક જાતની માછલી ઘણી મોટી થાય છે, તે તેની પાછળ લાગેલી છે.. એ માછલીસામે કૂતરો દાંતીઆં કરે, પણ તે માછલી તેથી ડરે નહિ. એ માછલીથી ચત્તાં થયાવગર કોઇને મોંમાં લેવાય નહિ. તે પાસે આવે ને ચત્તી થાય, એટલે કૂતરો નાશી જાય. એમ ઘણી વાર થયું.

એ જોઇને પોતે કૂતરાને ઉગારવામાટે મછવો પાછો વહાણુતરફ હંકાર્યો. કૂતરો બહુ થાકી ગયો હતો ને માછલી ઘણી ઝડપથી જતી હતી. તે જોતા જોતામાં કૂતરાની લગભગ આવી, ને ચત્તી થઈ કૂતરાને મોંમાં લેવાને મોં ઊઘાડે છે, એટલે પેલે સાહેબે બંદૂક ફોડી, તેથી તે માછલીનું જડબું ફાટી ગયું, ને પાણીમાં લોહી લોહી થઈ રહ્યું. પછી તેણે કૂતરાને પાણીમાંથી મછવામાં ખેંચી લીધો, ને છોકરે તેને બાથ ભીડી. વહાણુપરનાં ને મછવામાંનાં બધાં માણસો સાથે બોલ્યાં કે રંગ છે, રે રંગ છે! માછલી મૂઈ ને કૂતરો ઊગર્યો.

पाठ १४५. उंदर अने इंडां.

તરતબુદ્ધિની ટેવ ઘણી કામની છે તે આ નીચે ઊંદરની વાતથી માલૂમ પડે છે.

ઊંદરને ઇંડાં ઘણું ભાવે છે, તેથી જ્યાં કૂકડીનો ખડો હોય છે, ત્યાં તે ઘણો નાશ કરે છે. કોઈ કોઈ વખત તો ઇંડાં ત્યાં ખાતા નથી, પણ લઈ જાય છે. એ એવડાં મોટાં ઇંડાં લઈ જતા હશે એવું કોઇના સ્વપ્નામાંએ આવે નહિ, પણ તે લઈ જાય છે એમાં કશો સંદેહ નથી.

વિલાયતમાં એક જણ વાડામાં કામ કરતો હતો, તે વખતે તેણે કેટલાક ઊંદરને કૂકડીના ખડાપાસે ફરતા દીઠા, ત્યારે તેણે મનમાં

વિચાર્યું કે આ આટલા બધા ઊંદર અહીંઆં શામાટે ફરતા હશે? તે જાણવાને છાનોમાનો કૂકડીના ખડાઆગળ જઇને ઊભો રહ્યો. થોડીવાર થઈ એટલે તે ઊંદરમાંના એકને આડો પડીને કૂકડીના ઇંડાપાસે આળોટતો દીઠો. પછી તે ઊંદરે ઇંડું ચારે પગના કબજામાં લઇને તે મજબૂત ઝાલવાસારૂ પોતાની પૂછડી ઇંડાઉપરથી તાણીને મોમાં ઘાલી, ને ઇંડું મજબૂત વચમાંથી ઝાલ્યું; ત્યારકેડે બીજા ઊંદરો તે ઊંદરને ઇંડાસુદ્ધાં ઘસડી લઈ ગયા."

એ વાતઉપરથી સાર એ કે ગમે એવું કઠણ કામ આવે તે વેળાએ હિંમત ન હારતાં તેરતબુદ્ધિ કામે લગાડી તેનો તોડ કાઢવો, પણ આ ઉપલી વાતમાં ઊંદરે ચોરનું કામ કર્યું તે આપણે ન કરવું.

पाठ १४६. खेतीवाडीविषे.—भाग १.

ખાતર ધરૂ કોળા

આપણે દાણા ખાઈએ છીએ તે સઘળા ખેતરમાં પાકે છે. પ્રથમ ખેતરમાં હળ ફેરવે છે, તેથી સઘળી ભોંય તળે ઉપર થઈને પોચી થાય છે. આ દેશમાં હળ બળદ કે પાડાપાસે ને કેટલેક ઠેકાણે ઊંટપાસે ખેંચાવે છે, ને એક માણસ પાછળથી હાંકે છે. વળી હાલ વિલાયતમાં વરાળનાં યંત્ર હળને જોડવા માંડયાં છે, તેથી ઘોડા, બળદ, કે બીજાં જનાવર, જોડયાવગર કામ ધમધોકર ચાલે છે.

અહીં બે જાતનો પાક થાય છે. એકને ચોમાસુ, ને બીજાને શિયાળુ કહે છે. ચોમાસુ પાકમાં વરસાદ થયાપહેલાં એક વખત હળ ફેરવે છે, તેથી ભોંય ખોદાઇને પોચી થઈ રહે છે. પછી તેમાં ખાતર નાંખે છે. અને વરસાદ આવવાની તક થાય છે ત્યારે ચાસ પાડીને વાવણી કરે છે, એટલે છોડ હારદોર ઊગી નીકળે છે. વરસાદ પડે તેથી દાણા ને જમીન પલળે, ત્યારે દાણાના ફણગા ફૂટી નીકળે. પછી તેના છોડ મોટા થઈને તેપર કણસાં, ઉંબી, કે શિંગો જે આવવાનું હોય તે આવે, ને ધાન્ય વાવ્યું હોય, તેકરતાં બહુ પાકે. ચોમાસુ

પાકમાં ડાંગર, કઠોળ, બાજરી, જાર એ થાય છે. ડાંગર વાવીને ઊગી નીકળે તેને ધરૂ કે તરૂ કહે છે. ધરૂ સારા મોટા થાય, એટલે તે પાંચ દશ એકઠા કરીને તેના કોળા ક્યારડામાં રોપે છે.

पाठ १४७. खेतीवाडी विषे.—भाग २.

જડ ઉપણવું માફક નીદી ખરિફ રવિ

શિયાળામાં પહેલવહેલી જમીનને પાણી પાઇને તર કરે છે, ત્યારકેડે માંહે હળ ફેરવે છે, પછી ખાતર નાંખે છે, ને છેલ્લે તેમાં વાવેતર કરે છે. એ ખેતરમાં જેમ જોઈએ તેમ પાણી પાય છે, અને માંહે બીજા રોપાની જડો બાઝી હોય તે નીદી નાંખવી પડે છે. જો નીદી ન નાંખે તો જમીનનો રસ બધો અનાજના રોપામાં જાય નહિ, કેમકે પેલી જડો ચૂશી લે. પછી થોડે દહાડે તે રોપાપર ઉંબી કે કણુસાં જે આવવાનું તે આવે છે. તે સૂરજને તાપે પાકીને સૂકાય છે. પછી તેને થડમાંથી કે કણુસાંમાંથી દાતરડાવતી કાપી લે છે ને ખળીમાં લઈ જઇને મસળે છે કે પારમાં નાંખે છે, એટલે માંહેથી દાણા નીકળે છે. પછી તેને ઉપણે એટલે માંહેથી ફોતરાં હોય તે ઊડી જાય, ને દાણા દાણા છૂટા પડે. ચોમાસુ ધાન્યને ખરિફ અને શિયાળુ પાકને રવિ કહે છે.

જમીનમાં લાગલાગટ ઘણી વાર એક ધાન્ય વાવે તો જમીનનો કસ જતો રહે, માટે હેરફેર વાવેતર કરે છે, કે એકાદ વરસ પડતર રહેવા દે છે. વળી જમીનમાં કસ આવવામાટે છાણનું ખાતર ખેતરમાં નાંખે છે. કેટલેક ઠેકાણે ખાતર બાળે છે ને કેટલેક ઠેકાણે એમનું એમજ નાંખે છે, પણ છાણનું ખાતર નાંખવાને બદલે ખેતરમાં જે ધાન્ય પકવવું હોય, તે ધાન્યના છોડવાનું ખાતર નાંખ્યું હોય, કે તે ધાન્યનું છાણ થએલું હોય, તેનું ખાતર નાંખ્યું હોય તો વધારે પાકે, કેમકે જમીન તેનો રસ ચૂશી લે, ને તે રસ પેલા ધાન્યના છોડવા ઊગે તેને બહુ માફક આવે.

पाठ १४८. एक चाकरे पोतानो जीव आप्यो.

અમીર પાલનપોષણ નાહર મસ્ત છે ઇતબારી

એક વખતે શિયાળામાં એક મોટો માણસ પોતાની ધણીઆણીને સાથે લઈને ગામ જતો હતો. ત્યાં પર્વતમાં નાહર એટલે વરૂની વસ્તી બહુ હતી. જ્યારે કડકડતી ટાઢ પડે છે ત્યારે તે ઘણાં મસ્ત થાય છે. એ નાહરનાં ટોળે ટોળાં તે અમીરની ઘોડાગાડી પાછળ પડચાં, ત્યારે તે અમીરની સાથે તેનો ચાકર હતો, તે ઘોડાઉપર બેઠેલો હતો, તેણે તે નાહર ધસ્યા આવતાં જોઈને પોતાનો ઘોડો નાહરભણી છોડી મૂકવાની ધણીપાસે રજા માગી. અમીરે તે વાતની હા કહી, એટલે તેણે ઘોડો છોડી મૂક્યો, ને ગાડીઉપર ચડી બેઠો. તે ઘોડાને પેલાં નાહરે ફાડી ખાધો, પણ લોહી પીધું એટલે વધારે મસ્ત થયાં. ઘોડો છોડી મૂક્યાપછી જેટલી ઉતાવળ થઈ તેટલી પેલેઅમીરે કરી, પણ તે બીજે ગામ પહોંચતાં પહોંચતાંમાં નાહર પાછાં ગાડીની લગભગ આવી પહોંચ્યાં, અને એટલાં પાસે આવ્યાં કે જાણે હમણા ફાડી ખાશે. ત્યારે પેલો ચાકર બોલી ઊઠચો કે, સાહેબ, હવે ઊગરવાનો એકજ ઉપાય છે. જો તમે રજા આપો ને મારાં છોકરાં છૈયાંને પાળવાનું વચન આપો, તો હું એ નાહરની સામો જાઉં. તે મને તો ફાડી ખાશે ખરાં, પણ એટલામાં તમે ગામમાં જઈ પહોંચશો. તે અમીરને ઊગરવાનો બીજો એકે ઈલાજ નહોતો, તેથી ઘણી લાચારીથી તેને રજા આપી, ને કહ્યું કે હું તારાં છોકરાંનું પાલનપોષણ કરીશ. તે સાંભળીને પાધરોજ તે ચાકર નાહરની સામે ગયો. તેને તે નાહરે ફાડી ખાધો એટલામાં તે મોટો માણસ પેલે ગામ જઈ

પહોંચ્યો. પછી તેણે આપેલા વચનપ્રમાણે પેલા ચાકરનાં છોકરાં છૈયાંનું પાલનપોષણ કર્યું.

એ વાતનો સાર કે ચાકર તો એવા જોઈએ કે ધણીના સંકટસમે પોતાનો જીવ સરખોએ વહાલો ન કરે, અને ધણી તો એવા જોઈએ કે એવા ઈતબારી ચાકરને છે ન દેતાં જીવતાસુધી તેમનું પાલન કરે.

पाठ १४९. गुलाम अने सिंह.—भाग १.

ગુલામ ભયંકર મોતીઆં ઈરાદો

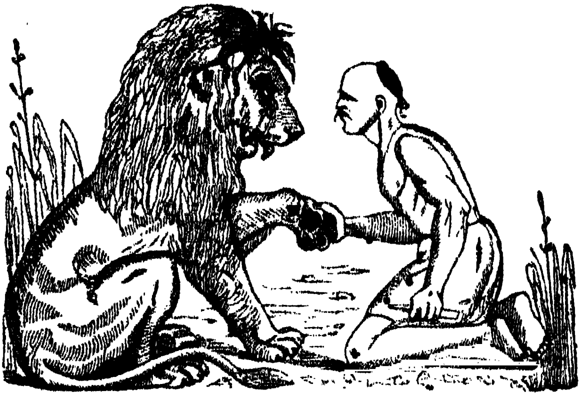
અસલના વખતમાં એક ગુલામઉપર તેનો ધણી બહુજ જુલમ કરતો, એવો કે એ વેઠચાકરતાં મરવું સારૂં. દુઃખમાંથી છૂટવાનો બીજો ઉપાય રહ્યો નહિ, ત્યારે તેણે જંગલમાં નાશી જવાનું ઠરાવ્યું. તેણે વિચાર્યું કે વગડાનાં જનાવર મારી ખાશે તે ઠીક, પણ આ મારો જુલમી ધણી દુઃખ દે છે તે ખમાતું નથી.

એક વાર તક જોઇને છાનોમાનો તે પાસેના વગડામાં નાશી ગયો. ખાવા પીવાનું કે ઓઢવાનું કાંઈ જોડે લીધું નહોતું, તેથી બાપડાને માથે ડગલે ડગલા દુઃખ પડ્યું. આખો દિવસ જંગલમાં રખડી રખડી થાક્યો: પગમાં કાંટા ભચોભચ વાગે, ને લોહી નીકળે; ભૂખ કડકડીને લાગી, પણ ખાવાનું કાંઈ મળ્યું નહિ; હીંડવાની હામ જરાએ રહી નહિ. એવામાં એક કોતર આવ્યું, તેમાં નિરાશ થઈ બેઠો.

જરા બેઠો એટલામાં એક ભયંકર શબ્દ સાંભળ્યો. એને લાગ્યું કે એ વાઘ કે સિંહનો શોર હશે, ને તેથી બીને કોતરમાંથી નાસવાનું કર્યું, પણ જેવો બારણાઆગળ આવ્યો, કે સામો મોટો બિહામણો સિંહ આવ્યો, ને નાસવાનો કાંઈ લાગ રહ્યો નહિ. તેને જોઈ એનાં તો મોતીઆંજ મરી ગયાં, ને જીવવાની આશા છોડી; પણ જનાવરનો

રાજા હળવે હળવે હીંડતો રાંકડું મો કરી નજીક આવવા લાગ્યો ને મારવાનો ઈરાદો દેખાડ્યો નહિ. દુખીઆરાની પેઠે ધાંટો કાઢી મદદ માગતો હોય, તેમ દેખાયો. એથી તે ગુલામને બહુ અચંબો લાગ્યો. અસલથી તે છાતીવાળો તો હતો, તેથી આ જોઇને તેણે વધારે ધીરજ પકડી.

पाठ १५०. गुलाम अने सिंह.—भाग २.

સિંહ ખોડાતો હીંડતો હતો, તેપરથી પેલા ગુલામે તેના પગભણી નજર કરી, ત્યારે એક ટાંટીઓ ઘણો સૂજેલો દીઠો. હિંમત પકડીને નજીક ગયો ને સિંહનો સુજેલો પગ હાથમાં લીધો. જેમ આજારી માણસ વૈદને જોવા દે, તેમ સિંહે તેને પોતાનો પગ જોવા દીધો. ગુલામે જોયું તો પંજાના તળીઆમાં એક મોટો કાંટો ભાગ્યો છે, ને ત્યાં સુજેલું છે, તેથી પગ લંગડાય છે. સિંહના ડોળપરથી એમ જાણ્યું કે એ કાંટો કઢાવવાની એની મરજી છે, માટે ગુલામે કાઢ્યો, ને સુજેલું હતું તેમાં પરૂ હતું તે પણ કાઢી નાંખ્યું. એ નીકળી

ગયાથી દુઃખ નરમ પડયું. એપ્રમાણે જરા કરાર થયો કે સિંહે ઘણી ખુશી દેખાડી પૂછડું હલાવ્યું, ને પોતાના વૈદના હાથ પગ ચાટયા. એમ હરખ ને માયા દેખાડી એટલુંજ નહિ, પણ તેનો ઉપકાર કદી ભૂલ્યોજ નહિ. એને પોતાના કોતરમાં રાખ્યો, ને જે શિકાર લાવે તેમાંથી તેને ખાવા આપે. બેઉ ભાઈબંધ થઈ રહ્યા. એમ કેટલાક મહિના ગયાકેડે એક દહાડો તે ગુલામ વગડામાં ફરતો હતો, તેવામાં એને પકડવા મોકલેલા સિપાઈઓએ આવી તેને ઓચિંતો પકડી લઈ જઈ એના નિર્દય ધણીને હવાલે કર્યો. ધણીએ તેને પોતાની કનેથી નાશી ગયો માટે દેશના હાકેમને સોંપ્યો. તે વેળા તે દેશમાં ગુલામોપર બહુ જૂલમી કાયદા ચાલતા હતા, તે કાયદાપ્રમાણે હાકેમે તે બિચારાને જંગલના ફાડી ખાનાર જનાવરપાસે મારી નખાવવાનો હુકમ કર્યો.

पाठ १५१. गुलाम अने सिंह.—भाग ३.

હિંસા મેદાન

ચોતરફથી ઘેરી લીધેલા મોટા મેદાનમાં તે ગુલામને મૂક્યો, ને ઘણા દિવસનો ભૂખ્યો ને ખીજવાએલો સિંહ તેનાપર છોડયો. નાસવાનો લાગ જરાએ હતો નહિ. આ કમકમી છૂટે એવો તમાશો જોવાને લોકની મેદની મળી હતી. હાકેમ પણ તે વેળા હાજર હતો. સૌ જોઈ જોઇને ઉદાસ થતા હતા. એવામાં ફાળ મારતો ને બરાડા પાડતો સિંહ આવ્યો. એની છલંગ, મોંની ફાડ, એના પંજા, ને ટૂંકામાં કહીએ તો એનું આખું રૂપ જોઇનેજ કાચા હૈયાનું માણસ હોય તેના તો હોશજ ઊડી જાય. એને આવતો જોઇને સૌ લોક ચૂપાચૂપ થઈ ગયા. પણ એકાએક લોકનાં મનમાંથી દયા જઈ અચંબો આવ્યો, કેમકે સિંહ તેના પર તલપ માર્યાને ઠેકાણે લાડ કરી તેના હાથ પગ ચાટવા લાગ્યો, ને પૂછડું હલાવવા મંડયો. ખોવાઈ ગએલું છોકરૂં ઘણે મહિને એકાએક મળ્યાથી માને જેવો હરખ થાય તેવો હરખ સિંહ દેખાડવા લાગ્યો. પેલા હાકેમે તે ગુલામને મોટે

સાદે બોલાવી પૂછ્યું કે, આ નિર્દય જનાવર કોઇને છોડે નહિ, તે પોતાનો જાતિસ્વભાવ ભૂલી જઈ તારી જોડે આમ કરે છે તેનું કારણ શું છે? ગુલામે પોતાની સિંહજોડે બનેલી સઘળી કથા સૌ સાંભળતાં માંડીને કહી. વગડાઉ હિંસાકરનાર જનાવર પણ ઉપકાર ભૂલતો નથી એ બધા લોક સાંભળી ઘણું અચરજ પામ્યા ને ખુશ થયા. સૌએ મળી હાકેમને અરજ કરી કે એનો ગુનોહ માફ કરો, ને એને જવા દો, તેથી હાકેમે તે ગુલામને માફ કર્યું, ને પેલો સિંહ તેને આપી દીધો. આ વાતપરથી આપણે પણ શીખામણ લેવી, ને કોઈનો પાડ કે ગુણ વીસરવો નહિ, ને તેનો સારો બદલો આપવો.

पाठ १५२. टांकणी.

ટાંકણી એ કેવી નાની વસ્તુ છે, તોપણ એને એક માણસ કરતું નથી. ઘણા જણ એકઠા મળીને બનાવે છે. કોઈ જાણે જે એ સોયની પેઠે ખરા લોઢાની થતી હશે, પણ તેમ નથી, એ તો પીતળની થાય છે. એક માણસ પીતળના તાર બનાવે છે. બીજો તેને પાંસરા કરે છે. ત્રીજો તેના કાપીને જોઈએ તેવડા સરખા કડકા કરે છે. ચોથો ઘશીને તેની અણી કાઢે છે. પાંચમો તે અણીવાળા કડકાને ઘશીને માથાં બેસાડવા જોગ કરે છે. છઠ્ઠો આદમી માથુંજ તૈયાર કરે છે. સાતમો તે માથાં પેલા અણીવાળા કડકાપર ચડાવે છે. આઠમો ટાંકણીઓને ખટાશવાળા પાણીમાં ધોઈ માંજીને કલઈના ઊના રસમાં નાંખીને ધોળી બનાવે છે. એપ્રમાણે ઘણા આદમી જુદું જુદું કામ કરે છે, ત્યારે એક ટાંકણી બને છે. એ તૈયાર થએલી ટાંકણીને કાગળમાં બરાબર ખોસવી એ પણ એક જુદાજ માણસનું કામ છે. હવે કોઈ માણસ એવું અભિમાન કરે કે હું એકલોજ બનાવું, તો તે એક દહાડે દશ પણ તૈયાર કરી નહિ રહે. પણ ઘણાં માણસો પોત પોતાનું કામ વહેંચી લઇને કરે છે, તો એક દિવસમાં હજારો ટાંકણીઓ બનાવી દે છે.

ટાંકણીઓનો ખપ આપણા દેશકરતાં વિલાયતમાં ઘણો છે. ત્યાં દર વરસે લાખો ટાંકણીઓ થાય છે, અને તે બધી ખપી જાય છે. કોઈ પૂછે કે, એટલી બધી ક્યાં જતી હશે? તો તેનો જવાબ એટલોજ કે ઘણી તો ખોવાઈ જાય છે ને કેટલીએક ભાગી જાય છે. આપણું અહીંઆં તો લોક પાઘડીના પેચ અને તોરા બરાબર રાખવાને ચોડવાને સારૂ કામમાં આણે છે, પણ વિલાયતનાં બૈરાંના પોશાકમાં તો એ ઘણીજ કામની વસ્તુ છે.

पाठ १५३. लोभीआनी वात.—भाग १.

બંદર ટંગાવું

એક ગામડાનો બ્રાહ્મણ બહુ લોભીઓ હતો. તેને એક નાળિએર જોઈતું હતું, તે લેવા સારૂ વાણીઆની દુકાને ગયો, અને પૂછ્યું કે એક નાળિએરનું શું લેશો? ત્યારે વાણીઆએ કહ્યું કે ત્રણ પૈસા લઈશું. ત્યારે બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે બે પૈસાનું નાળિએર મળતું હશે? વાણીઆએ જવાબ દીધો કે શહેરમાં જાઓ તો મળે. પછી ત્યાંથી દશ ગાઉઉપર શહેર હતું, ત્યાં નાળિએર લેવા સારૂ એ બ્રાહ્મણ ગયો, અને વાણીઆની દુકાને જઈને એક નાળિએરનું મૂલ પૂછ્યું. વાણીઆએ કહ્યું કે બે પૈસા બેસશે. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે એક પૈસાનું ક્યાં મળતું હશે? જવાબ દીધો કે અહીંથી દશ ગાઉઉપર બંદર છે ત્યાં એક પૈસાનું નાળિએર મળે છે. પછી તે બ્રાહ્મણે તે બંદરમાં જઈને નાળિએરનો ભાવ પૂછ્યો. ત્યારે જવાબ મળ્યો કે પૈસાનું એક નાળિએર મળશે. બ્રાહ્મણે પૂછ્યું કે કોઈ ઠેકાણે એક પાઈનું નાળિએર મળતું હશે? જવાબ દીધો કે રાનમાં જ્યાં નાળિએર થાય છે ત્યાં પાઈનું એક મળે છે. પછી તે બ્રાહ્મણ રાનમાં ગયો, અને નાળિએરનો ભાવ પૂછ્યો, ત્યારે રાની માણસે કહ્યું કે પાઈનું એક મળશે. પછી તે લોભીએ પૂછ્યું કે મફત ક્યાં મળશે? ત્યારે રાનીએ કહ્યું કે આ નાળિએરીઉપર ચડીને તોડી લે તો મફત મળે. ત્યારે તે લોભીઓ ઝાડ

ઉપર ચડ્યો, ને નાળિએર ઝાલીને ટંગાઈ રહ્યો. એવામાં એક ઊંટ-વાળો આવ્યો. તેને કહ્યું કે ઓ ભાઈ, મારા પગ આ ઝાડે ભરાવે તો હું જાળવીને હેઠે ઉતરૂં. ત્યારે તેને દયા આવી, ને ઊંટઉપર ઊભો રહીને બ્રાહ્મણના બે પગ ઝાલીને ઝાડે ભરાવા લાગ્યો એટલે ઊંટ ખશી ગયું, ને ઊંટવાળો પણ લટકી રહ્યો.

पाठ १५४. लोभीआनी वातं.—भाग २.

લોભ તૃષ્ણા ધરાયું આજીજી

પછી પેલો ઊંટવાળો તો મનમાં બીવા લાગ્યો કે જો બ્રાહ્મણ

નાળિએર મૂકી દેશે તો હું ને એ બેઉ મરી જઈશું; એમ જાણીને બોલ્યો કે ઓ મહારાજ, તું નાળિએર છોડીશ નહિ તો હું તને પાંચશેં રૂપિઆ આપીશ. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે ઠીક, હું નહિ મૂકી દઉં. એવામાં એક ઘોડાવાળો આવ્યો. તેના આગળ પેલે ઊંટવાળે આજીજી કરીને કહ્યું કે મારા પગ આ ઝાડસાથે ભરાવે તો હું જાળવીને હેઠે ઉતરૂં. પછી ઘોડાવાળે તે કબૂલ કર્યું, ને ઘોડાઉપર ઊભો રહીને ઊંટવાળાના પગ ઝાલ્યા, ને તે ઝાડસાથે ભરાવવા ગયો એટલે ઘોડો ખશી ગયો, અને તે લટકી રહ્યો. તેણે જાણ્યું કે પેલો બ્રાહ્મણ નાળિએર મૂકી દેશે તો સૌથી પહેલો હું મરી જઈશ. તેથી તેણે કહ્યું કે ઓ પંડ્યાજી, તમે નાળિએર નહિ છોડી દો, તો હું તમને હજાર રૂપિઆ આપીશ. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે ઠીક. સામટા દોઢ હજાર રૂપિઆ મળવાના તેથી એ લોભીઆને ઘણો હરખ થયો, અને તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો, અધધધ આજ મને આટલા બધા દોઢ હજાર રૂપિઆ મળશે, એમ કહીને બે હાથ પહોળા કર્યા એટલે ત્રણે જણા પછડાઇને બ્રાહ્મણ મરી ગયો. માટે અતિશે લોભીઓ હોય તેને દુઃખ થયાવિના રહે નહિ

દોહરો.

થોભ નહિ જ્યાં લોભનો,
શોભા સઘળી જાય;
તૃષ્ણાથી તરસ્યો સદા,
ધનથી નહિ ધરાય.

पाठ १५५. शियाळ ने कागडानी वात.

કડાકો ઠાવકું ભક્ષ મધુરો સૂર
મણા નિશા સડપ ચડપ ખાલી

કોઈક વેળા વગડામાં એક શિયાળ ફરતું હતું. તેને ભૂખ લાગેલી તેથી ખાવાનું ખોળતું હતું. મનમાં વિચાર કરતું હતું જે આ વખત

હવે ક્યાં જાઉં? આજ તો કડાકો પડ્યો. હજીલગણ કશું એ ભક્ષ મળ્યું નહિ. સાંજ પડ્યાવિના ગામમાં તો જવાય નહિ. એટલામાં દૈવજોગે એક ઝાડઉપર મોંમાં પૂરી લઇને એક કાગડો બેઠેલો દીઠો, તેથી તેના ટાંટીઆમાં જોર આવ્યું, ને મનસુબો કરવા લાગ્યું જે હવે કંઈ જુક્તિ કરીને એ પૂરી એની કનેથી પડાવું. પછી તે ઝાડતળે જઇને ઠાવકું મોં રાખીને બોલ્યું, ભલે કાગડા ભાઈ, ભલે! આજ તમને જોઇને હું બહુ રાજી થયો. વાહ! તમારૂં રૂપ કેવું સારૂં છે! તમારી પાંખો પણ રૂપાળી છે. ચાંચના ઘાટમાં તો કશી મણાજ રહી નથી. વાહ! શો પરમેશ્વરે ઘાટ ઘડ્યો છે! આ- ટલું બધું જ્યારે તમારે છે, ત્યારે તો તમારો સૂર પણ મધુરો હશે એમાં શું કહેવું! જો સાદ સારો હોય, ને ગાતાં આવડતું હોય, તો શું બાકી રહ્યું? આવાં ખોટાં વખાણ સાંભળીને કાગડાભાઈ તો ફૂલી ગયા, ને મનમાં ધાર્યું કે આ શિયાળીઆને મારા સાદનો આટલો વહેમ રહી ગયો છે,માટે ગાઇને તે મટાડું. પછી એના મનની નિશા થાય કે ગાતાં પણ આવડે છે. પછી મોં ફાડીને કા, કા, બોલીને ગાવા માંડ્યું, એટલે પેલી પૂરી મોંમાંથી સડપ લઇને પડી ગઈ. તે પેલે શિ- યાળે ચડપ ઉપાડી લીધી, ને કાગડાને કહ્યું, થયું મૂર્ખા, ડહાપણ મેલ હવે, એટલું ન સમજ્યો કે આ ખાલી વખાણ કરે છે, તેનું કંઈ પણ કારણ હશે.

પાઠ• ૧૫૬. ટટ્ટુ વેચવા જનાર મિયાંની વાત.—

ભાગ ૧.

અમદાવાદનીપાસે કોચરબપાલડી નામે ગામ છે, ત્યાંથી એક બુઢા મિયાં ને તેનો દીકરો પોતાનું ટટ્ટુ વેચવાનું હશે, તે લઇને શુક્રવારને દહાડે સવારે શહેરભણી આવતા હતા. આગળ ટટ્ટુ મજેથી ધીમે ધીમે ચાલે છે, ને તેની વાંસે બાપદીકરો હીંડે છે, એટલે રસ્તે બે ચાર મિયાંભાઈ એની જાતના મળ્યા, તે કહે કે

શું આ ટટ્ટુનાં પણ ભાગ્ય છે કે સુખે ચાલ્યું જાય છે, અને આ બિચારા પછવાડે પગ ઘસતા ચાલે છે; એપર બેસતા નથી ત્યારે એ તો એમને શા કામમાં આવવાનું છે? એ સાંભળીને બુઢ્ઢા મિયાંએ પોતાના દીકરાને ટટ્ટુપર બેસાડ્યો, અને પોતે પછવાડે તેને હાંકતો હાંકતો ચાલ્યો. આગળ જતાં કોઈ ચાર ઘરડા આદમી મળ્યા, તે પેલા છોકરાને ઠપકો દેવા લાગ્યા કે અલ્યા, આ તને ઘટારત છે? ઘરડા બાપને પછવાડે ચલાવે છે, ને પોતે અસવારની પેઠે ચાલ્યો જાય છે? એ ઠપકાથી શરમાઈ છોકરો ઉતરી પડ્યો, ને તેનો ઘરડો બાપ બેઠો, ત્યારે થોડેક છેટે વળી બીજા પાંચ સાત જણ મળ્યા તે કહેવા મંડ્યા કે જુઓ, જુઓ, આ બુઢ્ઢો મિયાં કેવો કઠણ હૈયાનો છે; પોતાના છોકરાને હીંડાડે છે, અને પોતે કેવી મજેથી ટટ્ટુપર બેશીને દોડાવતો ચાલ્યો જાય છે! આવાં આવાં મેણાં સાંભળીને ડોસો તો અકળાયો, ત્યારે તેણે પેલા છોકરાનેએ પછવાડે બેસાડી લીધો, ને બંને બેશીને ઝડપથી દોડાવતા ચાલ્યા. ધીમે હીંડે તો ચાબકો મારે. એમ કરતાં નદીને તેડે જઈ પહોંચ્યા, ત્યારે દશ બાર શ્રાવક વાણીઆનું ટોળું સામું મળ્યું.

पाठ १५७. टट्टु वेचवा जनार मियांनी वात.— भाग २.

ગજબ રહેમ ઠબકવું. જીવાળ

તે આવકો પેલા નાના સરખા ટટ્ટુપર બે જણને બેઠેલા દોડાવતા જતા દેખીને બૂમો પાડીને કહેવા લાગ્યા, ઓ મિયાં, ઓ મિયાં, ટટ્ટુને મારી નાંખવો છે કે કેમ ? ગજબ છે ! આટલા નાના ટટ્ટુપર તમે સાડા ત્રણ ત્રણ મણના બે જણ તો બેઠા છો, ને વળી ચાબકા મારીને તુને દોડાવો છો. તમે કેવા નિર્દય છો ! તમારા દિલમાં જરા પણ રહેમ નથી? આ વાત સાંભળીને મિયાં તો ઠબકીને ઊભા, ને કહેવા લાગ્યા કે, શું કરીએ શેઠ, અમારે શુક્રવારમાં જવું છે, બપોર તો થવા આવ્યા, દોડાવીએ નહિ તો પહોંચીએ ક્યારે? પેલા વાણીઆ કહે કે, તમારે ઉતાવળ હોય તો ઉતરી પડો, અને બે જણા મળીને એની ઝોળી કરીને ઊંચકીને દોડતા લઈ જાઓ. તમે શું શરીરે નબળા છો? ખમતી આસામી છો. જો એમ કરશો તો એક સાહેતવારમાં પહોંચશો. અમદાવાદ કયું છેટે છે? વળી એમ કરશો તો ટટ્ટુ થાકી પણ નહિ જાય, ને જીવાળ રહેશે, તો કોઈ ઘરાક બે રૂપિ-

આ વત્તા આપીને ચાહીને લઈ જશે. એ વાણીઆનું કહ્યું સાંભળીને અવિચારી મિયાં તો તેમ કરવા મંડચો. દોરડું તો પાસેજ હતું તે કાઢીને ટટ્ટુના ચાર પગ ને મોઢું બાંધી એક વળીમાં ભેરવીને બાપ દીકરો ખાંધે મૂકી ચાલ્યા. આ જોવાને ઘણા લોક ત્યાં એકઠા થઈ ગયા. ટટ્ટુ ગભરાયો ને છૂટવાને પછાડા મારવા લાગ્યો. એમ કરતાં છૂટી ગયો, ને નદીના કરાડાપરથી ગબડીને હેઠે પાણીમાં પડચો અને ડૂબીને મરણ પામ્યો. પેલો બિચારો બુઢ્ઢો મિયાં અને તેનો દીકરો તો લજવાઇને ત્યાંથી જે નાઠા તે ઠેઠ ઘેર જઇને ઊભા.

એ રીતે સૌને રાજી રાખવાને તેમનું કહેલું જે કરે છે, તેનું એકે કામ સુધરતું નથી, તે જાતે ફજેત થાય છે; માટે આપણને સારૂં દીસે તે કરવું. સારા નરસાનો વિચાર કરીને આપણને જે રૂડું લાગે તે કરવું.

પાઠ ૧૫૮. ભૂંડાને બદલે ભલું.

કાચકી   બોટવો

શિવો કરીને એક છોકરો હતો. તે નિશાળમાં સારા મજેના બોટવામાં પાણી ભરી લાવ્યો હતો. તે એના સોબતી વિઠ્ઠલે જોવા માગ્યો, ત્યારે તેને આપ્યો, પણ વિઠ્ઠલ અટકચાળો હતો તેથી ટકોરા મારીને ભીંતસાથે અફાળી બોટવો ભાગી નાંખ્યો. તે જેઇને શિવાએ તેને પૂછ્યું કે મારો બોટવો કેમ ભાગી નાંખ્યો? હવે ભરી આપ. ત્યારે વિઠ્ઠલે તેને મુક્કીએ મુક્કીએ માર્યો. શિવો બિચારો શું કરે? રોતો રોતો ઘેર ગયો. વળતી તેની માએ બીજો બોટવો લઈ આપ્યો તેમાં તે પાણી ભરીને રોજ નિશાળે લઈ જાય. એક દહાડો રમવાની છૂટી થઈ ત્યારે શિવાએ વિઠ્ઠલને રોતો દીઠો. તેને બીજા છોકરાએ પૂછ્યું, અલ્યા, કેમ રડે છે? તેણે જવાબ દીધો કે, આજે હું પાણી લાવ્યો હતો તે ઢળી ગયું, અને તાપ બહુ પડે છે, તેથી મને તરસ બહુ લાગી છે. હવે કેમ કરૂં, અહીંઆં મારી નાતનું શિવાવિના બીજું કોઈ

નથી. મારૂં ઘર બહુ વેગળું છે, ત્યાં પહોંચતાં પહોંચતાં તો મરી જાઉં. એ સાંભળીને શું છે, શું છે કરતો શિવો આવ્યો. ત્યારે એક જણે કહ્યું કે વિઠ્ઠલને ગળે કાચકી બાઝી છે, ને બોલાતું નથી. એવું જોઇને તેણે પોતાના ભોટવામાંથી પાણી પાયું, તે જોઇને બધાં છોકરાં તેનાં વખાણ કરવા મંડયાં. વિઠ્ઠલ કહે કે હું ધારતો નહોતો કે તું મને પાણી પાઈશ, કેમકે મેં તે દહાડે તારો ભોટવો ફોડી નાંખ્યો હતો, ને તને માર્યો હતો, તે તને સાંભરતું તો હશે, પણ તેં તે ખાર ન રાખતાં મને ઉગાર્યો, તો હવે તને કોઈ દહાડો દુઃખ નહિ દઉં. વિઠ્ઠલ જાતે તો સારો હતો, પણ જરા અટકચાળો હતો. તોપણ તે દહાડાથી કોઈ શિવાને મારે, કે કાંઈ કરે, તો તરત વિઠ્ઠલ વચમાં પડીને તેનો વાંકો વાળ થવા દે નહિ. માટે આપણું કોઈ ભૂંડું કરે તો-એ તેનું આપણે ભલું કરવું, ત્યારે ભલાઈનું ફળ આપણને પરમેશ્વર આપે.

पाठ ૩૫૧. कोइने हलको न गणवो.

પ્રજા પરિવાર ધનહીણા ધનવાન અભ્યાસ

દોહરા.

પરમેશ્વરની આ પ્રજા સઘળો છે સંસાર ;
એક કુટુંબી આપણે, એક પિતા પરિવાર. ૧
કાળા ગોરા કોય છે, ધનહીણા ધનવાન;
કહો ન હલકો કોયને, સઘળા એક સમાન ૨

अवगुणने बदले गुण.

અવગુણ ઉપર ગુણ કરે, એ સજ્જન અભ્યાસ;
જો સૂખડ સળગાવિયે, આપે સરસ સુવાસ. ૩
બાળક ખેંચે વાળ પણ, કદી ચડે નહિ કાળ;
ખાળ કરે અજ્ઞાની જન, દિલમાં થતું દયાળ. ૪

પાઠ ૧૬૦. શેઠનો છોકરો અને વૈદ.

રતીપુર આકરૂં પરહેજી કરી આપમત

પાટણમાં ખુશાલશા નામે શેઠ હતો, તેને એક ઉમેદચંદ કરીને છોકરો હતો, તેને નાનો મૂકીને શેઠ મરી ગયા, માટે તેની માએ તેને મોટો કર્યો. એ વરસ ૨૮ નો થયો એવામાં એક વૈદ તે શહેરમાં આવ્યો. તે ઉમેદચંદનું શરીર પાતળું હતું, અને જોર નહોતું, તેથી તે વૈદનું ઓસડ તેણે. ખાવા માંડ્યું. વૈદે કોઈક ઝાડનાં મૂળાડીઆં લાવીને તેને ખાંડી ઝીણો ભૂકો કરી પેલા ઉમેદચંદને આપ્યો, અને કહ્યું કે તે ભૂકામાંથી રતીપુર લઈ ઘીની સાથે સવારના પહોરમાં ખાવાનું છે, ને તેના ઉપર ઘીનું તથા દૂધનું જોર રાખવું. એવું કહીને વળી કહ્યું કે હું કાલે આવી તમને બરોબર ઠીક બતાવીશ, તે પછીથી તે ઓસડ ખાજો. પણ ઉમેદચંદે આપમત કરીને ત્રીજે પહોરે તે ઓસડ ખાધું ને તેના ઉપર ઘણાં મરચાં લઈને કઢી ભાત ખાધાં, તેથી તથા ઓસડ ઘણું આકરૂં હતું તેથી શરીરમાં તેનું ઝેર ચડી ગયું. પછી ઘણા ઉપાય કરતાં ત્રીજે દિવસે ઝેર ઉતર્યું, ને શરીર હતું તેવું થતાં ચાર મહિના લાગ્યા. એ ઓસડ શું હતું તે પાછળથી માલૂમ પડ્યું. તે ધોળાં કરેણનાં ફૂલ હતાં.

આ વાતની મતલબ કે જેનું ઓસડ ખાવું તે જેપ્રમાણે કહે તે કરવું જોઈએ, ને તેમાં ઉતાવળ કરી આપમતે ચાલવા જઈએ તો પીડા થાય. કોઈ લોક તો વૈદ જે પરહેજી પાળવાની કહી હોય, તે પાળતા નથી અને ગમે તે ખાય છે, તેથી વધારે હેરાન થાય છે, માટે વૈદના કહ્યાપ્રમાણે વખતે વખત ઓસડ ખાવું એટલુંજ નહિ, પણ તે કરી પાળવાની કહે તે પાળવી, અને જે ખાવાની રજા આપી હોય તેજ ખાવું. એપ્રમાણે જે કરતા નથી તે વહેલા સારા થતા નથી, અને ઘણા દહાડા પીડાય છે.

पाठ १६१. खाण.

ઉપયોગ   માતબર   નરોજ   સુરંગ

ઘણીએક ઉપયોગી વસ્તુઓ ધાતુની બને છે. ધાતુ ઘણી જાતની છે. તેઓ ખાણમાંથી નીકળે છે. ખાણ ખોદે છે ત્યારે પહેલો થર તો માતબર જમીનનો આવે છે. આ થરમાં જનાવર તથા ઝાડપાલાનું ઘણું ખાતર મળેલું હોય છે. એની નીચે બીજી જાતનું માટીનું પડ આવે છે. એ માટીનાં નળીઆં, વાસણ, ઈંટો ને બીજી વસ્તુઓ કુંભાર કરે છે. તેની તળે પથરાનાં પડ આવે છે એમાંના પથ્થર ઘર, દેરાં, વગેરે બાંધવાનાં કામમાં આવે છે. ઘણીખરી ધાતુઓ ઘણી ઊંડી રહેલી હોય છે.

સારી મોટી ખાણુમાં પેસવાની એક મોટી બાગળ હોય છે, પણ તેમાં થઈને આગળ ચાલીએ કે એક મોટા પહોળા કૂવા જેવું આવે છે, તેના મોંની ચોમેર પાટીઆં જડી લીધેલાં હોય છે, ને માંહે ઉતરવાને વચમાં દોરડાં લટકતાં હોય છે. એ દોરડે ટોપલીઓ બાંધેલી હોય છે, તેમાં બેશીને ખાણુમાં ઉતરે છે, ને પાછા બહાર નીકળવું હોય, ત્યારે તેમાં બેસે, એટલે ઉપરના માણસ ખેંચી લે છે. ખાણોમાં ચાંચવા ને કોદાળીથી ખોદવું ઘણું અઘરૂં પડે છે, માટે તેમાંના ખડકોમાં નરાજ એટલે કોશવતી સુરંગ ખોદે છે, ને તેમાં દારૂ ભરીને સળગાવે છે, એટલે પેલા ખડકો જોરથી ભડાકો થઈને ફાટે છે.

ધાતુ ઘણુંકરીને માટી ને પથ્થરજોડે મળેલી હોય છે. એ મિશ્રને ખોદી કાઢી ટોપલીઓમાં ભરે છે, પછી તે ટોપલીઓ ઉપરના માણસો ખેંચી લે છે. તે ઉપર તેના ઢગલા કરે છે, ત્યાંથી ગાડાંમાં ભરીને વખારમાં લઈ જઈ નાંખે છે. પછી મોટીમોટી ભઠ્ઠીમાં નાંખી તેને ગાળે છે, ને કચરા વગેરેથી જુદી પાડે છે.

સમાપ્ત.